

KARADENİZ

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

BÖLGESİ

(KEİB)

Ekonomik Bir Değerlendirme

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BÖLGESİ (KEİB)

Ekonomik Bir Değerlendirme

**İstanbul
Mayıs 1993**

(Yayın No. TÜSİAD-T/93, 5-159)

**Bu yayının tamamı veya bir bölümü
"Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)
Ekonomik Bir Değerlendirme"
referansı yazılmak kaydıyla yayınlanabilir.**

**İyi Şeyler
Yayıncılık Yapım ve
Tic. Ltd. Şti.**

**Basıldığı Yer
Detay Basım Ltd. Şti.**

ÖNSÖZ

1980'li yılların sonlarında Türkiye tarafından gündeme getirilmiş olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi büyük ilgi görmüş ve onbir ülke, 25 Haziran 1992 tarihinde KEİB anlamasını imzalamışlardır. Proje temel olarak üye ülkeler arasındaki mevcut geleneksel bağlardan, coğrafi yakınlıktan ve birbirini tamamlayan ekonomilerden yararlanılması ile taraflar arasında uyumlu bir ekonomik işbirliği kurulmasını amaçlamaktadır. Uzun vadede ise kişilerin, sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sağlanarak bir serbest ticaret bölgesi kurulması amaçlanmıştır.

Üye ülkeler tarafından süratle benimsenen, gelişmiş ülkelerin de büyük çapta ilgisini çeken bu oluşum içinde Türkiye'nin özel bir yeri olduğu şüphesizdir. Türkiye, piyasa ekonomisine geçişte önemli mesafeler kaydetmiş; ekonomisini geniş ölçüde dışarıya açmış, sağlam demokratik temellere dayalı bir ülke olarak diğer üye ülkelere örnek olabilecek bir konumdadır. Türkiye'nin bu durumunu en iyi bir biçimde kullanarak KEİB oluşumunda katkılarını devam ettirmesi olağan karşılanmalıdır. Bölgesel entegrasyonun büyük önem taşıdığı bugünün dünyasında KEİB, gerek Türkiye, gerekse diğer üye ülkeler açısından gelecekle ilgili büyük ufuklar açmıştır.

Yaklaşık 320 milyon nüfuslu KEİB projesinin amaçlarına ulaşabilmesi öncelikle tüm üye ülkelerin demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçmelerine bağlıdır. Piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, kaynakların en etkin bir biçimde kullanılabilmesi için birinci derecede önem taşımaktadır. Ayrıca ülkeler arasında geliştirilebilecek en etkin işbirliği alanlarının ve ekonomik potansiyelin belirlenmesi amacına yönelik olarak gerçekçi bir ekonomik envanterin çıkarılması ve üye ülkeler arasında düzenli ve doğru bilgi akışının kısa sürede sağlanması gerekmektedir.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği 1971 yılından bu yana, Türk ekonomisindeki gelişmeleri devamlı olarak izlemekte, önem ve özelliklerine göre zaman zaman güncel, ekonomik, mali ve sosyal konularda yayınlar da yapmaktadır.

Kamu yararına çalışan gönüllü bir özel sektör kuruluşu olan ve Avrupa Sanayici ve İşverenler Konfederasyonu'nun (UNICE) asli üyesi olan TÜSİAD, yayınlarında bilimsel ve tarafsız kalmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle, raporda belirtilen değerlendirmelerin resmi görüşler veya üyelerin görüşleri ile doğrudan bir ilişkisi söz konusu değildir.

KEİB projesinin ve üye ülkelerin ekonomik potansiyellerinin yanısıra, alınması gereken önlemlerin de yer aldığı "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB). Ekonomik Bir Değerlendirme " başlıklı bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Canan Bal-kır tarafından hazırlanmıştır.

TÜSİAD
MAYIS 1993

Prof. Dr. Canan Balkır

Prof. Dr. Canan Balkır 1948 İzmir doğumludur. Liseyi İzmir Amerikan Kız Lisesi'nde, üniversite eğitimini Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi'nde birincilikle tamamladı. Lisansüstü ve doktora çalışmalarını Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde sürdürdü. 1981-82'de Fulbright bursu ile ABD'de, 1983 ve 1985 yıllarında da İngiltere'de "Institute of Development Studies"de çalışmalarını Prof. Hans Singer'in yanında sürdürdü. 1990 ve 1991 yıllarında İngiltere'de University of Exeter'de birer dönem Avrupa Topluluğu-Türkiye ilişkileri üzerine lisansüstü seminer programı yürüttü.

1984-87 İzmir Ticaret Odası iktisat müşavirliği, 1988-1991 Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı danışmanlığı görevlerini yürüttü. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi ve aynı üniversiteye bağlı Avrupa Topluluğu ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi (AMER) müdürüdür.

Prof. Balkır'ın entegrasyon konusunda çeşitli kitapları ve çalışmaları bulunmakta olup, bu konuda 1981/1982 Avrupa Topluluğu Komisyonu bursunu almıştır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

1. BÖLÜM 13

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BÖLGESİ (KEİB)

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

I- KEİB Projesi'nin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Gelişmeler 13

A. Dünyada Yeni Ekonomik Bütünleşme Oluşumları 14

II- KEİB Projesi'nin Doğuşu ve Gelişimi 19

III- KEİB'in İlkeleri, Amaçları ve Kapsamı 22

IV- KEİB'in İşleyiş Mekanizmasının Ekonomik Bütünleşme

Modelleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi 25

A. Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Aşamaları 26

1. Sektörel bütünleşmeler 27

2. Serbest ticaret bölgeleri 27

3. Gümrük birlikleri 27

4. Ortak pazarlar 27

5. Ekonomik birlikler 28

6. Tam ekonomik birleşmeler 28

B. Ülkeleri Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeye Yönelten Nedenler 29

C. Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Bütünleşmenin Önemi 30

D. Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuramının Gelişmekte Olan

Ülkeler ve KEİB Açısından Değerlendirilmesi 31

V- KEİB'e Üye Olan Ülkeler Açısından

Ekonomik Bütünleşmenin Yararları 35

A. Ekonomik Kalkınmanın Hızlandırılması ve Piyasa Ekonomisine Geçiş 35

B. Güvenli ve Geniş Piyasaların Oluşması 36

C. Pazarlık Gücünde Artış 38

D. KEİB'de Ortaya Çıkabilecek Sorunlar 38

1. Kutuplaşma 38

2. Kazanç ve Kayıpların Bölüşümü 40

3. Bölgesel Uzmanlaşma 40

E. Gelişmişlik Düzeyleri Farklı Ülkeler Arasındaki

Ekonomik Bütünleşme Girişimleri ve KEİB 41

VI- KEİB Projesi'nin Gelişme Aşamasında Karşılaşılabilecek

Güçlükler ve Alınabilecek Önlemler 47

A. Karşılaşılabilecek Güçlükler 47

B. Alınabilecek Önlemler ve Gerekli Kurumlar 48

2. BÖLÜM 53

KEİB'E ÜYE ÜLKELERİN EKONOMİK DURUMLARI, TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ VE KEİB PROJESİ'NİN GELECEĞİ 55

I- KEİB'e Üye Ülkelerin Genel Durumu ve Ekonomik Yapıları 55

- A. Arnavutluk 55
- B. Azerbaycan 56
- C. Bulgaristan 60
- D. Ermenistan 64
- E. Gürcistan 66
- F. Moldavya 66
- G. Romanya 69
- H. Rusya Federasyonu 72
- I. Türkiye 75
- J. Ukrayna 79
- K. Yunanistan 81

II- Türkiye ile KEİB Üyesi Ülkeler Arasındaki Ekonomik İlişkiler 83

- A. Türkiye ile Romanya Arasındaki Ekonomik İlişkiler 83
- B. Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 84
- C. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Ekonomik İlişkiler 86
- D. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 89

III- Türkiye ile KEİB'e Üye Ülkelerin Potansiyel İşbirliği Alanları 90

IV- KEİB Projesi'nin Geleceği ve

Diğer Ekonomik Bütünleşmelerle İlişkileri 95

- A. KEİB, AT İlişkilerinin Ekonomik Boyutu 102

SONUÇ 105

EK 1: TABLOLAR - GRAFİKLER 107

EK 2: 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Anlaşması'nın Tam Metni 111

YARARLANILAN KAYNAKLAR 115

DİPNOTLAR 119

GİRİŞ

"Ekonomik bütünleşme, sonucunu politik faktörlerin belirlediği bir politik sürecin parçası olarak algılanıyor."

Bela BALASSA, 1974

1980'li yıllar dünyada büyük değişmelere sahne olmuştur. Dönemin başında gelişmiş ülkeler sanayi ve teknoloji toplumundan bilgi toplumuna geçerlerken, dönemin sonlarında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde politik, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda köklü değişimler meydana gelmiştir. Bilgi toplumuna geçiş insan unsurunu ön plana çıkarırken, Doğu Bloku'ndaki çok yönlü değişim; politik alanda çoğulcu demokrasinin, ekonomik alanda piyasa ekonomisinin benimsenmesine yol açmıştır. 1980'li yıllar sona ererken meydana gelen önemli bir olay da Körfez Savaşıdır. Sonuç olarak, bu değişimler İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan tüm dengeleri değiştirmiş ve dünyada köklü bir yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır.

Yeniden yapılanan dünya düzeninde bütün ülkelerin politik alanda demokrasiyi, ekonomik alanda piyasa ekonomisini uzlaşma ve hoşgörüyle benimsemeleri dünyanın "küreselleşme" yönünde geliştiği şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer taraftan, son yıllarda meydana gelen gelişmeler ülkelerin değişen dünya düzeni içinde bütünleşmesi gerektiğini, bunun da tek başına sağlanamayacağını ortaya çıkarmıştır. Bu olgu yeniden ortaya çıkan milliyetçilik akımlarıyla birlikte yeni uluslararası ekonomik bütünleşme oluşumlarına ve mevcut ekonomik bütünleşmelerin içeriğinin değişmesine yol açmıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünya düzeni yıkılarak birkaç kutuplu bir yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

Değişen dünya düzenindeki yeni oluşumlardan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) projesi öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir uluslararası ekonomik bütünleşme girişimidir. Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetlerinden Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Moldavya, Ukrayna ve Gürcistan ile Karadeniz'e kıyısı olmayan Arnavutluk ve Yunanistan'nın üye olduğu KEİB projesi isteyen diğer ülkelerin katılımı-

na da açıktır.

KEİB projesi üye ülkelerin politik ve ekonomik alanda yeniden yapılanması ve dışa açılmasında bu ülkelerle Türkiye arasında yeni işbirliği olanakları ortaya çıkarmıştır. Bu ülkeler kısa dönemde tüketim malları talebi açısından önemli bir potansiyel pazar oluşturmaktadır. Uzun dönemde üye ülkeler arasındaki işbirliği gelişip birbirlerinin ekonomik potansiyellerini tanıdıkça, daha kapsamlı birlikteliğe gidebileceklerdir.

Demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlangıcında olan KEİB üyesi ülkelerin önemli ölçüde dış finansmana gereksinimleri vardır. Bunun "Ortak Yatırım" (Joint Venture) şeklinde yapılmasının en uygun yöntem olduğu konusunda görüş birliğine varılmış olup bu çerçevede çok sayıda ortak yatırıma gidilmektedir. Türkiye için bu alanda da önemli bir potansiyelin olduğu söylenebilir.

Öte yandan Türkiye'nin KEİB gibi bir projeyi ortaya atıp geliştirmesi, Türkiye'yi bölgede önemli bir konuma getirmiş ve özel bir sorumluluk yüklemiştir.

Türkiye açısından böylesine önemli bir projenin etraflı bir şekilde ele alınmasını amaçlayan çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde KEİB projesinin doğuşu ve gelişimi ile projenin temel amaçları ve kapsamı belirlenmeye çalışılmıştır. KEİB projesi, amaçları, kapsamı ve potansiyel işleyiş mekanizması göz önüne alınarak, entegrasyon modelleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca KEİB projesinin gelişmesi aşamasında karşılaşılabilecek güçlükler ve alınması gereken önlemlere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; KEİB'e üye ülkelerin genel durumları ve ekonomik yapıları incelenmeye çalışılmıştır. Bu aşamada karşılaşılan en büyük güçlük üye ülkelere ilişkin veri yetersizliği olmuştur. Daha sonra Türkiye ile KEİB üyesi diğer ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ele alınarak, potansiyel işbirliği alanlarına değinilmiştir. Son olarak da KEİB projesinin geleceği ve diğer ekonomik bütünleşmeler ile ilişkileri tartışmaya açılmıştır.

1. BÖLÜM

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BÖLGESİ (KEİB) GENEL BİR DEĞERLENDİRME

I- KEİB PROJESİ'NİN ORTAYA ÇIKMASINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Kapitalist sisteme alternatif olarak ortaya çıkan sosyalist sistem, 1917 yılından itibaren Sovyetler Birliği ve daha sonra Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra kurumlarıyla birlikte Batı'da ABD, Doğu'da ise SSCB güç merkezli iki kutuplu bir dünya oluşmuş ve soğuk savaş dönemi boyunca aralarında her alanda yoğun bir rekabet başlamıştır. Batı Bloku'nda uygulanan kapitalist sistem ile Doğu Bloku'nda uygulanan sosyalist sistem bu rekabetin sistem boyutunu oluşturuyordu. Kapitalist sistemde ortaya çıkan sorunlar yeniden yapılanmalarla çözümlenebilmiş ve Almanya, Japonya gibi yeni ekonomik güçler ortaya çıkarmıştır. Doğu Bloku'nda ise sistemin mutlaklaştırılması nedeniyle sorunlar çözülememiş, sürekli ertelenen sorunlar sistemin çöküşünü hızlandırmıştır.

1980'li yıllar dünyada büyük değişmelere sahne olmuştur. Doğu Bloku ülkelerinde, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren gittikçe yoğunlaşan halk hareketleri, 1989 yılından itibaren sistemin çökmesiyle, politik ve ekonomik alanda büyük değişimlere yol açmıştır. Bu değişim genelde ülke halklarının katılımıyla gerçekleştirilmiş ve uzun süreli iç savaşa yol açmamıştır.

Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan politik ve ekonomik sistemin değişmeye başlamasıyla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünya düzeni yıkılmış, dünyada küreselleşme ve çok amaçlı bölgesel karakterli uluslararası bütünleşme yönünde yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu yapılanma sürecinde politik bloklaşmanın yerini giderek ekonomik bloklaşma almaktadır.

Bu yeniden yapılanmanın büyük ölçüde, dünyada son yıllarda yaşanan iki önemli değişim tarafından şekillendiği söylenebilir. Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik alanda piyasa ekonomisini, politik alanda çoğulcu demokrasiyi tercih etmeleri, diğeri ise gelişmiş ülkelerin bilgi toplumuna geçmeleriyle insan unsurunun ve özellikle nitelikli işgücünün ön plana çıkmasıdır (Erkan 1991, s.17). Bu iki unsur, bütün insanlar ve devletler arası ilişkileri değiştirerek; sistemlerin ve toplumların birbirine yakınlaşmasına yol açmış ve tarihle birlikte ülkelerin coğrafyası da yeniden yapılanmanın sancılarını yaşamıştır.

Bu hızlı değişimi yakalamaya çalışan gelişmekte olan ölkelerin en büyük endişesi ticari bloklaşmanın dışında kalmak olmuştur. Aslında ticari bloklaşmaların GATT'ın yerini alarak serbest ticaretin kurallarını değiştireceğini iddia eden iktisatçılar da olmasına rağmen, bu blokların dışında kalınması durumunda gelişmekte olan ölkelerin konumları daha da marjinalleşecektir.

Çağımızda dünya ölkeleri arasında giderek yoğunlaşan ekonomik ilişkiler, ölkeler arasında ekonomik bağımlılığa yol açmaktadır. Bu bağımlılık içerisinde, ölkeler ekonomik bütönlöşmeye giderek önemli bir güç oluşturabilmektedirler. Bir bölgede ekonomik grupların oluşumu diğer bölgelerdeki yeni ekonomik grupların oluşumunu uyararak ekonomik bütönlöşme eğilimlerini hızlandırmaktadır (Balkır ve Demirci 1989,s.2-3).

A. DÜNYADA YENİ EKONOMİK BÜTÖNLÖşME OLUşUMLARI

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ölkelerinin liberalleşme ve piyasa ekonomisine yönelmeleri sürecinde, bölgenin ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesinde diğer ölkelerle işbirliği gereği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu ölkeler değişen dünya koşullarına ve düzenine mutlaka entegre olunması gerektiğini, bunun da tek başına sağlanamayacağını anlamışlardır.

Bütönlü bu gelişmeler mevcut uluslararası ekonomik bütönlöşme ilişkilerinin ve içeriklerinin yenilenmesi ile çok amaçlı bölgesel karakterli yeni uluslararası oluşumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Uruguay görüşmelerinin başarısızlığı serbest ticaretle ilgili umutları bir kere daha azaltırken, dünya, ekonomik blokların önem kazandığı bir sürece girmiştir. Bu oluşumları dört temel grupta incelemek mümkündür.

- Birinci grupta merkezini Avrupa Topluluğu'nun oluşturduğu Avrupa Entegrasyonu yer almaktadır. Bu kapsamda AT ile EFTA üyesi ölkeler arasında bir Avrupa Ekonomik Alanı oluşturulmuş ve AT ile Doğu Avrupa ölkeleri arasındaki ilişkilerde yoğunlaşmıştır. Bu gelişme çerçevesinde AT'nin genişlemesi konusunda öncelikle EFTA üyesi ölkeler ile Macaristan, Çekoslavakya ve Polonya gibi Doğu Avrupa ölkelerinin tam üyeliği öngörülmektedir. Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un ikinci aşamada Topluluğa entegre olması beklenmektedir. AT, üyelik çalışmalarını hızlandırdığı ölçüde büyürse, gelecekte sınırları Rusya'ya kadar dayanmış olacaktır.

Avrupa entegrasyonu konusunda en önemli gelişme 7-12 Şubat 1992 tarihleri arasında Maastricht Zirvesi'nde Ekonomik, Parasal ve Politik Birlik Antlaşması'nın imzalanmasıdır. Avrupa'nın bütünleşmesi yönünde büyük bir atılım olan bu antlaşma ile üç aşamadan oluşan bir plan dahilinde 1999 yılına kadar tek bir para birimine geçilmesi hedeflenmektedir.

Maastricht Zirvesi'nde Avrupa Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nda yer almayan Avrupa vatandaşlığı, Topluluğun yaptırım gücünü temsil edecek "Ombudsman Kurumu"(1) ve kültür konuları ele alınmıştır. Ayrıca zirvede tüketicinin korunması, üye ülkeler arasında sosyal dayanışma, çevrenin korunması, ulaşım, telekomünikasyon ve enerji alt yapılarına yönelik Avrupa-ötesi şebekeler kurulması, ortak dış politika ve güvenlik politikaları oluşturulması gibi bir çok temel konuda alınan kararlarla Avrupa Birliği konusunda önemli aşama kaydedilmiştir.

Maastricht Zirvesi'nde dünyanın yeniden yapılandığı bir dönemde NATO'nun eski işlevini yitirmesiyle, Avrupa'nın yeni ortak savunma politikasının temelini oluşturan Batı Avrupa Birliği (BAB) konusunda Topluluğa üye olmayan ülkelerin de katılımını sağlayan yeni bir çerçeve oluşturulmuştur.

Orta ve Doğu Avrupa'da demokratikleşme hareketlerine paralel olarak çok taraflı işbirliği ile ilgili yeni gelişmeler de görülmektedir. Batı Avrupa ülkeleri, Doğu'nun bölgesel işbirliği girişimlerini AT'na alternatif görmedikleri gibi bu ülkelerin uzun dönemde AT'na tam üyelik için başvurularını da önlemeyeceğinin bilincindedirler. Tam aksine bu bölgesel girişimlerin Pan Avrupa bütünleşmesini tamamlayıcı nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Bölgesel işbirliği girişimleri Avrupa'da uzun süreden beri görülen bir olgudur. Bunların en önemlileri Kuzey ülkeleri Konseyi (Nordic Council), Tuna nehri ülkelerinin oluşturduğu Tuna Komisyonu'dur. Son zamanlarda ise giderek önem kazanan girişimler, "Altıgen" (Hexagonal), Baltık Denizi Ülkeleri Konseyi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi'dir.

Orta Avrupa girişimi olarak adlandırılan Hexagonal'ın doğuşu İtalya ve Avusturya, Macaristan ve Yugoslavya arasındaki yakın diyaloga dayanmaktadır. Dört ülkenin dışişleri bakanları'nın 11 Kasım 1989'da Budapeşte'de toplanmaları ile yasal bir çerçeve kazanan birliğin, ortak deklarasyonunda kuruluş amacı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sürecini kuvvetlendirmesi ve Avrupa'nın

politik atmosferinin iyileştirilmesine katkı olarak belirtiliyordu. Deklerasyonda ayrıca bölgesel ve bölgelerarası işbirliğinin Ortak Ekonomik Alanın yaratılmasındaki önemine de değiniliyordu.

Dörtlü girişim 1990 yılında Çekoslavakya'nın da katılımı ile beşli girişime çevrilmiş ve ilk zirve toplantısını 1 Ağustos 1990'da gerçekleştirmiştir. 27 Temmuz 1991'de Polonya'nın altıncı üye olarak katılması ile Altıgen (Hexagonal) adını almıştır. Yugoslavya'da iç savaşın başlaması bu bütünleşme girişimini olumsuz yönde etkilemiş, bunun üzerine Yugoslavya dışındaki ülkelerin dışişleri bakanları 30 Kasım 1991'de Venedik'te bir araya gelerek Altıgen'in çalışmalarını 1 Ocak 1992'den itibaren Yugoslavya'dan, Avusturya'ya geçirme kararını almışlardır. Bundan sonra hızlanan çalışmalar sonucu enerji, çevre, iletişim, ulaştırma ve teknoloji dahil 119 proje oluşturulmuştur. 21 Mart 1992'de bu girişimin adı Orta Avrupa Girişimi olarak (Central European Initiative) değiştirilmiştir.

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'nın çözülmesinden sonra oluşan bütünleşme girişimlerinden birisi de Baltık Denizi Ülkeleri Konseyi'dir. Bu girişim Letonya, Litvanya, Estonya, Rusya Federasyonu, Polonya, Almanya, Finlandiya, İsveç, Norveç ve Danimarka'dan oluşmaktadır. 5-6 Mart 1992 tarihindeki Kopenhag'da toplanan dışişleri bakanları Baltık Denizi Ülkeleri Konseyi'nin gerçekleştirildiğini açıklamışlardır.

Üye devletler arasında politik farklılıklara ve çatışmalara rağmen bu bölgesel forumun fakir üyelerin ekonomilerini geliştirmekte önemli bir araç olacağı görüşü benimsenmektedir. Özellikle Rusya Federasyonu, Polonya ve üç Baltık devletin demokratik ve piyasa ekonomisine sahip ülkelere dönüşümünde önemli bir rol oynayacağını belirten konsey, gerekli finansal ve teknolojik yardımı Almanya, Danimarka ve İskandinav ülkelerinden sağlamaya çalışmaktadır. Böylece bölgenin eski komünist devletleri, Almanya ve diğer İskandinav ülkeleri yolu ile hem EFTA hem de AT ile önemli bağlar sağlamış oldular.

Batı'daki bir diğer bölgesel gruplaşma da Akdeniz bölgesinde İspanya, İtalya, Portekiz, Fransa, Moritanya, Libya, Tunus, Fas ve Cezayir'in AGİK modeline benzer, Akdeniz ülkelerinin işbirliği ve güvenliğini amaçlayan yeni bir bölgesel işbirliği projesini başlatmalarıdır. Fransa tarafından da desteklenen Akdeniz Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AKGİK) projesi, Avrupa'nın Güney havzasında ekonomik ve politik bir krizin baş göstermesinin önlenmesini ve Akdeniz'in Gü-

ney kıyılarında ekonomik ve politik istikrarın sağlanmasını amaçlamaktadır (Polat 1991, s.54-55).

Akdeniz ülkeleri arasındaki bu yeni girişimin, bölge ülkeleri ile AT arasındaki ticari ilişkilerin geliştirmesi yanında, bölgedeki geri kalmış ve eğitim düzeyi düşük ülkelere AT ülkelerine göçü önlemeye yönelik bir politika içerdiği öne sürülmektedir. AT üyesi ülkeler, Akdeniz Havzasındaki Müslüman Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerindeki terörist veya yasadışı göçmenlerden ve son yıllarda hızla gelişen radikal islamcı akımdan rahatsız olmaktadır. Önümüzdeki 25 yıl içinde AT üyesi ülkelerin nüfusunda belirgin bir değişme olmayacağı, buna karşılık, bölgedeki az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun yaklaşık 400 milyon olacağı öngörülmektedir, bu durumun Avrupa'ya göçü daha da arttıracak görüldüğü yaygındır. Avrupa'nın arka bahçesi olarak nitelenen bu ülkeler arasında Arnavutluk, Yugoslavya, Mısır, Cezayir ve Fas gibi ülkeler yanında Türkiye de bulunmaktadır.

Diğer taraftan bu ülkeler, AT'nin üçüncü en büyük müşteri grubunu oluşturmaktadır. Başta Fransa olmak üzere İtalya ve İspanya, Akdeniz Havzası'ndaki gelişmekte olan ülkelerle bir ekonomik işbirliğine gidilerek; kısa ve uzun dönemde bu ülkelere, AT üyesi ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik dengelerine gelebilecek tehditleri ortadan kaldıracaklarını düşünmektedirler. Henüz düşünce aşamasında olan Akdeniz Ekonomik İşbirliği'nin yakın bir gelecekte etkin bir ekonomik foruma dönüşebileceği beklentisi oldukça yaygındır (Barometre 26.8.1992, s.7).

- Dünyadaki ikinci grup bölgesel entegrasyon oluşumu ABD, Kanada ve Meksika'nın, 7 Ekim 1992 tarihinde imzaladıkları Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Antlaşmasıdır (NAFTA). Söz konusu anlaşma 360 milyon tüketiciyi kapsayan, 6 trilyon dolarlık bir üretim kapasitesini oluşturacak bir ticari bloktur. Öte yandan AT ile ABD ve Kanada arasında Transatlantik ilişkilerinin kurumsallaşması yönünde bir "Politik Bildiri" imzalanmıştır. Transatlantik ilişkileri hususundaki deklarasyon uyarınca, AT üyesi ülkeler ile ABD karşılıklı olarak bağımsızlıklarına zarar vermeden, ortak hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla önemli politik ve ekonomik konularda bilgi alışverişinde ve danışmalarda bulunabilecekler ve uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliği yapacaklardır.

- Üçüncü grup bölgesel bütünleşme girişimi Japonya'nın 12 Pasifik ülkesi ile

Pasifik Ticaret Bloku oluşumudur. Güneydoğu Kaplanları denilen Singapur, Tayvan, Hong-Kong ve Güney Kore'nin yanında Yeni Zelanda ve Avusturalya'nın da Bloka dahil edilmesi düşünülmektedir. Böylece Pasifik bölgesinde de yeni bir ekonomik güç odağı oluşmaktadır (Polat 1991, s.59).

- Dördüncü grup bölgesel bütünleşme girişimi ise, bu çalışmanın temel konusunu oluşturan, Türkiye'nin öncülüğünde, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) projesidir .

Yukarıda ele alınan bölgesel karakterli uluslararası ekonomik bütünleşme girişimlerinin bazı önemli özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:

- Bu girişimler yeni bürokratik yapılar oluşturmaktan ve devamlı sekretaryadan kaçınmaktadırlar. Bunun yerine dışişleri bakanları düzeyinde yıllık toplantıların ve uzman düzeyinde yapılacak daha sık toplantıların gerçekleştirilmesini sağlayacak esnek bir kurumsal yapı öngörülmektedir.

- İkinci özellik ise, Avrupa kıtasındaki girişimlerle ilgilidir. Bu girişimler Batı Avrupa'nın demokratik ülkeleri ile Doğu Avrupa'nın eski komünist ülkelerini bir araya getirmektedir. Helsinki Nihai Senedi'nin ilkesi olan çoğulcu demokrasi, insan haklarına saygı ve temel özgürlüklerin Doğu Avrupa hükümetleri tarafından benimsenmesinde bu girişimlerin önemli bir rolü olmuştur. AGİK sürecine katılmış ülkeler yaratılan bu işbirliği ortamında ekonomik ilişkilerini de geliştirebileceklerdir.

- Üçüncü özellik Avrupa'daki bölgesel işbirliği girişimlerinin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin dış ekonomik ilişkilerini geliştirmede de önemli bir araç olabileceğidir.

Avrupa'daki girişimler EFTA ve AT'a rakip olamayacaklarını aksine, Avrupa'nın bütünleşmesinde ve değişen dünya düzenine entegre olma çabası içinde tamamlayıcı bir özellik gösterdiklerini belirtmektedirler. Ayrıca Doğu Avrupa'daki değişim sürecinin henüz başlangıç aşamasında olması ve dünyadaki diğer gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde; 21. Yüzyıla girerken mevcut ekonomik bütünleşmelerin içeriğinin değişebileceği ve yeni çok amaçlı ekonomik bütünleşmelerin ortaya çıkabileceği de söylenebilir.

II. KEİB PROJESİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

KEİB Projesi fikri, 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ndeki değişim sürecinin hızlandığı bir dönemde doğmuştur.

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılından itibaren uygulamaya konulan "Perestroika" ve "Glasnost" politikaları ekonominin çıkmaza girmesini önleyemediği gibi, yapısal uyumsuzluk nedeniyle yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. 1989 yılında çok ciddi bir üretim darboğazı ve enflasyon tehdidi altında olan Sovyetler Birliği ekonomisinin bu çıkmazdan kurtulabilmesi için önemli ölçüde dış ekonomik yardıma gereksinim duyulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin, Batı'dan dış ekonomik yardım sağlayabilmesinin ön koşullarından biri olan Batı ve bölge ülkeleri ile barış içinde yaşaması, güvenli bir ortamın oluşturulmasına bağlıydı. Bu yönde Doğu ve Batı Bloku arasında karşılıklı önemli adımların atılmasıyla, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren süren soğuk savaş dönemi de ortadan kaldırılıyordu. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin, 1917 yılından itibaren uygulanan sosyalist sistemin çöktüğünü resmen ilân etmesiyle, Türkiye'ye Kuzey'den gelebilecek saldırı ve ideolojik tehdit unsuru da ortadan kalkarken, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler de olumlu yönde istikrarlı bir gelişme gösteriyordu.

Hammadde ve enerji kaynakları yönünden çok zengin olan Sovyetler Birliği'nde savunma ve uzay sanayi gibi alanlara yatırım yapılmış, buna karşılık başta tüketim malları olmak üzere insana yönelik yatırımlar ihmal edilmiştir. Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin çok fazla ihtiyaç duyduğu ve Batı ülkelerinde pazarlamada güçlük çekebileceği gıda ve tüketim mallarına sahipti. Sanayileşmede önemli bir aşama kaydeden ve yeni bir atılıma hazırlanan Türkiye'nin yanıbaşındaki bu hammadde ve enerji kaynaklarına, Sovyetler Birliği'nin ise gıda ve tüketim mallarına ihtiyacı vardı. Bütün bu yeni koşullar Karadeniz Havzası'ndaki diğer ülkeler içinde geçerliydi. Üstelik Sovyetler Birliği'nde bir çok Türk Cumhuriyetleri'nin bulunması, ilişkilerin geliştirilmesinde temel etken olabilirdi. Yukarıda değinilen tüm bu gelişmeler, Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında ekonomik işbirliği ve bölgesel bütünleşme girişimi için uygun bir ortam oluşturmuştur. KEİB projesi böyle bir ortamda ortaya atılmıştır (Elekdağ 1992/a).

Türkiye'yi böyle bir bölgesel işbirliği'ne yönelten başlıca etkenleri ana hatla-

rıyla şöylece sıralamak mümkündür:

- Türkiye coğrafi olarak Asya, Avrupa ve Ortadoğu arasında köprü işlevi gören önemli bir konuma sahiptir. Coğrafi konumuna karşın Türkiye devlet politikası olarak Batı Avrupa ile bütünleşmeyi amaçlamış ve İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa'da kurulan siyasi ve ekonomik kurumlarla ilişkilerini geliştirmiştir. 1963 yılında Ankara Anlaşması ile AT'ye ortak üye olan Türkiye, Nisan 1987'de tam üyeliğe başvurmuşsa da, bilinen nedenlerle Türkiye'nin başvurusu olumlu yanıt almamıştır. Batı Avrupa ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme (containment) stratejisi içinde önemli bir işlevi olan Türkiye'nin, Doğu Bloku'nun dağılmasıyla bu stratejik konumu da ortadan kalkmıştır. Ancak, Körfez Savaşı'nda üstlendiği rol nedeniyle Batı Avrupa ve özellikle ABD'nin, Ortadoğu'ya yönelik politikalarında Türkiye'nin stratejik konumu bir kere daha anlaşılmıştır. Türkiye'nin bu önemine karşın ABD'nin ve özellikle Batı Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik politikalarında ciddi bir değişme olmamıştır. Örneğin AT'nin Doğu Avrupa ülkelerinden Macaristan ve Çekoslovakya'nın Topluluğa katılımı konusunda gösterdiği duyarlılık Türkiye'ye gösterilmemiştir. Bu nedenle, KEİB girişiminin Türkiye'nin bölgedeki konumunu güçlendirerek, AT'nun tam üyelik konusuna daha yakın bakmasını sağlayabileceği düşünülebilir (Cingi 1992 s.16).

- Türkiye, İran ve Pakistan ile birlikte üyesi olduğu "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)" çerçevesinde tercihli bir ticaret sisteminin kurulması çalışmalarını yürütmüş, ancak bu işbirliği beklenen gelişmeyi halen gösterememiştir.

- Türkiye'nin körfez krizi nedeniyle Irak ile olan ekonomik ilişkilerinde önemli bir kaybı olmuştur. Bunu telafi için Körfez Savaşı sonrası Ortadoğu'nun yeniden imar edilmesi konusunda bölgedeki ülkelerle bir ekonomik işbirliği ve bütünleşme girişiminin başlatılmasını istemiş, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır.

- 1980'li yılların başında küreselleşme yönünde gelişen dünya, son gelişmelerle bölgesel bütünleşmeleri de kapsayan bir yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Yeniden yapılanan dünyada Doğu Avrupa ve özellikle Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler, bölgesel olduğu kadar tarihi ve kültürel yakınlığı bulunan Türkiye için önemli bir fırsat yaratmıştır.

Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle ilişkilerini ve dostluğunu güçlendirmek için ekonomik işbirliği girişiminde bulunması, dış politikasında da çok yönlülüğe önem verdiğinin bir göstergesidir.

Görüleceği gibi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) projesi fikri 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye tarafından ortaya atılmış bir uluslararası ekonomik bütünleşme girişimidir (2). Başlangıçta KEİB'in nihai amacının Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında aşamalı olarak bir "serbest ticaret bölgesi" kurulması olduğu belirtilmiş, ancak daha sonra yapılan toplantılarda bu girişim "ekonomik işbirliği" çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir girişim olarak nitelendirilmiştir.

KEİB projesinin ilk kurucu üyeleri Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine; Bağımsız Devletler Topluluğu olarak Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldavya, Gürcistan ve Ermenistan kurucu üye sıfatıyla katılmışlardır. Daha sonra projeye Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve Arnavutluk kurucu üye olarak katılmıştır.

KEİB ile ilgili ilk toplantı Türkiye'nin girişimiyle 19 Aralık 1990'da Ankara'da yapılmıştır. Türkiye Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın resmi delegelerinin yanı sıra, 15 görevliden oluşan Sovyetler Birliği heyeti içinde; Azerbaycan, Gürcistan, Moldavya ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin Dışişleri Bakan Yardımcıları yer almıştır. Toplantıda taraflar, Türkiye tarafından hazırlanan ve önerilen işbirliğinin temel prensiplerini kapsayan taslak üzerinde çalışmışlar, sonuç bildirgesinde "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi" kurulmasında anlaşmaya vardıklarını resmen açıklamışlardır. 12-13 Mart 1991 tarihleri arasında Bükreş'te ve 23-24 Nisan 1991 tarihleri arasında Sofya'da uzman düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda KEİB'in amaçları ve prensipleri üzerinde ortak bir anlaşmaya varılmıştır. 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde yapılan toplantıda, KEİB Anlaşması metni üzerindeki çalışmalar sonuçlandırılarak, imzaya hazır hale getirilmiştir. Moskova toplantısında taraflar, KEİB anlaşmasının yakın bir gelecekte Türkiye'de yapılacak bir toplantıda imzalanması konusunda anlaşmaya varmışlardır (Balkır, Güran ve Soyörük 1992, s.3).

3 Şubat 1992 tarihinde Türkiye'de; Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Moldavya Bakan düzeyinde, Ukrayna ve Bulgaristan ise Dışişleri düzeyinde katılarak, KEİB ile ilgili temel belgeyi parafetmişlerdir.

KEİB Antlaşması, 25 Haziran 1992 tarihinde dokuz üye ülkenin yanı sıra, Yunanistan ile Arnavutluk'un da kurucu üye olarak katıldığı onbir ülke tarafından Türkiye'de imzalanarak hayata geçirilmiştir.

III- KEİB'İN İLKELERİ, AMAÇLARI VE KAPSAMI

KEİB'in kuruluş aşamasındaki hazırlık çalışmalarında temel amaç olarak üye ülkelerin coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliğinden yararlanarak, aralarındaki ticari, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmeleri ve Karadeniz Bölgesi'nin bir barış, işbirliği ve refah bölgesi haline gelmesi öngörülmektedir. Bu temel amaç doğrultusunda kısa dönemde bölge ülkeleriyle işbirliği için uygun ortam oluşturulması ve taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin arttırılması öngörülmüştür. Uzun dönemde ise amaç; bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirebilmek için kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamaktır (Balkır, Güran ve Soyyörük 1992, s.4). Bu amaçların gerçekleştirilmesi için uzun dönemde, aşamalı olarak üye ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesinin kurulması amaçlanmıştır.

KEİB projesinin ilkeleri, amaçları ve kapsamı 25 Haziran 1992 tarihinde imzalanan KEİB Anlaşması'nda belirtilmiştir. İstanbul Deklarasyonu olarak da nitelenen KEİB Antlaşması'nın tam metni bu çalışmanın ekinde verilmiştir. Bu antlaşmaya göre KEİB projesinin ilkeleri, amaçları ve kapsamı ana hatlarıyla şöylece özetlenebilir:

- KEİB projesinin temel ilkelerinin; Helsinki Nihai Senedi ile onu izleyen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) belgeleri ve yeni Avrupa'ya ilişkin Paris Şartı ilkeleri ile temel özgürlüklere ve insan haklarına dayanan bir demokrasiye, sosyal adalet ve ekonomik özgürlüklere, evrensel kabul gören uluslararası hukuk kurallarına dayalı olduğu belirtilmektedir.

- Üye ülkelerin onayı alınmak kaydıyla, KEİB Antlaşmasındaki koşullara uyacaklarını taahhüt eden ülkeler bu işbirliğinde yer alabileceklerdir. Üyeler arasındaki işbirliğinin ve bunların yükümlülüklerini yerine getirmelerinin ve üçüncü ülkelerle, uluslararası kuruluşlarla, AT ve diğer bölgesel girişimlere katılmalarının engellememesi konusunda görüş birliğine varılmıştır.

- Belirlenen bu temel ilkeler doğrultusunda üye ülke halkları arasında yeni bir barış ve güvenlik dönemi oluşturularak dostluk ve komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, Karadeniz'in bir barış, istikrar ve refah denizi olması amaçlanmaktadır.

- Üye ülkelerce, ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmeyi desteklemek ve özel teşebbüsü teşvik etmek için kendi aralarında ve diğer ilgili ülkelerle hem ikili, hem de çok taraflı işbirliğinin daha da geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesinin sağlanması ortak amaç olarak benimsenmiştir.

- Ekonomik işbirliğinin aşamalı olarak geliştirileceği ve bu süreçte öncelikler belirlenirken; üye ülkelerin belirli ekonomik koşullarının, çıkarlarının, ilgi alanlarının ve özellikle pazar ekonomisine geçiş sürecindeki sorunlarının dikkate alınması hususunda görüş birliğine varılmıştır.

- Üye ülkeler; ticari, sınai işbirliğini de içermek üzere ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre konularında bütün olanaklardan ve fırsatlardan yararlanacaklardır. Şirketlerin, kuruluşların ve işletmelerin aşağıdaki alanlarda ortak çıkarlar doğrultusundaki projelere katılımlarıyla bu süreç içinde somut adımlar atılması isteklerini belirtmişlerdir. Bu alanlar:

- Altyapı da dahil olmak üzere ulaştırma ve haberleşme ,
- Enformatik,
- İstatistiği de içermek üzere ekonomik ve ticari bilgi değişimi,
- Ürünlerin sertifikalandırılması ve standardizasyonu,
- Enerji,
- Madencilik ve mineral hammaddelerin işlenmesi,
- Turizm,
- Tarım ve tarıma dayalı sanayiler,
- Veterinerlik ve sıhhi koruma,
- Sağlık ve eczacılık,
- Bilim ve teknoloji'dir.

İşbirliğinin geliştirilmesi için üye ülkeler; ticari ortamın iyileştirilmesi, firma ve işletmelerin bireysel ve ortak girişimlerinin teşvik edilmesi amacıyla;

- İkili müzakereler yoluyla, işadamlarının birbirlerinin ülkelerine giriş, kalış ve buralarda serbest dolaşmalarını, firma ve işletmeleri arasında doğrudan ilişki kurulmasını kolaylaştırmak,

- Küçük ve orta ölçekli işletmelere destek sağlamak,

- Mal ve hizmetlerin karşılıklı ticaretinin artırılmasına katkıda bulunarak ve üçüncü ülkelere yönelik yükümlülüklerin ihlal edilmemesi kaydıyla, her türlü engelin aşamalı olarak kaldırılması ya da azaltılması çabalarını sürdürerek, bu yöndeki gelişmenin uygun koşullarını temin etmek,

- Yakın bir gelecekte çifte vergilendirilmenin önlenmesi ile yatırımların korunması ve teşvik edilmesi konularındaki anlaşmaların sonuçlandırılarak yürürlüğe konulmasıyla yatırım, sermaye hareketi ve sınai işbirliğinin değişik şekillerine ilişkin uygun koşullar temin etmek,

- Uluslararası kurallar ve uygulamalara uygun olarak, üye ülkelerin katılımcı firma ve işletmelerine imkân yaratılması amacıyla üye ülkelerde düzenlenen uluslararası ihalelere ilişkin bilgi değişimini teşvik etmek,

- Serbest bölgelerde işbirliğini desteklemektir.

Üye ülkeler, Karadeniz Bölgesi'nde ortak çıkarlar doğrultusunda belirli projeleri uygulamak amacıyla, hükümetler ve hükümet dışı kuruluşlar düzeyinde uygun kredi ve mali sözleşmelerinin sonuçlandırılmasını teşvik edecek ve kaynakların harekete geçirilmesi yollarını arayacaklardır. Bu bağlamda "Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası" kurulması imkanları araştırılacaktır.

Değişik alanlardaki işbirliğine yönelik gerekli düzenlemelerin önerilmesi için, uzmanlardan oluşan geçici ve kalıcı çalışma grupları oluşturulacaktır. Üye ülkeler, işbirliğinin şu anki aşamasında kurumsal esnekliğin sağlanmasının gerekli olduğu görüşündedirler. Uygulamadaki deneyimlerden yararlanılabilmesi amacıyla iş dünyasının temsilcilerinin de bu sürece katılmaları sağlanacaktır.

Karadeniz'in çevre sorunlarının bölge halklarının refahı açısından öneminin bilincinde olarak, ekonomik kalkınmada doğal çevrenin korunmasına önem verilecek ve ortak projelerin hazırlanması da dahil gerekli önlemler alınacaktır.

IV- KEİB'İN İŞLEYİŞ MEKANİZMASININ EKONOMİK BÜTÜNLEŞME MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

KEİB'in işleyiş mekanizmasının ekonomik bütünleşme modelleri çerçevesinde değerlendirilebilmesi için uluslararası ekonomik bütünleşme kavramını ve aşamalarını ana hatlarıyla ele almak yararlı olacaktır.

Ekonomik bütünleşme kavramı iktisatçılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Jan Tinbergen, uluslararası ekonomik bütünleşmeyi, uluslararası işbirliğinin optimum duruma getirilmesi olarak tanımlamaktadır (Tinbergen 1965, s.3). Balassa'ya göre en basit şekilden en gelişmiş şekline kadar ekonomik bütünleşme; üye ülkeler arasında ticareti engelleyen sınırlamaların kaldırılmasıyla (ticaret entegrasyonu), faktör hareketlerinin liberalizasyonu (faktör entegrasyonu), ulusal ekonomik politikaların uyumlaştırılmasıyla (politika entegrasyonu) ve bu politikaların tümünün birleştirilmesiyle (total entegrasyon) aşamalı olarak gerçekleşir. (Balassa 1974, s.1). Pinder'e göre ekonomik bütünleşme hem üye ülkelerin ekonomik birimleri arasındaki ayrımcılığı kaldırmak, hem de bütünleşmenin refah amacını sağlayabilmek için ortak ve koordineli politikalar oluşturup uygulamaktır (Pinder 1968, s.90). Kindleberger konuya daha farklı bir şekilde yaklaşarak, ekonomik bütünleşmeyi üretim faktörleri fiyatlarının eşitlenmesi olarak tanımlamaktadır (Kindleberger 1968, s.194).

Yukarıda verilen tanımların farklılığı uluslararası ekonomik bütünleşme olgusuna değişik boyutlarıyla yaklaşılmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak ekonomik bütünleşme iki veya daha fazla ülke arasında ayrıcalık ve engellemelerin kaldırılması süreci olarak tanımlanabilir (Robertson 1982, s.58).

Ekonomik bütünleşme konusunda ekonomistler arasında şu noktalarda görüş birliğine varılmıştır. Bunlar:

- 1- Ekonomik bütünleşme temelde işbölümüne dayanmaktadır.
- 2- Ekonomik bütünleşmenin ileri aşamasında malların, hizmetlerin ve/veya üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir.
- 3- Ekonomik bütünleşme malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gideceği bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir.

Ekonomik bütünleşmenin üç şekilde ortaya çıktığı konusunda da görüş birliği vardır. Bunlar:

- Bir ülkenin sınırları içindeki farklı bölgelerin bütünleşmesini amaçlayan "ulusal ekonomik bütünleşme",
- Farklı ülkelerin bir bölge içinde bütünleşmesini amaçlayan "uluslararası ekonomik bütünleşme",
- Farklı bölgesel grupların birleşmesi ve tek bir ekonomik ve politik birim haline dönüşmesini amaçlayan "dünya bütünleşmesi" dir (3).

Uluslararası ekonomik bütünleşmenin temelde aynı olmakla beraber genel ekonomik bütünleşme kuramından farklı üç özelliği vardır. Uluslararası ekonomik bütünleşme :

- Uluslararası faktör hareketlerini içerir,
- Ticari politikanın dışında mali ve parasal politikaların da uyumlaştırılmasını gerekli görür,
- Bütünleşme olgusunu salt kaynak dağılımı olgusunun üstünde görür.

A- ULUSLARARASI EKONOMİK BÜTÜNLEŞME AŞAMALARI

Uluslararası ekonomik bütünleşme, ülkeler arasındaki ayrıcalıkların ve engellemelerin ne dereceye kadar kalkmış olduğu (bütünleşme derecesi) göz önüne alınarak altı grupta toplanabilir (Agraa ve Jones 1981, s:1-2). Bunlar:

- 1 - Sektörel Bütünleşmeler
- 2 - Serbest Ticaret Bölgeleri
- 3 - Gümrük Birlikleri
- 4 - Ortak Pazarlar
- 5 - Ekonomik Birlikler
- 6 - Tam Ekonomik Birlikler

Bir aşama olarak belirtilmemesine rağmen, tüm uluslararası ekonomik bütünleşme aşamaları için ilk adım "ekonomik işbirliği" dir. Buradaki amaç uluslararası ticarete ait çeşitli engelleri ortadan kaldırmak ve bu konudaki kontrolleri en aza indirmektir. Teknik konularda uyulması istenen ilkeler ve işbirliğinin genel çer-

çevesi ekonomik işbirliğine üye olan ülkelerce belirlenir. GATT ekonomik işbirliğine örnek olarak gösterilebilir. (Balkır ve Demirci 1989, s.10).

1 - Sektörel Bütünleşmeler

Üye ülkelerin belirli sektörlerde aralarındaki ticari engellerinin kaldırılmasıdır. Bunun en somut örneği ASEAN ülkelerinin bazı sınai alanlarındaki bütünleşme girişimleridir.

2 - Serbest Ticaret Bölgeleri

KEİB Projesinin kuruluş aşamasında nihai amaç olarak düşünülen serbest ticaret bölgeleri, Üye ülkeler arasındaki gümrük tarifelerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, üçüncü ülkelere karşı bağımsız ticaret politikalarının uygulandığı bir ekonomik bütünleşmedir. Serbest ticaret bölgelerinde üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanması yükümlülüğünün bulunmaması nedeniyle üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı ekonomilerini istedikleri gibi koruyabilmektedirler.

Serbest ticaret bölgelerinin amacı, üye ülkeler arasında ürettikleri mal ve hizmet ticaretini en üst düzeye çıkarmak, yasaklayıcı ve kısıtlayıcı önlemleri ortadan kaldırmak ya da azaltmak, mal ve hizmet hareketlerini kolaylaştırmak ve ortak bir piyasa oluşturmaktır. Serbest ticaret bölgeleri yaklaşımında üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbestçe dolaşımı söz konusu değildir. Bu tür bir uluslararası ekonomik bütünleşmeye İsveç, Norveç, İsviçre, Avusturya, Finlandiya ve İzlanda'dan oluşan "Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Area-EFTA) örnek olarak gösterilebilir.

3 -Gümrük Birlikleri

Gümrük birliklerinde, üyeler arasında gümrük duvarları ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının yanısıra üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük politikası da uygulanmaktadır.

Böylece üye ülkeler birlik dışına karşı aynı oranda korunmuş olmaktadır. Avrupa Topluluğu gümrük birliği aşamasına 1968 yılında ulaşmış olup, günümüzde gelişmekte olan ülkelere Fildişi Sahili, Mali, Moritanya, Nijer, Yukarı Volta ve Senegal'den oluşan "Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (Communauté Economique de L'Afrique de L'Ouest - CEAD)", gümrük birliğine örnek olarak gösterilebilir.

4 - Ortak Pazarlar

Ortak pazar, üye ülkeler arasında mal ve hizmet piyasasının bütünleşmesinin yanısıra, faktör piyasasının da bütünleşmesini amaçlamaktadır. Bu konuda en başarılı ör-

nek Avrupa Topluluğu ise de; Kosta Rika, El Salvador, Guatemala ve Nikaragua'dan oluşan "Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)" da ortak pazar girişimine örnek olarak gösterilebilir.

5 - Ekonomik Birlikler

Ekonomik birlikler aşamasında üye ülkelerin mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımının yanısıra; para, maliye ve sosyo-ekonomik politikaların da uyumlaştırılıp birleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ekonomi politikaları üye ülkelelerin temsilcilerinden oluşan bir üst kurul tarafından belirlenmekte, uygulamayı ulusal devletler yürütmektedir. AT' nun para, maliye ve sosyal politika alanlarında temel ilkelerde ortak düzenlemeler yapılması, Topluluğun ortak pazar aşamasından ekonomik birlik aşamasına geçtiğini vurgulamaktadır.

6 - Tam Ekonomik Birleşmeler

Ekonomik bütünleşmenin en son aşaması olan tam ekonomik birleşmelerde maliye, para ve sosyal politikaların uyumu uluslarüstü bir kurumun kararına bağlanmaktadır. AT'nin 7 Şubat 1992 tarihinde Maastricht zirvesinde "Avrupa Birliği" ile ilgili imzaladığı anlaşma tam ekonomik birleşme konusunda atılan en önemli adımdır. Maastricht Anlaşması Avrupa Topluluğu'nu kuran Roma anlaşmasında önemli değişiklikler öngörerek, Topluluğu tek Merkez Bankalı, tek para birimli ve tek dış politikası olan bir yapılanmaya yöneltmektedir.

Sözkonusu anlaşmada, bu temel hedeflere ulaşmak için eğitim, kültür, kamu sağlığı, tüketicinin korunması, Avrupaötesi şebekeler, ekonomik ve sosyal dayanışma, çevre, Batı Avrupa Birliği Statüsü gibi son yıllarda gittikçe güncellenen konular yanında "Ombudsman Kurumu" ve Avrupa Vatandaşlığı gibi yeni kavramlara yer verilmiştir. Ortak para biriminin kullanılmasını da içeren aşamanın ise gerekli şartlar yerine getirildiğinde en geç 1999 yılında gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

Fransa'nın 20 Eylül 1992'de Maastricht Anlaşması'nı çok az bir farkla kabul ettiği referandumun hemen öncesinde, İngiltere ve İtalya'nın geçici olarak Avrupa Para Sistemi'nden ayrılmaları ve İspanyol pesetasının % 5 devalüasyonu, Topluluğu oluşturan ülkelerin ekonomilerinin tek para birimine geçmeye hazır olmadıklarının bir göstergesidir. Bu gelişme Avrupa Birliği konusunda bir takım endişeleri de beraberinde getirmiştir. Maastricht Anlaşması üye ülke parlâmentolarında onaylanıp yürürlüğe girmediği takdirde, özellikle "Avrupa Birliği" kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir.

Buraya kadar değinilen uluslararası ekonomik bütünleşme aşamalarını kesin çizgileriyle birbirinden ayırmak kolay değildir. Ekonomik bütünleşmenin çeşitli özellikleri dikkate alınarak yapılan ayırım ve aşamalardan genellikle ilk dört aşamanın piyasa bütünleşmesine doğru atılan adımları, son iki aşamanın ise ekonomik ve sosyal politikalar ile politik bütünleşmenin gerçekleştirilmesine yönelik aşamaları gösterdiği söylenebilir.

Uluslararası ekonomik bütünleşme konusunda belirtilmesi gereken bir konu da, geleneksel ekonomik bütünleşme kuramının sanayileşmiş ülkeler için geliştirilmiş, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilere dayalı refahın optimizasyonuna yönelik statik bir yaklaşım olmasıdır (Erlat 1980, s.70). Daha sonra özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak geliştirilen dinamik ekonomik bütünleşme yaklaşımı, ekonomik yapıyı belirleyen unsurları ve bunların ekonomik süreçteki gelişimini incelemektedir.

Uluslararası ekonomik bütünleşme konusunda yukarıda verilen kuramsal çerçevede KEİB'in değerlendirilebilmesi için; öncelikle, ülkeleri uluslararası bütünleşmeye yönelten nedenlerin ve daha sonra da KEİB'i oluşturan ülkelerin ekonomik durumlarının gözönüne alınması gerekir.

B- ÜLKELERİ ULUSLARARASI EKONOMİK BÜTÜNLEŞMEYE YÖNELTEN NEDENLER

Ülkeleri ekonomik bütünleşmeye yönelten coğrafi, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel nedenler vardır. Ekonomik bütünleşme coğrafi yönden birbirlerine yakın olan ülkeler arasında çıkar paralelliğine dayalı iyi ilişkiler kurulması, barış ve güvenliğin sağlandığı istikrarlı bir bölge oluşturulması için önemli bir araçtır. Öte yandan ekonomik bütünleşme birliği içinde ticareti serbestleştirerek kaynakların etkin kullanılmasına, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına, işbölümü ve uzmanlaşmaya yol açarak toplumsal refahın artmasına da yardımcı olmaktadır.

Tarih boyunca çeşitli politik ve sosyal birliklerin oluşması için girişimlerde bulunulmuş, fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Örneğin 1848 yılında Victor Hugo tarafından ortaya atılan "Avrupa Birleşik Devletleri" fikri, 1946'da İngiltere Başbakanı W.Churchill tarafından gündeme getirilmiş ve 1953'de "Avrupa Politik Birliği" kurulmuştur. Fransa ulusal bağımsızlığı için tehlike oluşturacağı gerekçe-

siyle 1954' de anlaşmayı veto ederek, Avrupa'da politik birliğin oluşturulması yönündeki çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Bu durum ekonomik bütünleşme olmadan, sosyal ve politik bütünleşmenin gerçekleşmesinin zor olduğunu göstermiştir.

Ülkeleri ekonomik bütünleşmeye yönelten başlıca ekonomik nedenleri şöylece sıralamak mümkündür:

- Genişletilmiş piyasa,
- İçsel ve dışsal ekonomiler,
- Sınai yayılma ve toplanma,
- Rekabet artışı,
- Uluslararası anlaşmalardan doğan zorunluluklar.

Özellikle Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), yeni tercihli bölgelerin ortaya çıkmasını engellemek için, ülkeleri daha ileri ekonomik birleşmeler kurmaya teşvik etmektedir.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan hızlı değişim, Doğu Bloku'ndaki ekonomik ve politik bütünleşmenin dağılmasına yol açmış, bu durum yeni bir dünya düzeninin kurulması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Yeni oluşan dünya düzeni henüz kesin şeklini almamakla birlikte hem küreselleşme, hem de yeni dengelere dayalı kutuplaşmalar yönünde eğilim görülmektedir. KEİB'in oluşmasında yukarıda değinilen ekonomik nedenler yanında, yeni oluşan dünya düzeninin ve özellikle bahsi geçen bölgedeki ülkeler arasında daha önce kurulmuş olan ekonomik bağımlılığın çözülmesi sonucu yeni oluşumların ortaya çıkması zorunluğunun büyük payı vardır.

C- GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ARASINDA EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN ÖNEMİ

Gelişmiş ülkelerle, bu ülkelerin dışında kalan ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin tarihi gelişimi üzerinde yapılan araştırmalarda, bu ilişkilerin genellikle gelişmiş ülkelerin lehine seyrettiği ortaya konulmuştur. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı ithal ikâmesine dayalı sanayileşme politikasının tüketim mallarına dönük birinci aşamasında başarı kazanıldıysa da, ara ve yatırım mallarına yönelik sonraki aşamalarında döviz darboğazına girilmiş ve 1960'ların

ikinci yarısından itibaren ihracata yönelik sanayileşme politikası önem kazanmıştır.

1970'lı yıllarda ise, gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler ile aralarındaki dengesizliğin giderek arttığının farkına vararak, dünya üzerinde daha adil bir düzenin kurulması gereği üzerinde durmaya başlamışlardır (Karluk 1985, s.288). Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle aralarındaki dengesizliğin giderilmesine yönelik talepleri "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu düzenin temel ilkelerinden birisi de gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesidir. Bu temel ilke çerçevesinde gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşme, ekonomik kalkınma ve yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi için önemli bir araç olarak düşünülmüştür. (4)

Sanayileşme, gelişmekte olan ülkeler açısından yarattığı dinamik etkiler nedeniyle kalkınmanın vazgeçilmez unsurudur. Genel olarak bu alanda ya ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme ve bunun uzantısı olarak korumacılık ya da ihracata dayalı dışa yönelik sanayileşme ve bunun uzantısı olarak da serbest ticaret düşüncesi vardır. Temelde bu iki düşüncenin de olaylara yaklaşımı farklı olmasına rağmen, değişik nedenlere dayalı olarak her iki düşünce de uluslararası ekonomik bütünleşmenin yararlı olduğunu kabul etmektedir. Bunun nedeni uluslararası ekonomik bütünleşmenin iki yaklaşımın uyguladığı politikalara da uygun düşmesidir. Çünkü uluslararası ekonomik bütünleşme hem üye ülkeler arasında ticaretin serbestçe yapılmasını sağlarken, hem de birlik dışındaki ülkelere karşı ortak korumacı önlemler uygulanmasını sağlamaktadır.

Bütün bunlar topluca değerlendirildiğinde tamamını gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu KEİB bütünleşmesi sadece üye ülkelerin kalkınma çabalarına değil, aynı zamanda iktisat yazınındaki kuramsal çalışmalara da önemli katkılar sağlayacaktır.

D- ULUSLARARASI EKONOMİK BÜTÜNLEŞME KURAMININ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE KEİB AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geleneksel gümrük birlikleri kuramı kaynakların tam istihdamını ve gümrüksüz yurtiçi fiyatların fırsat maliyetin aksettirdiği varsayımına dayanmaktadır. Kuram batının gelişmiş ülkeleri düşünülerek geliştirilmiş ve bu ülkeleri kuracağı bir bütünleşmenin sorunları gözönünde tutulmuştur Bu nedenle, kuramın gelişmek-

te olan ülkelerin kuracakları bir bütünleşmeye ne ölçüde ışık tutacağı şüphelidir.

Gümrük birlikleri kuramının gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliği sorununa yanıt ararken, iki önemli madde gözönünde bulundurulmalıdır. Birincisi, ekonomik bütünleşmeye giden bu ülkelerin özellikleri ticaret yaratıcı etkiyi (5) sağlayacak mıdır? İkincisi ise, gelişmekte olan ülkelerin oluşturacakları ekonomik bütünleşmenin sağladığı yararları ölçmek için alınacak temel kriter ticaret yaratıcı etki midir?

Neo-klasik iktisat çerçevesinde analiz edilen gümrük birliğinde ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıkabilmesi için bazı koşullar ileri sürülmüştür. Bu koşulların KEİB'in başarısı açısından değerlendirmesini aşağıdaki şekilde yapmak mümkündür.

1 - Ülkelerin bütünleşme öncesi dış ticaretlerinin önemli bir bölümünü kendi aralarında gerçekleştiriyor olmaları ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Birliğin kurulması yüksek maliyetli yurtiçi üretimin düşük maliyetli üye ülkeye kaymasına ortam hazırlar. Üçüncü ülkelerden yapılan ticaretin göreceli azlığı ise, birliğin ticaret saptırıcı etkisini azaltacaktır. Bütünleşme öncesinde KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa ülkeleri toplam ticaretin tamamına yakın bir bölümünü eski SSCB ve COMECON çerçevesinde gerçekleştiriyorlardı. Üçüncü ülkelerden yapılan ticaret çok azdı. Bu durum ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıkması için önemli bir potansiyel oluştursa da, yeterli değildir. Yeterli olması, bu ülkelerle eski Sovyet Bloku dışındaki KEİB ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin hızla gelişmesine bağlıdır.

2 - Ekonomik bütünleşmeye katılan ülkelerin rakip ekonomiler olması veya fiilen rakip olmalarına karşın, potansiyel olarak tamamlayıcı ekonomiye sahip olmaları durumunda, her ülkenin göreceli olarak etkin olduğu alanlarda yoğunlaşması sonucu ticaret yaratıcı etki ortaya çıkabilir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle benzer ürünlerde uzmanlaşmış olup, bu ürünlerin önemli bir bölümünü gelişmiş ülkelere ihraç etmektedirler. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin oluşturacakları bütünleşmelerin bölge içi ticareti istenildiği ölçüde genişleteceğini veya bu malların üretimine ayrılan kaynakların dağılımını etkileyeceğini düşünmek zordur.

KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa ülkeleri ekonomileri arasında ise, eski SSCB merkezi planlama uygulamaları nedeniyle hem ekonomik açıdan hem de fiziki açıdan bağımlı ve tamamlayıcı bir ekonomik yapı vardır. Örneğin Azerbaycan'daki cam ambalaj fabrikalarının kumu Ukrayna'dan, foldispatı Osetya'dan, sodası Bulgaristan'dan gelmektedir.

Bu ülkeler arasındaki yoğun ekonomik ve fiziki bağımlılık ve tamamlayıcılık ilişkilerinin ortadan kaldırılması kısa dönemde mümkün görülmemektedir. Bu nedenle, KEİB bütünleşmesi nasıl bir sisteme sahip olmalıdır ki, süreç içinde daha rekabetçi yapıya dönüşsün veya tamamlayıcılık faktörü olumlu bir şekil alarak bölgesel karşılaştırmalı üstünlükleri yansıtan ihtisaslaşmaya yol açsın?

3 - Ekonomik birliğe katılan ülkelerin sayısının fazla olması ile birliğin ekonomik alanının büyüklüğü ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıkması için önemli koşullardır. Demekki, bütünleşme ne kadar çok sayıda ülkenin katılımıyla gerçekleştirilirse bütünleşmeden sağlanan yarar da o derece fazla olacaktır. Bu çerçevede incelendiğinde, KEİB'in gerek katılımcı ülke sayısı, gerekse alan açısından gerekli koşulları yerine getirdiği söylenebilir.

KEİB üyesi onbir ülkenin nüfusu yaklaşık 325 milyondur. Bu ülkelerdeki nüfus artış hızının Batı ülkelerine göre oransal olarak daha fazla olması, ileriye yönelik dünyanın en fazla nüfusa sahip ekonomik bütünleşmesini oluşturacağı izlenimini vermektedir. Diğer yandan KEİB üyesi ülkelerde milli gelirin düşük düzeyde olmasının bütünleşmeden sağlanacak yararı azaltabileceği söylenebilir. Bu ülkelerin hızlı bir ekonomik gelişme göstermeleri KEİB'in başarısı açısından çok önemlidir.

4 - Ekonomik bütünleşmede ticaret yaratıcı etkinin şiddeti bütünleşme öncesi uygulanan gümrük vergilerinin yüksek olmasına bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelere ise gümrük vergileri genelde yüksektir.

Konu KEİB açısından incelendiğinde çok özel bir durumla karşılaşmaktayız. Türkiye ve Yunanistan dışında KEİB'e üye diğer ülkelerde dış ticaretle ilgili düzenlemeler yeterli düzeyde değildir. Kaldı ki bu ülkelerde yapılan ticaretin büyük bir bölümü serbest döviz esasına göre değil, karşılıklı ticaret yöntemlerine göre yapılmaktadır. Bu ülkelerde piyasa ekonomisine uygun yeni dış ticaret düzenlemeleri yapılırken gümrüklerin düşük düzeyde tutulması halinde önemli ölçüde ticaret yaratıcı etki ortaya çıkabilecektir.

5 - Ulaştırma harcamaları geliştirmekte olan ülkelerin bütünleşmeden sağlayacağı kazancı azaltır.

Bu argüman birçok üyesi Karadeniz'e kıyı olan KEİB için pek geçerli olmayacağı gibi, eğer bütünleşme sürecinde ileriye yönelik kapsamlı bir ulaştırma politikası oluşturulabilirse avantaja bile dönüşebilecektir.

Görüleceği gibi, KEİB'te süreç içinde ticaret yaratıcı etkilerin ortaya çıkmaması için bir neden yoktur. Ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıkmasını önleyecek sınırlayıcı koşulların etkilerini azaltabilecek en önemli faktör rekabettir. KEİB'de belli sektörlerde tamamlayıcı bir ekonomik yapı egemen olsa da rekabetin geliştirilmesiyle ticaret yaratıcı etki artacaktır.

Bu aşamada bir noktaya dikkati çekmekte yarar vardır. Uluslararası ekonomik bütünleşme kuramı ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiyi geleneksel gümrük birliği yaklaşımına göre açıklamaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler topluca değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkeler arasında kurulacak bir ekonomik bütünleşmenin önemli refah artışına yol açmayacağı söylenebilir.

Diğer taraftan, potansiyel ölçek ekonomileri, bölgesel istihdam yaratma olanakları ve ortaya çıkan gelir akımları gibi faktörler statik ticaret saptırıcı etkiyi dinamik ticaret yaratıcı etkiye dönüştürebilmektedir.

Ekonomik bütünleşmenin dinamik etkileri daha çok kurulacak birliğin yapısı ve bütünleşme süreciyle ilgilidir. Birliğin yapısını belirleyen unsurlar ve ekonomik süreçte ortaya çıkan üretim, tüketim, yatırım, dış ticaret, faktör donanımı ve teknoloji seçimi, iç ve dış piyasa koşulları gibi bir çok değişkenin bütünleşme üzerindeki dinamik etkilerini (olumlu, olumsuz veya nötr) önceden öngörmek veya ölçmek oldukça zordur. Halbuki, gelişmekte olan ülkeler açısından dinamik etkilerin statik etkilerden daha önemli olduğu söylenebilir. Özellikle, KEİB'e üye ülkelerin çoğunda olduğu gibi ulusal piyasada eksik rekabet koşulları varsa bütünleşmeye geçildiğinde piyasa koşullarında ortaya çıkacak değişimler büyük önem taşımaktadır. Bu değişimler arasında; ölçek ekonomileri, piyasa büyüklüğünün belirsizlikleri azaltması, rekabet koşullarının gelişmesi, kaynak dağılımının göreceli olarak düzelmesi ve teknik gelişmeler ile dışsal ekonomileri sayabiliriz .

Sonuç olarak, günümüzde uluslararası ekonomik bütünleşmenin etkisini hali hazır üretim ve ticaret akımında görülecek değişikliklerle ölçmeğe çalışan statik bir yaklaşım egemendir. Halbuki, KEİB gibi gelişmekte olan ülkelerin kurduğu ekonomik bütünleşme modellerinde , birliğin üretim ve ticaret akımı üzerindeki etkilerinin ölçülmesinden çok, birliğin görülmediği duruma oranla üye ülkelerde ortaya çıkan refah farklılaşması ile yargılanması daha gerçekçidir. Daha önce tam istihdam olanağı bulamayan üretim faktörlerinin kullanılması bile kaynak dağılımının iyileştirerek refahı artıracaktır (Kreinin, 1979).

V- KEİB'E ÜYE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN YARARLARI

KEİB gibi geliştirmekte olan ülkelerin oluşturduğu ekonomik bütünleşmelerde yararın daha çok dinamik etkiler sonucunda ortaya çıkacağı varsayımı altında ,yararı üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar;

- Ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve piyasa ekonomisine geçiş;
- Güvenli ve geniş piyasaların oluşması:rekabetin artması, teknolojik değişim, dışsal ekonomiler;
- Pazarlık gücünde artıştır.

Ekonomik bütünleşmenin dinamik etkileri sonucu ortaya çıkabilecek bu yararlar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

A - EKONOMİK KALKINMANIN HIZLANDIRILMASI VE PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

Geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları ya ithal ikâmesine dayalı iç piyasaya yönelik sanayileşme, ya da ihracata dayalı dış piyasaya yönelik sanayileşme stratejilerine dayanmaktadır. İçe yönelik sanayileşme politikaları sonucu yurtiçi sanayilerin gümrük duvarları ile sürekli korunması hem maliyetlerin yükselmesine hem de kaynakların etkin dağılımının bozulmasına yol açmaktadır. Dış piyasalara yönelik sanayileşme politikaları ise genellikle az sayıda geleneksel ürünlerde uzmanlaşmayı nerdeyse zorunlu kılmaktadır. Bu ürünlerin dış talep esnekliğinin düşük olması ve gelişmiş ülkelerin uyguladığı yeni korumacılık politikaları nedeniyle ihracat yeterince gelişmemektedir. Dolayısıyla iki politikanın uygulamasında da sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Geliştirmekte olan ülkeler arasında oluşturulacak bir ekonomik birlik üye ülkeler arasında hem rekabet hem de tamamlayıcılık faktörlerine önem vereceğinden, bazı sanayi dallarının korunmasına bazılarının ise uluslararası rekabet gücü kazanmasına yol açar. Bu açıdan geliştirmekte olan ülkeler arasında kurulacak bir ekonomik bütünleşmenin; iç ve dış piyasaya yönelik sanayileşme stratejilerinin amaçlarını uyumlaştıran bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Aynı durum KEİB

üyesi ülkeler için de geçerlidir. Bu ülkeler bölgesel ihtisaslaşmanın özelliklerine sahip bir sanayileşme politikası uygulayarak uluslararası rekabet güçlerini artırbilirler. Bu nedenle eski ve yeni kurulacak sanayilerde ihtisaslaşmayı sağlayabilmek için çeşitli korumacı ve teşvik edici önlemleri kullanacaklardır.

Türkiye ve Yunanistan dışındaki KEİB'e üye ülkelerin piyasa ekonomilerine geçebilmeleri için öncelikle ekonomik sistem politikasının oluşturulması gerekir. Bu yapılmadığında ekonomik sistemin etkinliği sağlanamayacaktır. Ekonomik sistem politikasının oluşturulması ise; mülkiyet sistemi, enformasyon ve koordinasyon sistemi, örgütlenme ve organizasyon yapısı, motivasyon ve kontrol sistemi, ekonominin dışa açılma ve gelişmişlik düzeyi gibi unsurlara bağlıdır (Erkan 1990, s.123). Bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçmelerini sağlamak amacıyla halen birçok temel düzenleme yapılmaktadır. Bunlar,

- Üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi,
- Mülkiyet kanununun çıkarılarak, özelleştirmenin hızlandırılması,
- Savunma harcamalarının azaltılması, savunmaya yönelik üretim kapasitesinin tüketim sanayiinde kullanılması,
- Fiyatların serbest bırakılması, döviz kurunun serbest piyasada belirlenmesi,
- Bütçe harcamalarının kontrol altına alınması ve sübvansiyon ve devlet yardımlarının asgariye indirilmesidir.

Bu ülkelerin piyasa ekonomilerine geçmelerinde, KEİB'e üye piyasa ekonomisi kurumları ve deneyimleri olan Türkiye ve Yunanistan'ın yönlendirici rolü önemli olacaktır.

B - GÜVENLİ VE GENİŞ PİYASALARIN OLUŞMASI: REKABETİN ARTMASI, TEKNOLOJİK GELİŞİM, DIŞSAL EKONOMİLER

Ekonomik bütünleşmenin sağladığı yararlardan birisi de bütünleşme öncesi ulusal piyasaya yönelik üretim yapan ülkelerin, bütünleşme sonucunda daha geniş piyasaya üretim yapma imkanına kavuşmasıdır. Bu durum üretim maliyetinin azalması ve kaynakların etkin kullanımına yol açması nedeniyle oldukça önemlidir. Öte yandan arz ve talep açısından küçük piyasalarda görülen sınırlayıcı ko-

şullar, piyasa hacminin genişlemesiyle görelî olarak azalacak ve böylece geniş ve güvenli bir piyasaya kavuşulacaktır.

Piyananın büyümesi sonucu, sanayiler optimum ölçeğe doğru genişlerken, bir taraftan dışsal ekonomiler, diğler taraftan ölçek ekonomilerinden yararlanma imkanı ortaya çıkar. Genişleyen sanayi içindeki firmalar belli asli fonksiyonları üzerinde konsantre olup, yapılması gereken diğler iş ve görevleri yeni oluşan bağı sanayilere bırakarak sonuçta ihtisaslaşmadan net kazanç sağlayabilirler.

Büyük piyasa rekabet koşulları açısından da küçük piyasaya oranla uygundur. Bütünleşmeden kaynaklanan maliyet düşürücü verimlilik artışı gibi nedenlerle üye ülke işletmeleri kendi aralarında rekabeti hızlandıracak ve daha sonra dış dünya ile rekabete girecektir. Rekabetin artması, teknolojik ilerlemeye ve verimliliğin artışına da neden olacaktır.

Üye ülkeler arasında gelişmişlik düzeylerinde büyük fark olduğu durumda, bütünleşme ile ortaya çıkan avantajlı firmalar, daha yüksek maliyetlerle çalışan küçük ve orta boydaki üreticilerin piyasadan çekilmesine neden olacaktır.

KEİB daha başlangıçta diğler bütünleşme girişimlerinden değişik bir görünüm arz etmektedir. KEİB'e üye eski Comecon Ülkeleri ve SSCB altındaki ülkeler Sovyet Bloku için bir merkezden planlanarak üretim yapıyordu. Şimdi ise bu ülkeler arasındaki bağlantılar bozulmaya ve ekonomik açıdan bağımlı yapı çözülmeye başlamıştır. Yeni yapının KEİB çerçevesinde gerçekleşmesi bu birliğin uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır.

KEİB, yaklaşık 325 milyon nüfusuyla içerisinde tüketime hasret, lüks mal peşinde değil, uygun fiyatta kaliteli mal talep eden ülkelerin bulunduğu önemli bir pazardır. Öte yandan üye ülkelerde ileriye yönelik potansiyel olarak hem büyük projelerin devreye sokulmasına hem de küçük ve orta ölçekli girişimler için de önemli fırsatlar yaratabilecek her düzeyde girişimciye ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat Türkiye ve Yunanistan haricinde KEİB ülkelerinde devletin tüm ekonomik alanlardaki monopolü kırılırken, bu monopolün özel sektör tekeline dönüşmesi tehlikesi vardır. Bu nedenle bütünleşmenin rekabeti artırıcı etkiyi yaratabilmesi için, KEİB'e üye ülkelerde tekelleşmeyi önleyici yasaların biran önce uygulamaya girmesi gerekmektedir.

Türkiye, AT ile olan ortaklık ilişkisi ve tam üyelik başvurusu, EFTA ile 11 Aralık 1991'de imzalanan (Nisan 1992'de yürürlüğe giren) anlaşma, ECO'nun genişle-

tilmesi konusundaki çabaları ve son olarak KEİB projesinde üstlendiği öncü rol nedeniyle dünyada bu tür bölgesel blok ilişkileri içinde olan önemli ülkelerden birisi konumundadır.

C - PAZARLIK GÜCÜNDE ARTIŞ

Ekonomik bütünleşme sonucunda, ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, kaynakların etkin ve yeniden dağılımı, rekabetin artması, piyasa riskinin azalması, AR-GE harcamalarının artması gibi dinamik faktörler verimlilik artışına yol açmaktadır. Bu ise KEİB ülkelerinin dünya ekonomisinde ve bölgedeki diğer ekonomik bloklasmaların karşısında pazarlık gücünü arttıracaktır.

KEİB, Türkiye için de AT ile olan ilişkilerine alternatif olmaktan çok, Türkiye'nin AT'na tam üyeliğini destekleyici ve tamamlayıcı bir ekonomik bütünleşme olarak görülmelidir. Çünkü her iki ilişki de birbirinden farklı ekonomik imkanlar sağlayabilecektir. Örneğin, Türkiye EFTA ve Avrupa Topluluğu ile ilişkilerinde batı pazarlarında payını artırma, yüksek teknolojiye ulaşma ve yeni sermaye girişi sağlama olanağı bulabilecektir. KEİB ile ilişkilerinde ise rekabet terbiyesi ancak üçüncü ülkelerle KEİB pazarlarında rekabet dolayısıyla sözkonusu olabilecektir. Türkiye, Batılı firmalarla işbirliği içinde bu ülkelere yatırım yaparak ve teknoloji transfer ederek potansiyel işbirliği alanını genişletebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin iki ayrı bütünleşme içinde olması, birbirinde farklı iki ayrı önemli ekonomik imkan sağlayabilecektir. Çünkü birinin sağladığı olanağı diğerinin sağlaması mümkün değildir (Kazgan 1992, s.118). Örneğin Türkiye, KEİB çerçevesinde takas yoluyla satılabilecek bir mal grubunu kolaylıkla ABD ve Batı Avrupa'da satamayabilir.

D - KEİB'DE ORTAYA ÇIKABİLECEK SORUNLAR

KEİB'de ortaya çıkabilecek sorunları kutuplaşma, kazanç ve kayıpların bölüşümü, ithal ikamesi ve bölgesel uzmanlaşma olmak üzere dört başlıkta incelemek mümkündür. Aslında bu sorunlar gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu diğer ekonomik bütünleşmelerde de zaman zaman görülmektedir.

1 - Kutuplaşma

Gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu bazı ekonomik bütünleşmelerde görüldüğü gibi KEİB'de de bütünleşme öncesinde var olan eşitsizlikler daha da artabilir.

Bütünleşme üretim faktörlerinin belirli bölgelerde toplanmasına yol açıyorsa, bölgesel eşitsizlik artacaktır.

Kutuplaşma konusunda çeşitli yaklaşımlar ve değişik kavramlar geliştirilmiştir. Hirschman ve Myrdal'a göre gelişmiş bölgeler, gelişmemiş bölgeyi hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilir. Hirschman'a göre olumlu yayılma (spread veya trickling down effects) ve olumsuz geri itme (backwash veya polarization effects) etkileri gelişmiş bölge ile gelişmemiş bölge arasındaki mal ve faktör hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkar. Süreç içinde olumlu etkilerin gücü artarken, olumsuz etkilerin gücü azalmaktadır. Örneğin nitelikli işgücü veya girişimci kesimin daha fazla gelir elde etmek amacıyla gelişmiş bölgeye gitmeleri; başlangıçta bölgeler arası kutuplaşmayı arttıran ve gelişmemiş bölge için olumsuz olan bir etkidir. Ancak bu etki, süreç içinde gelişmemiş bölgedeki işsizliğin azalmasıyla işgücünün marjinal verimliliğini arttırarak olumlu yayılma etkisine dönüşebilecektir. Myrdal ise sürekli olarak gelişmiş bölgede olumlu, diğer bölgelerde olumsuz etkisinin daha güçlü olduğunu ileri sürerek, Hirschman'a göre daha karamsar bir yaklaşım sergilemiştir (Erkan 1987, s.23-24)

Öte yandan kutuplaşmanın daha çok, mal ve hizmetler yanında üretim faktörlerinin de serbestçe dolaşımının sağlandığı ekonomik bütünleşmenin ileri aşamalarında ortaya çıktığı söylenebilir.

KEİB'e üye ülkelerin gelişmişlik düzeyleri oldukça farklıdır. KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa ülkelerinin merkezden yönetimli planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dönemlerinde olmaları nedeni ile sınırlama getirilmediği takdirde, görece olarak daha fazla gelişmiş olan üye ülkelere üretim faktörlerinden özellikle işgücü akışı olacaktır. Burada çekim gücü olabilecek potansiyel ülkeler Rusya Federasyonu, Türkiye ve Yunanistan'dır.

Öte yandan KEİB içinde zengin doğal kaynaklara ve potansiyel bir ekonomik güce sahip olan Ukrayna ve Azerbaycan gibi ülkeler yeni çekim merkezi olabilecektir. Türkiye'den nitelikli işgücü ve girişimci kesimin daha çok gelir elde etme amacıyla üye ülkelere gitmesi kısa dönemde kutuplaşma açısından olumsuz etki (polarization) yaratabileceği gibi; süreç içinde bunun olumlu yayılma etkisine (trickling down effects) dönüşebileceği de söylenebilir. Diğer bir deyişle, gelişen bölgelerde sağlanacak gelişmenin olumlu etkilerinin diğer bölgelere yayılması konusunda belli bir strateji oluşturulmalıdır. Aksi takdirde sanayinin belli bir bölge-

de toplanması, o bölgenin diğerlerine oranla daha fazla gelişmesine neden olacaktır. Bu etki süreç içinde daha da şiddetlenerek, bütünleşmeyi tehlikeye sokabilir. Bu nedenle, KEİB aynı Avrupa Topluluğu'nda olduğu gibi bölgelerarası dengesizliklerin giderilerek entegrasyon sürecinin hızlandırılması için bölgesel teşvik ve yardım mekanizmasını kurabilir. Bu teşviklerde "bölgenin genel özellikleri" ve "bölgenin sektörel özellikleri" gözönünde tutularak göreceli olarak daha yavaş gelişen ülke ve bölge ekonomileri canlandırılabilir. Bölgedeki belli sektörler süreklileyici sektör olarak seçilerek kurulacak KEİB Dış Ticaret ve Yatırım Bankası'ndan fon aktarılabilir.

2 - Kazanç ve Kayıpların Bölüşümü

Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulacak ekonomik bütünleşme sonucunda ortaya çıkacak kazanç ve kayıpların adil bir biçimde dağılımı sorunuyla karşılaşılabilir. Kazanç veya kayıplar ülkenin kendi koşullarından ve/veya ekonomik bütünleşme sonucu ortaya çıkabilir. Ekonomik bütünleşmenin varlığını sürdürebilmesi için elde edilecek kazançların ve uğranılacak kayıpların bölüşümünde tüm ülkeleri tatmin edecek bir çözüm bulunması gerekir.

KEİB'de ortaya çıkabilecek kazanç ve kayıpların paylaşımı konusunda üye ülkelerin tutumları ve belirlenmiş ilkeleri yoktur. KEİB'e üye devletlerin herhangi bir yükümlülük üstlenmemelerinin en önemli nedeni, KEİB projesinin özel sektör ağırlıklı olarak düşünülmesidir. Aslında KEİB'e üye ülkelerin çoğunda özel sektörün daha yeni olduğu düşünülürse, KEİB'in başlangıç aşamasında makro düzeyde de olsa ekonomi politikası ile ilgili bazı stratejilerin saptanması gerekir. Bunların en önemlileri rekabet politikası, devlet yardım ve sübvansiyonları ve dış ticaretin teşviğidir. Arz ve talebin karşılanmasını engelleyen, sınırlandıran ve saptıran durumlar ilke olarak yasaklanmalıdır. Bu konularda sağlanacak uyum, piyasa mekanizma çerçevesinde üye ülkeler arasındaki kayıp ve kazancı otomatik olarak dengeleyecektir.

3 - Bölgesel Uzmanlaşma

Ekonomik bütünleşme sonucunda bölgesel düzeydeki uzmanlaşmanın düzenlenmesi için karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesi gerekir. KEİB'e üye ülkelerin çeşitli dallardaki karşılaştırmalı üstünlüklerinin ortaya konulabilmesi için öncelikle ülkelere ilişkin ekonomik envanterin en kısa sürede çıkarılması gerekmektedir. Bu konudaki güçlük üye ülkeler arasındaki tanımların ve milli mu-

hasebe sistemlerinin çok farklı olmasıdır.

Öte yandan işsizlik, genç sanayilerin korunması, dışsal ekonomiler ve döviz kıtlığı gibi nedenlerle parasal maliyetler, sosyal fırsat maliyetlerini yansıtmamaktadır. Ortaya çıkan bu yapıda, bölgesel uzmanlaşmanın istenilen yönde gelişmesi yavaşlayabilir.

E - GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ FARKLI ÜLKELER ARASINDAKİ EKONOMİK BÜTÜNLEŞME GİRİŞİMLERİ VE KEİB

Bütünleşme kuramında, bütünleşmenin başarısı üye ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirlerine yakın olmasına bağlanırken, uygulamada da ekonomik bütünleşme girişimleri genellikle aynı gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler arasında görülmektedir. Örnek olarak Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM) gösterilebilir. Bununla birlikte Avrupa Topluluğu (AT), özellikle güneye doğru ikinci büyümesinde gelişmişlik düzeyi farklı olan ülkeleri kapsamına almasına rağmen ekonomik bütünleşmenin ileri aşamasına gelebilmiştir. Gene de Maastricht sonrası parasal konular ve sosyal politikalarla ilgili ortaya çıkan iki vitesli Avrupa'nın, üye ülkelerin gelişmişlik düzeyinin farklılığından kaynaklandığını unutmamak gerekir.

Diğer taraftan, ekonomik gelişme düzeyleri farklı olan ülkelerin oluşturduğu bütünleşmelerde, birliği oluşturan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının giderilmesi için bir takım önlemler alınmaktadır. Örneğin AT'da Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Yatırım Bankası gibi kuruluşlar Topluluk'taki bölgesel dengesizliğin giderilmesine yönelik girişimlerdir. Ayrıca göreceli olarak daha az gelişmiş üye ülkelerin rekabet gücünü arttırabilmeleri ve bütünleşmeye uyum sağlayabilmeleri için belirli bir geçiş dönemi öngörülmektedir. Benzer bir durum, gelişmekte olan ülkelerin kurdukları AND Grubu (Andean Group) uygulamasında da görülmekte olup, daha az gelişmiş üyelere serbest ticarete geçişte daha uzun bir süre tanınmıştır.

Farklı sanayileşme düzeylerine sahip olan ülkelerin ekonomik işbirliğine girdikleri durumda, kaynak dağılımı pazar mekanizması çerçevesinde oluşurken bazı müdahaleler gerekebilir. Örneğin, yavru sanayi argümanı bazı sanayiler için geçerli olabilir. Önemli olan bunun genelleşmemesidir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kuramsal olarak genellikle birbirine benzer ülkeler arasında kurulacak ekonomik bütünleşmenin refah artışı sağlayacağı, ekonomilerin tamamlayıcı özellik taşıması durumunda ise, ancak üye ülke ekonomilerinde maliyetlerin dünya maliyetlerine yakın veya altında olması halinde refah artışı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arasında oluşturulacak ekonomik bütünleşmelerde ekonomi politikası ile ilgili sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, sanayileşmiş ülkelerdeki üreticiler yeni sanayileşen ülkelere yapılacak ithalatı, düşük ücretler nedeniyle haksız rekabetle suçlayabilir. Yeni sanayileşen ülke üreticileri de ileri teknoloji ve yüksek verimlilik nedeniyle sanayileşmiş ülkelerle rekabet etmelerinin zor olacağını ileri sürebilirler. Görüleceği gibi, gelişmişlik düzeylerine göre ülkeler arasındaki anlayış farklılıkları ekonomik bütünleşmeyi başarısız kılabilir (Özkale 1992, s.7).

Gelişme düzeyi farklı olan ülkelerle ilgili yukarıda değinilen konular geleneksel uluslararası ekonomik bütünleşme kuramının statik etkilere yönelik yaklaşımlardır. KEİB açısından ise asıl önemli olan dinamik kazançlardır ki bunlar; bölgede istihdam yaratma, girişimci potansiyeli artırma ve bölgeye dinamizm kazandırabilecek daha önce değinilen bütün faktörlerdir.

Yukarıda ayrıntılı olarak incelenen gelişmekte olan ülkeler açısından uluslararası ekonomik bütünleşmenin KEİB açısından da değerlendirilmesi sonucunda bir model sunulabilmesi için KEİB' nin temel özelliklerinin de kısaca ortaya konulması gerekir.

Bu özellikleri şöylece sıralamak mümkündür;

- KEİB projesi gelişmekte olan ülkeler arasındaki bir ekonomik bütünleşme girişimidir.
- Üye ülkelerin piyasa ekonomisi sistemi benimsemelerine karşın, birçoğunda bu sistemin gerektirdiği kurumsal ve davranışsal yapı henüz oluşmamıştır.
- Üye ülkelerin çoğunda sosyal, politik ve ekonomik alanların işleyişini düzenleyen temel yasal ve kurumsal çerçeve yetersiz düzeydedir.
- Üye ülkelerin çoğu dış ticaret işlemlerinde serbest döviz sistemini uygulayacak durumda değildir.
- Üye ülkeler arasında fiyatların oluşumu farklıdır.

- Üye ülkeler arasında düzenli, yeterli ve doğru bilgi akışı yoktur.
- Üye ülkeler arasında mal ve hizmet standartları çok farklıdır.
- Üye ülkelerin birçoğunda pazara yönelik işletmeleri ve işgücünü teşvik sistemleri yoktur.

• Üye ülkeler arasında köklü sorunlar vardır. Örneğin Yunanistan'ın Türkiye ve Arnavutluk'la sorunları vardır. Azerbaycan ile Ermenistan fiili savaş halindedir. Gürcistan' da bir yanda iç savaş yaşanırken, Rusya Federasyonu ile Osetya sorunu vardır. Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında Karadeniz filosu ve Kırım sorunları vardır.

Bütün bu özellikleri ele aldığımızda; KEİB projesinin dinamik ekonomik bütünleşme yaklaşımına göre değerlendirilmesinin gerekli ancak yeterli olmadığı söylenebilir. Bu nedenle KEİB projesinin değerlendirilmesinde sosyal, politik, ekonomik alt sistemleri de içeren fonksiyonel bir ekonomik bütünleşme modeli oluşturulmalıdır.

Kurulacak modelde öncelikle ekonomik bütünleşmenin kurumları ve organizasyon yapısı oluşturulmalıdır. Oluşturulacak kurumlar ve organizasyon yapısı içinde çalışma grupları, üye ülkelerin mevcut sosyal, politik, kültürel ve ekonomik sistem ve yapılarının belirleyici unsurları ve bunların ekonomik bütünleşmeye etkilerini ortaya koyup, bu unsurların olumlu yönde geliştirilebilmesi için ortak politikalar üretilmelidir.

Üye ülkelerin KEİB projesini daha fazla benimsemelerini ve önem vermelerini sağlamak için bu ekonomik bütünleşmenin belirli bir model çerçevesinde etkileri, (yararı, zararı ve yansızlığı) somut bir şekilde ortaya konulmalıdır.

Bunun için ekonomik bütünleşme kuramının incelediği ticaret yaratıcı, ticaret saptırıcı, kaynak dağılımı, teknik değişimler gibi statik ve dinamik etkiler yanında faktör donanımı ve akışkanlığı, ekonominin kapitalizasyonu, ekonomik bütünleşme organizasyonu gibi konuları da içerecek kapsamlı bir çalışma yapılmalıdır.

Daha önce de değinildiği gibi KEİB projesinin Anlaşma Taslağı'nda kısa dönemde bölge ülkeleriyle işbirliği için uygun bir ortamın oluşturulması, uzun dönemde ise aşamalı olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulması amaçlanmıştır. Bu görüşten hareketle hazırlanan ilk belgelerde kişilerin, işgücünün, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı öngörülüyordu. Ancak üye ülkelerle bu ko-

nularda yapılan müzakereler sonucunda ayrıntılara inmeyen ve yükümlülükleri kesin olarak saptanmayan bir dizi ortak hedefler belirleyen bir belge ortaya çıkarılmıştır (Elekdağ 1992/b, s.26.)

KEİB'de üye devletler karşılıklı yükümlülüklerle girmeden özel sektör öncelikli bir işbirliği oluşturmaya çalışmışlardır. Devletin işlevi ise esas olarak, bölgede rekabetçi piyasa ekonomisinin dinamiklerinin hakim kılınması, üye ülke girişimcilerinin hareket kabiliyetinin artırılması, malların, hizmetlerin ve sermayenin üye ülkeler arasındaki mobilitelerini engelleyen unsurların imkanlar ölçüsünde ortadan kaldırılması için gerekli alt yapıyı oluşturmaktır (Çetin 1992, s.20).

25 Haziran 1992'de imzalanan KEİB Antlaşması'nda ekonomik işbirliğinin aşamalı olarak geliştirilebileceği belirtilmekte, ancak yukarıda değinilen uluslararası ekonomik bütünleşme aşamalarından hiç birisi amaç olarak açıkça yer almamaktadır. Bununla birlikte söz konusu anlaşmanın 14. maddesinde "mal ve hizmetlerin karşılıklı ticaretinin arttırılmasına katkıda bulunarak ve üçüncü ülkelere yönelik yükümlülüklerini ihmal etmemek kaydıyla, her türlü engelin aşamalı olarak ortadan kaldırılması ya da azaltılması çabaları sürdürülerek bu yöndeki gelişmenin uygun koşullarının temin edilmesi", ibaresine yer verilmesiyle KEİB projesi ile ilgili ileriye yönelik olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulabileceği söylenebilir (6).

Ayrıca anlaşmanın 17. maddesinde "Yeni hedeflerin belirlenmesi ve gelişmelerin izlenmesi, değişik alanlardaki işbirliğine yönelik düzenlemelerin önerilmesi için, uzmanlardan oluşan geçici ve kalıcı çalışma gruplarının oluşturulması ve üye ülkelerin işbirliğinin şu anki aşamasında kurumsal esnekliğin sağlanmasının gerekli olduğu görüşüne yer verilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi KEİB'e üye çoğu ülke piyasa ekonomisine geçiş döneminde, devletin kurum ve kuruluşlarının henüz tam olarak yerleşmediği özel bir konuma sahiptir. Anlaşmada öngörülen uzmanlardan oluşacak çalışma grubunun bu durumu dikkate alarak, herhangi bir yükümlülüğe girmeden ticari engellerin ve kontrollerin ortadan kaldırılması şeklinde tanımlanan klasik "ekonomik işbirliği" anlayışından farklı, yeni yaklaşım ve modelleri geliştirmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

KEİB'in başlangıçta malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımının öngörüldüğü serbest ticaret bölgesinin kurulması düşüncesinden şimdilik vazgeçilmesi son derece isabetli olmuştur. Piyasa ekonomisi koşullarını gerçekleştirememiş, parası konvertibl olmamış ülkeler ile bir "serbest ticaret bölgesi" kurul-

ması durumunda bu bütünleşmeden umulan yarar sağlanamayabilir. Çünkü fiyatların sübvansiyonlu olduğu ve döviz kurlarının piyasada belirlenmediği sürece malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı söz konusu olamaz (Kazgan 1992, s. 116).

Böyle bir durumda piyasa ekonomilerinde fiyatlar maliyetlere göre belirlenirken, piyasa ekonomisinin uygulanmadığı bir ülkede fiyatların maliyetleri yansıtmayacağı gibi iki farklı biçimde oluşan fiyatlarla, döviz esasına dayanmayan karşılıklı mal mübadelesinde eşitliği sağlamak da büyük sorun olacaktır. Bu duruma en güzel örnek Türkiye'den verilebilir. Azerbaycan pamuğunun haksız rekabete yol açtığı, ayrıca, Seydişehir Alüminyum Tesislerinde 800 milyara ulaşan zararın önemli bir bölümünün Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri'nin çok düşük fiyatlarla piyasalara girmesinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Diğer taraftan Türkiye'nin eski SSCB ile imzaladığı 1987'den itibaren 25 yıl geçerli olan ve karşılıklı olarak belirlenecek mal ve müteahhit hizmetlerin karşılığı ödenecek Doğal Gaz Anlaşması, önemli bir ihracat imkanı sağlamasına karşın, döviz karşılığı yapılacak ticarete göre kaynakların etkin dağılımını bozan bir anlaşmadır.

KEİB'in etkin bir şekilde işletilebilmesi için öncelikle iki aşamalı bir model oluşturulmalıdır. Birinci aşama; KEİB'nin yaşama geçirilmesini engelleyen sorunların saptanmasını, üye ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin ortak çıkarlar doğrultusunda çok taraflı ilişkilere dönüştürülmesi çabalarına ağırlık verilmesini ve merkezden yönetimli planlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşümü yaşayan üye ülkelerin geçiş sürecini hızlandıracak ortak önlemler alınıp uygulanmasını kapsamalıdır. KEİB'e üye ülkelerin piyasa ekonomilerine geçmeleriyle sınırlı olan birinci aşama gerçekleşmediği sürece, KEİB'in beklenen ekonomik bütünleşme işlevini etkin bir şekilde yerine getirmesi mümkün değildir. Bu nedenle birinci aşamanın çok iyi değerlendirilmesi gerekir.

Birinci aşamada öncelikle ele alınması gereken konu, KEİB anlaşmasının birinci maddesinde de yer alan, "bölgede yeni bir barış ve güvenlik ortamının oluşturulması için üye ülkeler arasındaki köklü sorunların çözümüne yönelik ortak girişimlerin en kısa sürede başlatılması" konusudur. Bu amaçla üye ülkeler arasında "Karadeniz Bölgesi Barış ve Güvenlik Birliği" gibi bir oluşuma gidilerek, görüşmeler yoluyla sorunların çözümüne çalışılabilir. Üye ülkeler arasındaki sorunlar çözülmeyen veya çözüm için somut adımlar atılmadan, ekonomik ve ticari ilişkilerin

geliştirilmesi mümkün değildir. KEİB'de üye devletlerin en önemli işlevi bu alanda olmalıdır. Bu bağlamda birinci aşamada yapılması gerekenler şunlardır:

- Merkezden yönetimli ekonomik yapıya sahip üye ülkelerin piyasa ekonomisine uyumunu ve geçiş sürecini hızlandıracak kurum ve kuruluşların oluşturulmasına, yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasına yardımcı olunmalıdır.

- Öte yandan üye ülkeler arasında genellikle ikili düzeyde süren ilişkilerin çok taraflı bir yapıya dönüştürülmesi için; ortak yatırım, dış ticaret ve kambiyo gibi konularda mevzuat oluşturularak, özel işletmelerin kuruluş ve işleyiş esaslarına ilişkin yasal düzenlemelere gidilerek, üye ülkeler arasında serbest döviz esasına dayalı ticarete geçilmelidir.

- Üye ülkeler arasında her alanda standardizasyonun sağlanması, enformasyon ağının kurulması, ülkelerin potansiyellerinin ortaya konulabilmesi için envanterlerinin çıkarılması gibi konulara ağırlık verilerek "ortak bir ekonomik dil" oluşturulmalıdır.

Ancak birinci aşama tamamlandıktan sonra serbest ticaret bölgesi konusu gündeme gelebilir. Kurulacak serbest ticaret bölgesi, diğer ekonomik bütünleşmeler içindeki üye ülkelerin yükümlülüklerini tehlikeye sokmayacak ve onlara rakip olmayacak tamamlayıcı bir özellik göstermelidir. Öte yandan KEİB'in ikinci aşamasında, KEİB anlaşmasındaki "üye ülkelerin onayı alınmak kaydıyla, mevcut belgedeki koşullara uyacaklarını taahhüt eden ülkeler de bu işbirliğine katılabilir" hükmünden yararlanarak katılmak isteyen Türk Cumhuriyetleri de KEİB kapsamına dahil edilebilir.

KEİB'in ikinci aşamasında kurulacak serbest ticaret bölgesinin yapısı için EFTA örnek olarak alınabilir. EFTA anlaşması sadece 45 maddeden oluşan kısa bir konvansiyona dayanmaktadır. EFTA anlaşmasında serbest ticaret bölgesi tanımlanarak, üçüncü ülkelerle kurulacak ilişkilerde temel ilkeler belirlenmiştir. Anlaşmada sanayi malları, deniz ürünleri gibi pek çok sektörün ürünleri söz konusu edildiği halde üye ülkelerin her birinin kendi tarım politikalarını belirlemesini serbest bırakan esnek bir sistem getirilmiştir. Öte yandan 150 kişilik sekreteryadan oluşan EFTA örgütsel boyutta da karmaşık bir yapıya sahip değildir (Tcshanı 1992, s.102). Bu açıdan KEİB Anlaşması'nda kurumsal esnekliğin sağlanması gerektiği görüşüne yer verilmesi isabetli olmuştur.

VI- KEİB PROJESİ'NİN GELİŞME AŞAMASINDA KARŞILAŞILABİLECEK GÜÇLÜKLER VE ALINABİLECEK ÖNLEMLER

KEİB projesinin gelişme aşamasında karşılaşılabilecek güçlükler, üye ülkelerin özelliklerinden veya gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmelerde ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanabilir. Hatta karşılaşılan bazı sorunların her iki faktörden de kaynaklanabileceği söylenebilir. Aşağıda önce bu faktörlerden dolayı ortaya çıkabilecek güçlüklerle değinilecek, daha sonra bu güçlüklerin giderilmesine yönelik alınması gerekli önlemler tartışılacaktır.

A - KARŞILAŞILABİLECEK GÜÇLÜKLER

KEİB projesinin gelişme aşamasında karşılaşılabilecek güçlükleri şunlardır:

- Türkiye ve Yunanistan dışındaki KEİB'e üye ülkelerin politik rejimleri henüz sağlam temellere oturup istikrarlı bir yapıya kavuşmamıştır. Bu ülkelerin yüksek siyasi risk taşımaları üye ülkeler arasındaki etkin işbirliğini kısıtlayıcı bir faktördür.

Bu ülkelerin merkezden yönetimli ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşüm süreci henüz tamamlanmamış, üretim ve tüketim kanalları henüz oluşturulamamıştır. Ayrıca mevcut yapı da, keyfi vergi, rüşvet gibi olumsuzluklar nedeniyle sağlıklı çalışmamaktadır. Bu sorunların çözümü ile piyasa ekonomisinin gerektirdiği davranış kalıplarının yerleşmesi uzun bir dönemi gerektirmektedir. Bu durum ülkeler arasındaki işbirliği konusunda sistem farklılıkları yanında KEİB sürecinin getirdiği sorunları da ağırlaştırmaktadır.

- KEİB'e üye ülkelerin bir kısmında serbest döviz imkânlarının yetersiz düzeyde olması ve nisbi fiyat dengesinin kurulamaması bir yandan kaynak dağılımını bozarken, diğer yandan da ticari ilişkilerde güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Halbuki serbest döviz sistemine dayanmayan ticarete önemli olan, değişimi yapılan malların her iki taraftaki nisbi değerinin birbirine eşit olmasıdır.

- Diğer bir sorun da üye ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde uygulanacak kural ve yöntemlerin henüz oluşturulamamış olması ve Türkiye ile Yunanistan hariç diğer üyelerde özel işletmelerin kurulması ve işleyişine ilişkin yasal düzenlemelerin yetersiz olmasıdır. Öte yandan ticari ve finansal mevzuatlarda da

önemli boşluklar vardır. Bu ülkelerde piyasa ekonomisini düzenleyici yasa ve kurallar henüz oluşturulamamış veya mevcut düzenlemeler oldukça yetersiz düzeydedir. Hukuki altyapının yetersiz olması, bu ülkelerde yatırım yapmak isteyen girişimcileri engelleyen önemli bir unsurdur. Bazen bir konuda yetkili mercii bulunamadığı gibi, mercilerin yetkileri de net olarak belli değildir. (Dartan 1992, s.33).

- Üye ülkeler arasında etkin bir işbirliğinin gerçekleştirilmesinin ön koşullarından birisi de doğru, zamanında ve gerekli enformasyon akışının sağlanmasıdır. Piyasa ekonomisine geçmemiş KEİB üyesi ülkelerde en etkin ve maliyetsiz enformasyon aracı olan fiyat mekanizmasının işlememesi yanında diğer enformasyon araçlarına yönelik altyapı da henüz oluşturulamamıştır.

- Merkezden yönetimli ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan ülkelerde yatırımların finansmanı için yeterli kaynaklar yoktur. Teknoloji ile birlikte yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesi amacıyla, mevzuatlarda özellikle ortak yatırımlar konusunda yapılan liberal düzenlemeler yabancı sermayenin istenen düzeyde gelmesi için yeterli olmamıştır. Öte yandan geniş bir kültüre sahip olan bu ülkelerdeki insan unsuru (beşeri sermaye) modern ve yeni teknolojiyi özümseyecek ve üretimi yönlendirecek hale çabuk dönüştürülebilir.

- Bu ülkelerdeki önemli bir sorun da cumhuriyetlerin birbirlerine olan bağımlılık oranının çok yüksek olmasıdır.

B - ALINABİLECEK ÖNLEMLER VE GEREKLİ KURUMLAR

KEİB projesinin gelişme aşamasında yukarıda değinilen güçlüklerin aşılması için alınabilecek önlemler şunlardır:

- Üye ülkeler arasında yeterli miktarda döviz bulunmaması nedeniyle başlangıçta takas (barter), bağlı muamele (counter purchase), denkleştirme (compensation), off-set, bloke paralar (blocked currencies), üçlü ticaret (switch trading) ve kliring gibi karşılıklı ticaret yöntemlerine başvurulabilir. 1980'li yıllarda gelişmiş ülkelerin yeni korumacılık yöntemleriyle gelişmekte olan ülkelere yaptıkları ithalatı kısıtlamaları, buna karşılık gelişmekte olan ülkelerin borç yüklerinin artmasıyla ihracata yönelme zorunluluğu, karşılıklı ticaret olgusunun çeşitlenmesine yolaçmıştır (Öncü 1986, s.12). Ancak karşılıklı ticaret serbest döviz esasına göre yapılan ticarete bir alternatif olarak düşünülmemelidir.

- KEİB üyesi ülkeler arasındaki ticaretin finansmanında karşılaşılan güçlüklerin çözümü için 1950-1958 döneminde geçerli olan Avrupa Ödemeler Birliği'ne (European Payments Union-EPU) benzer bir çeşit çok taraflı ödeme anlaşması geliştirilerek; ticaretten doğan borç ve alacaklar, konvertibl döviz veya altın ile tasfiye edilebilir. Ayrıca üye ülkeler arasında geçici nitelikteki ödemeler dengesi açıklarını finanse etmek amacı ile "Avrupa Fonu"na benzer bir fon oluşturulabilir (Karluk 1992 s.26).

- KEİB'e üye ülkelerin kaynaklarının proje hedeflerine göre sınırlı olması nedeniyle dış kaynağa ihtiyaç vardır. Bunun için KEİB Antlaşması'nda bölge kaynaklarının harekete geçirilmesi için bir "Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası" kurulması yollarının ve imkanlarının araştırılacağı belirtilmektedir.

Kurulması düşünülen bankanın işlevi, bölgedeki ticaret ve yatırımların finansmanını sağlamaya yönelik olarak uluslararası finans kurumlarıyla işbirliği ve tamamlayıcılık ilişkileri içinde olmalıdır. Ayrıca kurulması öngörülen bankanın kâr maksimizasyonu yanında, bölgedeki iş potansiyelini ne ölçüde harekete geçireceği, ticaret ve yatırımları hangi boyutlarda teşvik edeceği göz önüne alınmalıdır. Uluslararası piyasalardaki fon fazlasından bölgedeki ticaretin finansmanına ve yatırımlara orta vadeli kaynak sağlamalıdır. Öte yandan bölgedeki büyük ortak altyapı yatırımları ve büyük çaplı yatırım projeleri için Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile işbirliği yapılabilir ve bunlardan gelecek kaynakların üye ülkeler arasında dengeli biçimde koordinasyonu sağlayabilir (Elekdag 1991, s.4).

- KEİB projesinde özel girişimciliğe büyük bir önem verilmektedir. Fakat bu ülkelerin çoğunda özel girişimcilik emekleme aşamasındadır. Üye ülkeler arasında hükümetler ve özel sektör temsilcilerinden oluşturulacak bir kurulun koordinasyonu ile özel sektöre yönelik uzun vadeli stratejiler ve ortak politikalar hazırlanmalıdır. Üye ülkelerin özel sektörleri arasındaki işbirliğini geliştirebilecek mekanizmaların kurulması, ekonomik ve istatistik bilgi değişiminin sağlanması ve tanım farklılıklarının giderilmesi ekonomide ortak bir dil oluşturulması açısından mutlaka ve öncelikle ele alınması gereken konulardır.

- Gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmeden doğan yararların ve zararların, üye ülkeler arasındaki dağılımı çeşitli sorunlar ortaya çıkarabilir. Üstelik parasal maliyetin sosyal maliyeti yansıtmadığı, korumacılığın yaygın olduğu ve üye ülkelerin döviz yetersizliği içinde oldukları ortamda bu sorunların boyutu daha da artar. Bu dağılımın piyasa mekanizmasıyla sağlanması zor olacağından

düzeltilici mekanizmaların kurulması gerekebilir.

- KEİB üyesi ülkelerin bir kısmında en önemli eksiklik Merkez Bankası'nın ve bağımsız bir paranın olmamasıdır. Bağımsızlığın sembolü olarak kabul edilen paranın mevcut para sistemindeki aksaklıkları aynen aktarmaması gerekir. Merkez Bankası'nın kurulması ve para politikasının belirlenmesinde; ulusal paranın tanımının uluslararası kabul görmesi ve en kısa sürede Ruble ile ulusal paranın değiştirilebilir olması önemlidir.

- Özelleştirme işlemi yeni tanımlanan ulusal para ile yapılmalıdır. Özelleştirilmede hisselerin öncelikle yerli halka, daha sonra Bağımsız Devletler Topluluğu halkına sonra da KEİB üyelerinin şirketlerine ve vatandaşlarına satılması, üye ülkeler arasındaki dayanışmayı artırır. Bunun için üye ülkelerin ihtiyaç duyduğu uzman personelin sağlanması gibi konularda işbirliğine gidilmesi yararlı olacaktır.

- Batı dünyasında uygulanan harmonize gümrük sistemi KEİB için de uygulanmaya konulmalıdır. Bu konuda Türkiye ve Yunanistan'ın bilgi ve deneyimlerinden yararlanılabilir.

- Aşamalı olarak gümrük duvarları kaldırılarak kısa sürede serbest ticarete geçilmelidir. Bunun için üye ülkelerin karşılıklı taahhütlere girmesi konusunda çalışmalara başlanmalıdır. Ükelere gelişmişlik durumlarına göre farklı geçiş süreleri tanınacağı gibi, sektörlerle de rekabet güçlerine göre farklı uyum süreleri tanınmalıdır.

- Üye ülkelerin ekonomilerinin uyumlaştırılması açısından mal ve hizmet standardizasyona önem verilmelidir.

- Karadeniz sahillerinde serbest bölgelerin kurularak, bürokrasi ve gereksiz formalitelere maruz kalmadan, girişimcilerin deneyim kazanması sağlanabilir. Bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. İş çevresinden Ü.Garih Karadeniz Ereğli'sinin KEİB için Türkiye'nin Hong Kong'u olmasını ve böylece bir pilot bölge kurarak sorunların daha kolay saptanabileceğini söylemiştir.

- Mikro ekonomik reformların gerçekleştirilmesi küçük ve orta boy işletmelerin gelişmesine bağlıdır. Bu işletmelerin geliştirilmesi istihdam yaratma, vergi bazı oluşturma ve ekonominin esnekliğini ve dinamizmini sağlaması açısından son derece önemlidir. Ancak, yerli bankalar halen devlet kuruluşlarını müşteri olarak gördüklerinden, yabancı bankalar da yeterli yasal ve vergi düzenlemelerinin olma-

ması nedeniyle bu tip işletmelere kredi vermekte çekingen davranmaktadırlar. Kurulması düşünülen "Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası" küçük ve orta boy işletmeler için kredi sigortası ve diğer teşvik edici mekanizmaların öncülüğünü yapması gerekir.

- KEİB Anlaşması'nda belirlenen işbirliği alanlarının sınırlı olduğu söylenebilir. Üye ülkelerin ekonomik potansiyellerinin ortaya konulması açısından, bilgi toplama ve envanter çıkarma işlemlerinden sonra yeni işbirliği alanları belirlenebilir. Bu girişim üye ülkeler arasında bir databank sisteminin oluşturulmasını da sağlayacaktır.

- Uluslararası alanda rekabet gücü olabilecek sektörlerin belirlenerek özendirici ve teşvik edici yapısal düzenlemelere gidilmesi gerekir. Ayrıca üye ülkelerdeki mevcut teknoloji düzeylerinin tesbit edilerek, bu teknolojilerin transferi, kayıtlarının tutulması, geliştirilmesi ve yeni teknolojilerin üretilmesi konusunda da bir sistem geliştirilebilir.

- KEİB'nin başarısı, üye ülkeler arasındaki işbirliğini sağlayacak etkin ve esnek bir kurumsal yapının oluşturulmasına bağlıdır. Dünyadaki bölgesel kalkınmanın sağlanmasında ve bölgelerarası dengesizliğin giderilmesinde çok önemli katkısı olan "kalkınma ajansı" modelinin, KEİB amaçlarına uygun olarak kurulup işletilebilmesi son derece yararlı olacaktır. Türkiye'de doğrudan Dışişleri Bakanı'na bağlı ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmak üzere 24 ocak 1992 tarihli ve 480 sayılı Kanun hükmünde kararname ile bir "Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı", kısaca "Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)" kurulmuştur.

TİKA, Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra dünyanın "Yeni Uluslararası Düzen" arayışı içinde, Türkiye'nin bulunduğu bölgede oluşmaya başlayan girişimlerin yönlendirilmesine önemli katkı sağlayabilir.

Türkiye ile gelişmekte olan ülkeler arasında her alanda işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmeyi amaçlayan TİKA, öncelikle Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Avrasya Televizyonu, PTT radyolink ve uydu bağlantıları, THY düzenli seferleri, kara- demir-denizyolları, enerji-hampetrol-tabii gaz nakil hatları projeleri üzerinde durulan projelerdir. Bu cumhuriyetlerin demokratikleşmesi ve yeniden yapılanmasında temel olacak anayasa, ekonomi, ticaret, bilim ve eğitim dallarında gönüllü uzmanların gönderilmesi; küçük ve orta ölçekli sanayiler başta olmak üzere yatırımların teşviki ve özendi-

rilmesi, garanti anlaşmaları yapılması; çifte vergilendirmenin önlenmesi; vize ve muafiyet gibi bir çok alanlarda girişimler başlatılmıştır. Öte yandan, orta vadede bir "Trans Avrasya İmar, Kalkınma ve Yatırım Bankası (Trans Eurasian Bank for Reconstruction, Development and Investment) kurulması projesi için çalışmalara da başlanılmıştır. Ayrıca Kafkasya ve İç Asya Türk Cumhuriyetleri ve KEİB üyesi ülkelerle işbirliğinin kurulmasında Türkiye'nin faaliyetlerinin koordinasyonu yanında diğer ülkelerin faaliyetlerini de izleyecek ve fırsatların değerlendirilmesini sağlayacak çalışmalar için bir "Türk İşbirliği Merkezi" kurulacağı belirtilmektedir.

TİKA, bu ülkelerle ekonomik işbirliğinde bazı sektörlerde (tekstil, makina imalat sanayi gibi) Türkiye'deki ikinci kuşak teknolojilerin teknik yardım kapsamında uygun koşullarda kredilendirilerek ya da hibe yolu ile aktarılması ile ilgili politikaların belirlenmesi, tarafların biraraya getirilmesi ve finansman kaynaklarının temini gibi alanlarda da önemli katkılarda bulunabilecektir.

TİKA öncelikle Asya olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin yapılanmalarına yönelik olarak yukarıda değinilen çok kapsamlı görevler üstlenmiştir. Dünyadaki uygulamalar, kalkınma ajanslarının başarılı olmasında organizasyon yapısının ve yerel potansiyellerin değerlendirilmesinin çok önemli olduğunu göstermiştir. Bu amaçla TİKA'nın mevcut özerk yapısı korunarak, KEİB'e yönelik yeni bir organizasyon yapısının oluşturulması ve üye ülkeleri benzer kurumlaşmalara yöneltmesi yararlı olacaktır.

Türkiye'nin dış dünya ile bütünleşmesini sağlayan bir başka kurum da 1986 yılında kurulan, TÜSİAD'ın da kurucu üye bulunduğu Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'dur (DEİK). DEİK çalışmalarını bünyesinde oluşturduğu "İş Konseyleri" aracılığı ile yürütmektedir. Bu amaçla KEİB üyelerinden Türk-Sovyet, Türk-Yunan, Türk-Bulgar ve Türk-Romen iş konseyleri kurulmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulmasında sonra buradaki cumhuriyetlerle işbirliğinin yapılması için Türk-Sovyet İş Komseyi'ne bağlı çeşitli çalışma komiteleri oluşturulmuştur.

KEİB'in yaşama geçirilmesiyle DEİK içindeki mevcut yapılanmanın yetersiz olduğu söylenebilir. Öncelikle KEİB'e üye ülkelerin hepsi için ayrı ayrı iş konseyleri oluşturulması ve bunlar arasındaki koordinasyonu sağlayacak bir üst birimin oluşturulması yararlı olacaktır. Bu üst birim diğer kurumlarla koordinasyonu ve güç birliğini sağlayarak, KEİB çerçevesinde daha etkin bir işbirliğini gerçekleştirilebilir.

2. BÖLÜM

KEİB'E ÜYE ÜLKELERİN EKONOMİK DURUMLARI, TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ VE KEİB PROJESİ'NİN GELECEĞİ

I - KEİB'E ÜYE ÜLKELERİN GENEL DURUMU VE EKONOMİK YAPILARI

KEİB projesi Avrupa'dan Asya'ya kadar geniş bir kıtaya yayılan yaklaşık 325 milyon nüfusa sahip onbir üye ülkenin, dünya ekonomisiyle bütünleşme yolunda attıkları önemli bir adımdır. KEİB'e üye ülkeler gelişmiş ülkelere göre yeterli ekonomik güce sahip olmasalar da, zengin doğal kaynakları ve insan gücüyle önemli bir potansiyel oluşturarak; dünyadaki önemli bölgesel ekonomik bütünleşmeler arasında yer alabileceklerdir.

Böyle bir başarının elde edilmesinin ön koşullarından birisi ise üye ülkelerin gerçek potansiyellerinin ortaya konulmasıdır. Bu konuda en büyük güçlük, ülkeler hakkında ortak tanım ve ölçütlere uygun doğru ve yeterli bilginin olmamasıdır.

KEİB'e üye ülkeler arasında genel bir karşılaştırma yapılabilmesi açısından ülkelerin; yüzölçümleri Grafik-1'de, nüfusları Grafik-2'de ve bazı üye ülkelerin GSMH'nın sektörel dağılımı Grafik-3'de verilmektedir. Aşağıda ise, KEİB üyesi ülkeler ayrı ayrı ele alınıp kısaca incelenmeye çalışılacaktır.

A - ARNAVUTLUK

Doğu Avrupa'da yaşanan değişime en son katılan ülke olan Arnavutluk, Karadeniz'e kıyısı olmayan ve KEİB projesine en son (24 Haziran 1992 tarihinde) üye olan, yaklaşık 3.5 milyon nüfusa sahip, halkının % 35'i şehirlerde yaşayan bir ülkedir. 1991 yılı başından itibaren iktidarda olan Arnavutluk Emek Partisi'nin ve mevcut yapının korunmasını isteyen kırsal kesimin direnme gücü, ekonominin çıkmaza girmesi ve kentlerdeki geniş halk kitlelerinin muhalefeti karşısında çözülmüştür. 30 Mart ve 19 Nisan 1992 tarihleri arasında yapılan serbest seçimlerde muhalefet partisi olan Arnavutluk Demokratik Partisi'nin başarısı ve Devlet Başkanlığı'na Ramiz Alia'nın seçilmesiyle ülkedeki demokratikleşme ve dışa açılma süreci hızlanmış, özel mülkiyet sahibi olabilme, grev, din özgürlüğü gibi birtakım haklar tanınmıştır. Ayrıca yabancı yatırımlara izin verilmiş ve tarımda kısmi özelleştirme başlamıştır (Yaşadığımız Dünya: Ekonomik ve Jeopolitik Yıllık 1992, s.431).

Arnavutluk'un yaklaşık yarım yüzyıldır Batı'ya çok sıkı bir şekilde kapalı olma-

sı ve Doğu Avrupa'ya bile çok sınırlı açılmasının en önemli nedenlerinden birisi bağımsızlık konusuna gösterdiği duyarlılıktan kaynaklanmaktadır. Ülkenin son derece dışa kapalı olması her alanla ilgili teknoloji düzeyinin Doğu Bloku ortalamasının bile altında kalmasına yol açmıştır (Çopur 1991, s.79). Arnavutluk 19 Haziran 1991'de AGİK'e üye olarak ve IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlara katılma talebinde bulunarak, dünya ile bütünleşme yönünde önemli adımlar atmıştır. Arnavutluk, bu doğrultuda gelişmesinin bir uzantısı olarak KEİB'e üye olmuştur.

Yunanistan, Yugoslavya ve İtalya ile sorunları olan Arnavutluk, aralarında hiç bir sorun olmayan, üstelik tarihsel bağları da olan Türkiye ile ilişkisini geliştirmek istemektedir. Türkiye'nin yatırım ve tüketim malları ihracatı için Eximbank kanalıyla açtığı mütevazı kredi ve daha sonra KEİB üyeliği iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Geleneksel bir toplum yapısının hakim olduğu, 1930'ların teknoloji ile ancak temel ihtiyaçların karşılanabildiği zayıf bir ekonomiye sahip olan Arnavutluk ile Türkiye arasında KEİB projesi çerçevesinde (bozulmamış doğal yapısı ile) turizmden alt yapıya kadar çok çeşitli alanlarda işbirliği yapılabilir.

B - AZERBAIJAN

Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan , KEİB projesi, tarihi ve kültürel özellikleriyle Türkiye için özel bir öneme sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyetine ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo 1'de verilmiştir. (7). 86.600 km² yüzölçüme ve 1990 yılı itibarıyla 7.1 milyon nüfusa sahip Azerbaycan, 3.270 \$ kişi başına düşen gelirle onbeş Cumhuriyetten oluşan Bağımsız Devletler Topluluğu arasında 13. sırada yer almaktadır (Ersoy 1992, s.10). Nüfusun % 54'nün kentsel kesimde yaşadığı Azerbaycan'da doğum oranı % 2.64, ortalama yaşam süresi 74.2 yıl ve aile büyüklüğü 4.8 kişidir. Toplam nüfusun % 34.6'nı gençlerin oluşturduğu Azerbaycan'da işgücünün ancak % 14.5 uzmanlaşmış ve % 33.1'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Azerbaycan'da işgücü verimliliği, Ermenistan hariç diğer cumhuriyetlerden daha düşüktür (Akıncı 1991, s.11). Örneğin 1985 yılı 100 kabul edildiğinde işgücü verimliliği Azerbaycan'da % 8, Ermenistan'da % 5, Rusya Federasyonu'da % 37 ve Topluluk ortalaması % 17 artmıştır.

Azerbaycan'da 1990 yılı için 1 \$= 100 Ruble olarak yapılan bir hesaplamada; 23 milyar \$ olan GSMH'nin sektörlere göre dağılımı şöyledir (Bozkurt 1992, s.32); tarım ve balıkçılık 1.4 milyar \$, sanayi 7.7 milyar \$, inşaat 1.5 milyar \$, iletişim ve ta-

Tablo 1**Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**

Yüzölçümü (Km2)	86.600
Nüfus (1989, Milyon)	7.029
Nüfusun Kompozisyonu	
Azeri	78.1
Ermeni	7.9
Rus	7.9
Diğer	6.1
Nüfusun Kentsel Dağılımı (% , 1989)	54.0
Nüfusun Kırsal Dağılımı (%)	46.0
Çalışan Nüfus Sayısı (Milyon, 1987)	2.446
Sanayi	18.6
Tarım	27.1
EKONOMİK GÖSTERGELER	
Net Maddi Üretim (Milyar Ruble)	10.900
Kişi Başına Nmü (Ruble)	1.565
SSCB Bütçe Gelirindeki Payı (%)	1.8
Sanayi Üretimi (Milyar Ruble)	12.200
Kişi Başına Sanayi Üretimi (Ruble)	1.750
Tarım Üretim (Milyar Ruble)	3.900
Kişi Başına Tarım Üretimi (Ruble)	0.559
Toplam İthalat (1988, Milyar Ruble)	5.7
Cumhuriyetler Arası	4.3
Yabancı Ülkelerden	1.4
Toplam İhracat (1988, Milyar Ruble)	6.8
Cumhuriyetler Arası	6.4
Yabancı Ülkelerden	0.4
İhracat/Üretim (%)	26.0
İthalat/Tüketim (%)	22.0
Ortak Yatırım Sayısı	1
SOSYAL GÖSTERGELER	
Sanayi İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	196.8
Solkhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	130.3
Kolhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	170.3
Konut (Kişi Başına M2, 1988)	12
Kişi Başına Et Tüketimi (Kg, 1988)	38
Kişi Başına Sebze Tüketimi (Kg, 1988)	65
Her 1000 Kişi Başına Tüketim (1988)	
Televizyon	207
Buzdolabı	170
Çamaşır Makinası	94
Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayısı (10.000 Kişide)	141
Kütüphane Sayısı (Her 10.000 Kişiye)	6.3

Kaynak: IGEME (1992), Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri, Ankara, s.1-2

şıma 1.1 milyar \$, ticaret 2.2 milyar \$, hizmetler 9.2 milyar \$'dır.

Azerbaycan'da eğitilmiş insan gücü yeterli düzeydedir. Bununla birlikte yeteneklerine uygun bir iş olmadığından bu potansiyel tam olarak değerlendirilememektedir. Bunun en önemli nedeni çalışmayan aile üyelerinin güvenliğini de sağlayan geleneksel büyük aile yapısının korunması, bulundukları bölgede yaşamayı, şehirlerde yaşamaya tercih etmeleridir. Azerbaycan'da çok zengin doğal kaynaklar olmasına karşın, bunun yerel ekonomiye katkısı düşük düzeydedir. Bunun nedeni, herşeyin merkezden kontrol edilmesi ve bu kaynakların değerlendirilmesi için yeterli yöntemlerin geliştirilememesi, mevcut yöntemlerin ise çevreye zarar vermesidir. Bu durum bölgedeki KEİB üyesi Ermenistan ve Gürcistan için de geçerlidir (Akıncı 1991 s.7-14).

Azerbaycan Cumhuriyeti 13 ekonomik bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler içinde Bakü, Sumgait, Apşeron gibi önemli şehirleri kapsayan "Apşeron İktisadi" bölgesi, sanayi, nakliyat, bilim ve basın-yayın merkezi durumundadır. Bu bölge Azerbaycan'ın elektrik üretiminin yarısını ve yakıt üretiminin % 93'nü karşılamaktadır. Petrol ve gaz üretiminin tamamına yakını, makina ve metal ürünlerinin % 90'ı, hafif sanayi ve gıda sanayiinin % 23-45'i bu bölgede üretilmektedir. Ayrıca tüm sanayi kuruluşlarının % 40'ı ve çalışanların % 65'i bu bölgede bulunmaktadır (Devlet 1992, s.47).

Azerbaycan ekonomisi genellikle tarım ve petrole dayalıdır. 1950'li yıllarda yapılan bir hesaplama göre Azerbaycan'daki petrol rezervinin 4.5 milyon ton olduğu hesaplanmıştır. Bu miktar o dönemdeki dünya petrol ihtiyacının % 20'sini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da petrol dışında bakır, demir, kobalt, kurşun, kömür, sülfat, göl ve kaya tuzları, az miktarda altın ve gümüş gibi madenler bulunmaktadır.

Azerbaycan'da petrol üretimiyle birlikte, petrole bağlı çeşitli sanayi dallarında da önemli gelişmeler sağlanmıştır. SSCB'de ilk petrokimya enstitüsü Azerbaycan'da kurulmuştur. Ülkenin temel endüstrisi Bakü ve çevresinde yerleşmiş olan petrokimya endüstrisi ile, çelik, aliminyum, makina imalatı (SSCB'deki petrol arama makinalarının % 45'i bu ülkede üretilmektedir), gemi inşaa, lastik, halıcılık, tekstil, konserve (meyve, balık ve şarap) endüstrilerinden oluşmaktadır.

Sanayi kuruluşlarının çok az olduğu Azerbaycan'daki fabrikalarda yıllık üretim kapasitesi son derece düşük ve kullanılan teknoloji oldukça eskidir. Öte yandan yıllardır çıkarılan madenlerin ve petrolün Azerbaycan dışında mamul hale getiril-

mesi ülkenin ekonomik potansiyeli ile gelirleri arasındaki çelişkiyi açıklamaktadır (Uludağ ve Serin 1990, s.242-243).

Azerbaycan'nın diğer cumhuriyetlerle ve özellikle Rusya Federasyonu ile fiziksel bağımlılığı sadece petrol alanında değil, diğer üretim alanlarında da kendini göstermektedir. Bu cumhuriyetlerde kurulmuş olan sanayi tesisleri ile başka bir cumhuriyette kurulmuş sanayi tesisleri arasında birbirine bağımlı sıkı bir girdi-çıkı ilişkisi vardır. Örneğin pamuk üretimi açısından önemli bir konuma sahip olan Azerbaycan'da pamuğu işleyecek ve kumaş haline getirecek tesis yok denecek kadar az olduğu için, üretilen pamuk Rusya Federasyonu'nda işlenip kumaş haline getirildikten sonra tekrar diğer cumhuriyetlere satılmaktadır. Bu duruma uygun olarak gerek demiryolu, gerekse karayolu ulaşımı eski SSCB'nin iç bütünlüğünü sağlayacak şekilde oluşturulmuştur (Dartan 1992/b, s.87.)

Azerbaycan merkezden yönetimli planlı ekonomik politikalarının sonucu bir tarım ülkesi özelliği göstermektedir. Azerbaycan'da dünyanın 11 iklim özelliğinden 8'nin bulunması, Kura ve Aras nehirleri boyunca tarıma elverişli yerlerin olması, ülkeyi önemli ve gelişmiş bir tarım üretim merkezi haline getirmiştir. Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu arasında üzüm üretiminde birinci, çay üretiminde Gürcistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Dünya pamuk üretiminde üçüncü sırada yer alan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun toplam üretiminin % 9'nu üretmektedir. Bu ürünler yanında bol miktarda incir, elma, armut, kiraz, gibi meyveler, tahıl ve sebzeler üretilmektedir. Dağlarının büyük bir kısmı çam, meşe gibi ormanlarla kaplı Azerbaycan'da 1400'e yakın bitki ve ağaç türü bulunmaktadır. Ormanlar vahşi hayvan ve kuşlar yönünden de oldukça zengindir. Deniz, göl ve nehirlerde 95 çeşit balık türünün olduğu Azerbaycan'da Hazar Denizi'nin ağ balığı, siyah havyarı dünyaca ünlüdür. Ülkede 1987 yılı itibariyle yaklaşık 2 milyon büyükbaş, 30 milyon küçükbaş hayvan vardır. Azerbaycan'da tarımsal çalışmalar; "Sovhoz" denilen tamamıyla devlete ait arazilerde belirli bir ücretle çalışan "devlet üretme çiftlikleri" ile, "Kolhoz" denilen kooperatiflere benzer "kollektif çiftlikler"de yapılmaktadır (Uludağ ve Serin 1990, s.244-246).

Azerbaycan, eğitim ve kültür alanında özellikle Stalin sonrası dönemde önemli gelişme göstermiştir. Azerbaycan'da 1987-1988 döneminde 4.420 ortaokul'da 1.358.338 öğrenci, 77 uzmanlaştırılmış orta düzeydeki enstitülerde 74.174 öğrenci, 17 yüksek okul ve üniversitede 103.438 öğrenci öğrenim görmüştür. Azerbay-

can'da kadın devlet ve ekonomik yaşamda özellikle bilim ve kültür alanında önemli bir konuma sahiptir. Çalışanların % 43' nü oluşturan kadınların yarısından fazlası öğretmenlik yapmaktadır. Öte yandan Kültür Bakanlığı'na bağlı 6500 kültürel tesis, 3500 kütüphane, 2990 kültürevi kulüp, 73 müze vardır. Azerbaycan'da 150'den fazla gazete yayınlanmaktadır. Ülkede Rus Kiril alfabesi yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır. Böyle bir gelişme Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin daha da hızlanmasını ve kolaylaşmasını sağlayabilir (Uludağ ve Serin 1990, s.240).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticareti diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi ağırlıklı olarak Birlik içindeki cumhuriyetler arasında yapılmaktadır. 1988 yılı itibariyle Azerbaycan ithalatının % 75'ini ihracatının ise % 94'nü Bağımsız Devletler Topluluğu ile yapmıştır. Azerbaycan'da ihracatın toplam üretimdeki payı % 26, ithalatın toplam tüketimdeki payı % 22'dir (Wild 1991 s.23).

C - BULGARİSTAN

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, 110.912 km² yüzölçümü, 8.985.844 nüfusu ile Karadeniz'e kıyısı olan ve KEİB projesinin ilk kurucu üyeleri arasında yer alan ülkedir. Bulgaristan'a ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-2' de verilmiştir.

Bulgaristan, 1990 yılına kadar sosyalist sistemin katı bir uygulayıcısı ve Sovyetler Birliği'ne çok sıkı bağımlı, Doğu Bloku ülkeleri ile en üst düzeyde entegre olmuş bir ülkedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra istikrarlı bir gelişme göstererek; tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıdan, dinamik bir sanayi yapısına kavuşmuştur. 1945'ten itibaren ekonomide temel hedef öncelik sırasına göre belirlenen sanayi sektörlerinde uzmanlaşmak olmuştur. COMECON ülkeleriyle entegrasyonu da amaçlayan uzmanlaşma politikaları çerçevesinde mühendislik, metalurji, kimyasal ürünler, elektrik üretimi gibi alanlarda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bulgaristan, COMECON ülkeleri içinde elektronik parçaların ithalinin ana kaynağı olmuştur.

Bulgaristan ekonomisinin gelişmesinin önde gelen nedenlerinden birisi, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinden oldukça elverişli fiyatlarla hammadde temin etmesidir (İGEME 1990/a, s.12).

1970'li yılların sonlarına kadar çok hızlı bir gelişme gösteren Bulgaristan'da,

Tablo 2
Bulgaristan'ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Yüzölçümü (Km2)	110.912
Nüfus (1990, Bin)	8.900
Nüfus Artış Hızı (% ,1990)	72.5
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	—

EKONOMİK GÖSTERGELER

GSMH (1989, Piyasa Fiyatı Milyon Leva)	30.01
Cari Enflasyon Oranı (1990)	50.00
Tarım Sektörünün GSMH'deki Payı (1987)	12.50
Sanayi Sektörünün GSMH'deki Payı	60.00
Hizmet Sektörünün GSMH'deki Payı	27.50
Toplam İthalat (1989) (Milyar Leva)	13.51
Toplam İhracat (1989, Milyar Leva)	12.55
İhracat/Üretim (%)	39.99
İthalat/Tüketim (%)	43.62

SOSYAL GÖSTERGELER

Kişi Başına: Et Tüketimi (Kg, 1986)	60.00
Süt Tüketimi (Kg, 1986)	56.80
Televizyon (1000 Kişi)	174
Araba (1000 Kişi)	127
Telefon (1000 Kişi)	248

Kaynak: Murrel, P. (1991) "Symposium on Economic Transition in the Soviet Union and Eastern Europe", The Journal of Economic Perspectives, Volume:5, Number: 4, s.6.; Balkır, Güran ve Soyyörük (1992), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi Çerçevesinde Petrokimya Sanayii, İzmir.

sonraki yıllarda büyümenin yavaşlaması, ürünlerin kalitesinde ve dağıtımında yetersizlik gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan ekonomisinde de tıkanıklık baş göstermiş ve reform ihtiyacı gündeme gelmiştir.

1988 yılında yürürlüğe konulan "yeni ekonomik mekanizma (NEM)" olarak adlandırılan reform paketi çerçevesinde üretim araçları ve dış ticaret üzerindeki dev-

let tekelinin kaldırılmasına başlanmıştır. Alınan kararlarla işletmelere idari ve mali bağımsızlık verilerek; yatırım, üretim, ticari ve diğer konulara ilişkin çalışma planlarında bağımsız karar alma ve alacakları kararlardan sorumlu olmaları ilkesi getirilmiştir. Bankacılık alanında yapılan düzenlemelerle uluslararası kredi ve para piyasaları ile doğrudan ilişki kurabilmelerine olanak sağlanmıştır. Ayrıca sınırlı da olsa işletmelerin ürettikleri ürünlerin fiyatlarını belirleyebilmeleri, ücretlerin her işletmenin kâr ve gelirleri ile orantılı olarak işveren tarafından belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir (İGEME 1990/a,s.2).

Bulgaristan'ın, her şeyi ile bağımlı olduğu Doğu Avrupa ülkelerinde değişimin başlamasıyla dış dengesi bozulmuş ve ülke ekonomisi bir çıkmaza girmiştir. Bulgaristan'da Ocak 1989'da yürürlüğe konulan yeni reform paketi "56 Nolu Kararname" ile dışa açılma yönünde kararlar alınmıştır. Bu bağlamda dış ticaret şirketlerinin yetkilerinin genişletilmesi, yabancı şirketlerle doğrudan ilişki kurulabilmesi konusunda daha fazla esneklik sağlanmıştır.

Bu kararname ile ortak yatırımlar (Joint Ventures) konusunda da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre ortak yatırımlarda yabancı payı yetkili organlardan izin alınarak % 49'u geçebilecektir. Ortak yatırımlardan alınan % 40 kâr vergisi, Bakanlar Kurulu'nun belirlediği yüksek teknoloji içeren sektörlerde gelir vergisinden muaf tutulabilmektedir. Yabancı firma ortak yatırımdan sağladığı serbest döviz kazancının hak ettiği kısmını yurt dışına transfer edebileceği gibi, ortak yatırımın faaliyeti sona erdiğinde şirketlerin payını likidite ederek yurt dışına çıkarabilmesine de olanak tanınmıştır. Ayrıca ortak yatırımlarda şirketlerin yöneticileri Bulgar olabileceği gibi, yabancı da olabilmektedir. Böylece yabancı ortakların üretim sürecine katılabilmeleri sağlanmaktadır (İGEME 1990/a, s.2).

Bulgaristan'da ekonomik kriz 1990'da doruk noktasına ulaşmıştır. Başta makina, elektronik, metal, kimya ve petrol olmak üzere sınai üretim % 12.6 azalmış, sermaye yatırımları % 11 düşmüştür. Öte yandan Bulgaristan Dış Ticaret Bankası dış borçlarının ana para ödemelerini durdurup, faiz ödemelerini ertelemiştir.

Ekonomik krizin ortaya çıkmasına yüksek dış borç, CMEA ile ticari ilişkilerin bozulması ve Körfez Krizi neden olmuştur (Balkır, Güran ve Soyyörük 1992, s.94). Ayrıca yatırım politikalarında yapılan yanlışlıklar, zarar eden kuruluş ve yatırım projelerinin sübvansede edilmesi, kârların aşırı oranlarda vergilendirilmesi, Kooperatiflerin yerine 1970'li yıllarda büyük ve hantal tarım işletmelerinin kurulması, gıda

ve tüketim mallarındaki kıtlık sebebiyle iç pazarın gelişmemesi gibi nedenler ekonomiyi tamamen çıkmaza sokmuştur (Karluk 1992, s.11).

Bu sorunların çözümüne yönelik olarak 1991 yılından sonra uygulamaya konulan reformlarla ekonomik sistem olarak, merkezden yönetimli ekonomi yerine piyasa ekonomisi benimsenmiştir. Bu çerçevede fiyatların ve faiz oranının liberalizasyonu, devlet desteklerinin azaltılması ve gerçekçi bir döviz kuru politikası izlenmesi gibi kararlar alınmıştır. Bu doğrultuda fiyatların yaklaşık % 40'nın piyasa mekanizmasıyla belirlenmesi, kamuya ait sanayinin büyük bir bölümünün özelleştirilmesi ülkeye yabancı sermaye girişinin teşviki, karaborsa ve iç pazarda Amerikan Dolar'ı kullanımının kaldırılarak, Leva'nın konvertibl hale getirilmesi konularında önemli adımlar atılmıştır.

Bulgaristan'ın dış ticareti 1980'li yılların sonuna kadar büyük oranda Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ne bağımlı kalmıştır. Bulgaristan'ın bu ülkelerle ticaretinin çökmesi ticaret dengesini bozarak yurtiçi ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca Irak ile önemli ticari ilişkileri olan Bulgaristan, Körfez Krizi'nden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Dış ticarete ortaya çıkan tıkanıklığı diğer ülkelerle serbest döviz esasına dayalı bir kliring sistemi veya takas anlaşmaları yaparak aşmaya başlamıştır.

Dış dengesizliğin giderilmesi için 1985 yılından itibaren hızlı bir dış borçlanmaya gidilmiştir. 1985'de 1.648 milyon \$ olan net dış borç, 1990'da 10.396 milyon \$'a yükselmiştir. Eylül 1990'da IMF ve Dünya Bankası'na üye olan Bulgaristan, bir yandan dış borç ödemelerini belirli bir takvime bağlarken, diğer yandan 7.1 milyar \$'lık (Doğu Bloku'na açılan kredilerin % 1.2'si) kredi almıştır. 1990 yılında 140 yabancı sermayeli ortak teşebbüs ile ancak 74 milyon \$'lık yabancı sermaye girişi sağlanabilmiştir.

Bulgaristan 1988 yılı itibariyle ihracatının % 86.4'nü, ithalatının % 75.9'nu sosyalist ülkelerle yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin toplam ihracattaki payı % 65.8, ithalatındaki payı ise % 53.6'dır. Bu durum Bulgaristan'ın dış ticaretinin Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ne aşırı bağlı olduğunu göstermektedir. Bulgaristan'ın Batı ülkelerine ihracatı 1985'de 3.1 milyon \$'dan her yıl azalarak 1990'da 2 milyon \$'a düşmüş, buna karşılık 1985'de 3.1 milyon \$ olan ithalatı 1989'da 3.7 milyon \$'a yükselmiştir. Bulgaristan'ın ihracatında sektörler itibariyle; sanayinin payı % 85.9, işlenmiş tarım ürünlerinin payı % 11.8, tarımın payı ise %2.3'tür. Bulgarista'nın it-

halatında sanayinin payı % 94.5, işlenmiş tarım ürünlerinin payı %1.3 ve tarımın payı % 4.2' dir.

D - ERMENİSTAN

KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden Ermenistan Cumhuriyeti 29.800 km² yüzölçümüne, 3 milyon 283 bin nüfusa sahiptir. Ermenistan'a ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-3'de verilmiştir. Nüfusun % 31'nin gençlerden oluştuğu Ermenistan'da ortalama yaşam süresi 74.7 yıl, ortalama aile büyüklüğü 4.7 kişi ve doğum oranı % 2.6'dır (Akıncı 1991 s.6-7). Ermenistan, 4.410 \$ kişi başına düşen gelir ile Bağımsız Devletler Topluluğu arasında 7.sırada yer almaktadır.

Ermenistan Bağımsız Devletler Topluluğu sanayi üretiminin % 1.2'sini, tarım üretiminin % 0.7'sini üretmektedir. Sanayide çalışan işgücünün verimliliği diğer cumhuriyetlere göre oldukça düşüktür. Ermenistan'da üretilen başlıca ürünler; forklift, elektrikli ekipmanlar, elektrik motorları, telekomünikasyon aletleri, mineraller ve tekstil ürünleridir. 1989 yılı itibariyle Ermenistan elektrik motorları üretiminde %7.7 ve metal kesme makinaları üretiminde % 5.5'lik pay ile Bağımsız Devletler Topluluğu arasında 4.sırada yer almaktadır. Ermenistan, bölgenin tüketim malları üretiminde ortalamanın üzerinde üretim yapmaktadır. Örneğin 1989 yılında tüketim malları üretiminde Topluluk ortalaması 1.485 Ruble iken, Ermenistan'ın üretimi 1.643 Ruble olarak gerçekleşmiştir.

Ermenistan'da kişi başına net maddi üretim (SSCB ortalaması=100 kabul edildiğinde) 1970'de % 80 iken, 1985'de % 98 ve 1989'da % 99'a yükselmiştir. Öte yandan 1988 yılında üretimi; gıda maddelerinde % 50, yatırım mallarında % 25,9, ve diğer mallarda % 8.1 azalırken, toplam tüketim mallarında,% 8.5 ve hafif sanayi mallarında % 50 artmıştır. 1988 yılı itibariyle Ermenistan'ın ihracat/üretim oranı % 26,ithalat/tüketim oranı % 31'dir (Wild 1991,s.22-23).

Ermenistan'ın dış ticaretinin büyük bir bölümü Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleri ile yapılmaktadır. Örneğin 1987 yılı itibariyle 4.8 milyar Ruble değerindeki ithalatın % 82'si ve 3.7 milyar Ruble değerindeki ihracatın %98'i bu cumhuriyetler ile yapılmıştır.

Tablo 3**Ermenistan Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**

Yüzölçümü (Km2)	29.800
Nüfus (1989, Bin)	3.283
Nüfusun Kompozisyonu (% ,1989)	
Ermeni	89.7
Azeri	5.3
Rus	2.3
Diğer	2.7
Nüfusun Kentsel Dağılımı (% , 1989)	68.0
Nüfusun Kırsal Dağılımı (%)	32.0
Çalışan Nüfus Sayısı (Milyon, 1987)	1.452
Sanayi (%)	32.2
Tarım (%)	13.8
EKONOMİK GÖSTERGELER	
Net Maddi Üretim (Milyar Ruble)	5.800
Kişi Başına Nmü (Ruble)	1.757
SSCB Bütçe Gelirindeki Payı (%)	1.4
Sanayi Üretimi (Milyar Ruble)	8.500
Kişi Başına Sanayi Üretimi (Ruble)	2.519
Tarım Üretim (Milyar Ruble)	1.400
Kişi Başına Tarım Üretimi (Ruble)	0.415
Toplam İthalat (1988, Milyar Ruble)	4.8
Cumhuriyetler Arası	4.0
Yabancı Ülkelerden	0.8
Toplam İhracat (1988, Milyar Ruble)	3.7
Cumhuriyetler Arası	3.6
Yabancı Ülkelerden	0.08
İhracat/Üretim (%)	26.0
İthalat/Tüketim (%)	31.0
Ortak Yatırım Sayısı	7
SOSYAL GÖSTERGELER	
Sanayi İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	222.4
Solkhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	157.2
Kolhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	185.0
Konut (Kişi Başına M2, 1988)	14.5
Kişi Başına Et Tüketimi (Kg, 1988)	46
Kişi Başına Sebze Tüketimi (Kg, 1988)	119
Her 1000 Kişi Başına Tüketim (1988)	
Televizyon	197
Buzdolabı	212
Çamaşır Makinası	166
Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayısı (10.000 Kişide)	166
Kütüphane Sayısı (Her 10.000 Kişiye)	4.2

Kaynak: İGEME (1992), Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri, Ankara, s.5-6

E - GÜRCİSTAN

KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden Gürcistan Cumhuriyeti 69.700 km² yüzölçümüne, 5.449 bin nüfusa sahiptir. Gürcistan'a ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-4'de verilmiştir. Nüfusun % 26.3'nün gençlerden oluştuğu Gürcistan'da ortalama yaşam süresi 75.7 yıl, ortalama aile büyüklüğü 3.5 kişi ve doğum oranı % 1.7'dir. 4.410\$ kişi başına düşen gelir ile Ermenistan'la aynı kişi başına gelir düzeyine sahip olan Gürcistan, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda 7.sırada yer almaktadır.

1988 yılı itibariyle Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu cari fiyatlarıyla Topluluğun toplam net maddi üretimindeki payı % 1.6, sanayi sektöründeki payı % 1.4, tarım sektöründeki payı % 2.1 olarak gerçekleşmiştir.

Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki toplam çay üretiminin yaklaşık % 92'sini üreten Gürcistan, bölgede monopol bir güce sahiptir. Gürcistan'da işgücünün verimliliği (SSCB'de 1985=100 kabul edildiğinde) % 11 oranında artmıştır.

Gürcistan'da 1990 yılı için 1 \$= 100 Ruble olarak yapıpılan bir hesaplamada; 38 milyar \$ olan GSMH'nın sektörlere göre dağılımı şöyledir; tarım ve balık-çılık 1.3 milyar \$, sanayi 7.2 milyar \$, inşaat 1.8 milyar \$, iletişim ve taşıma 1.9 milyar \$, ticaret 2.6 milyar \$, diğer hizmetler 23 milyar \$'dır(Bozkurt 1992, s.30).

Gürcistan'da kişi başına net maddi üretim (SSCB ortalaması=100 kabul edildiğinde) 1970'de % 74, 1985'de % 94 ve 1989'da % 84 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 1988 yılında üretim; üretim mallarında % 11.2 ve diğer mallarda % 16.7 azalmış, buna karşılık toplam tüketim mallarında, % 8.2, gıda maddelerinde % 36 ve hafif sanayi mallarında % 9.1 artmıştır (Wild 1991, s.22-23). Gürcistan'da üretilen başlıca ürünler; çay, petrol rafinerisi ürünleri, şarap, üzüm, yaş meyve ve sebzedir.

1988 yılı itibariyle Gürcistan'da ihracat/üretim oranı % 26, ve ithalat/tüketim oranı % 28'dir. Aynı yılda toplam 6.4 milyar Ruble olan ithalatın % 80'i ve 5.9 milyar Ruble olan ihracatın % 93'ü Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleri arasında yapılmıştır.

F - MOLDAVYA

KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden Moldavya Cumhuriyeti 33.700 km² yüzölçümüne, 4.341 bin nüfusa sahiptir. Moldavya'ya ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-5'de verilmiştir.

Tablo 4**Gürcistan Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**

Yüzölçümü (Km2)	69.700
Nüfus (1989, Bin)	5.449
Nüfusun Kompozisyonu (% ,1989)	
Gürcü	68.8
Ermeni	9.0
Azeri	5.1
Rus	7.4
Diğer	9.7
Nüfusun Kentsel Dağılımı (% , 1989)	56.0
Nüfusun Kırsal Dağılımı (%)	44.0
Çalışan Nüfus Sayısı (Bin, 1987)	2.524
Sanayi (%)	20.2
Tarım (%)	22.3
EKONOMİK GÖSTERGELER	
Net Maddi Üretim (Milyar Ruble)	10.200
Kişi Başına Nmü (Ruble)	1.891
SSCB Bütçe Gelirindeki Payı (%)	1.8
Sanayi Üretimi (Milyar Ruble)	12.300
Kişi Başına Sanayi Üretimi (Ruble)	2.291
Tarım Üretim (Milyar Ruble)	3.300
Kişi Başına Tarım Üretimi (Ruble)	0.615
Toplam İthalat (1988, Milyar Ruble)	6.4
Cumhuriyetler Arası	5.2
Yabancı Ülkelerden	1.2
Toplam İhracat (1988, Milyar Ruble)	5.9
Cumhuriyetler Arası	5.5
Yabancı Ülkelerden	0.4
İhracat/Üretim (%)	26.0
İthalat/Tüketim (%)	28.0
Ortak Yatırım Sayısı	32
SOSYAL GÖSTERGELER	
Sanayi İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	221.4
Solkhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	148.4
Kolhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	145.4
Konut (Kişi Başına M2, 1988)	18.3
Kişi Başına Et Tüketimi (Kg, 1988)	43
Kişi Başına Sebze Tüketimi (Kg, 1988)	75
Her 1000 Kişi Başına Tüketim (1988)	
Televizyon	Bilgi bulunamadı
Buzdolabı	Bilgi bulunamadı
Çamaşır Makinası	Bilgi bulunamadı
Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayısı (10.000 Kişide)	166
Kütüphane Sayısı (Her 10.000 Kişiye)	8.0

Kaynak: IGEME (1992), Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri, Ankara, s.9-10

Tablo 5**Moldavya Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**

Yüzölçümü (Km2)	33.700
Nüfus (1989, Bin)	4.341
Nüfusun Kompozisyonu (% ,1989)	
Moldavyalı	63.9
Gagavuz	3.3
Ukraynalı	14.2
Rus	12.8
Diğer	5.8
Nüfusun Kentsel Dağılımı (% , 1989)	47.0
Nüfusun Kırsal Dağılımı (%)	53.0
Çalışan Nüfus Sayısı (Bin, 1987)	1.917
Sanayi (%)	21.4
Tarım (%)	32.6
EKONOMİK GÖSTERGELER	
Net Maddi Üretim (Milyar Ruble)	7.700
Kişi Başına Nmü (Ruble)	1.789
SSCB Bütçe Gelirindeki Payı (%)	1.4
Sanayi Üretimi (Milyar Ruble)	10.100
Kişi Başına Sanayi Üretimi (Ruble)	2.360
Tarım Üretim (Milyar Ruble)	4.800
Kişi Başına Tarım Üretimi (Ruble)	1.122
Toplam İthalat (1988, Milyar Ruble)	6.1
Cumhuriyetler Arası	5.0
Yabancı Ülkelerden	1.1
Toplam İhracat (1988, Milyar Ruble)	5.0
Cumhuriyetler Arası	4.8
Yabancı Ülkelerden	0.2
İhracat/Üretim (%)	25.0
İthalat/Tüketim (%)	28.0
Ortak Yatırım Sayısı (1.4.1991)	27
SOSYAL GÖSTERGELER	
Sanayi İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	208.9
Solkhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	171.7
Kolhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	166.2
Konut (Kişi Başına M2, 1988)	17.1
Kişi Başına Et Tüketimi (Kg, 1988)	58
Kişi Başına Sebze Tüketimi (Kg, 1988)	134
Her 1000 Kişi Başına Tüketim (1988)	
Televizyon	258
Buzdolabı	286
Çamaşır Makinası	198
Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayısı (10.000 Kişide)	125
Kütüphane Sayısı (Her 10.000 Kişiye)	4.9

Kaynak: İGEME (1992), Bağımsız Devletler Topluluğu ve Balık Cumhuriyetleri, Ankara, s.19-20

1988 yılı itibariyle Moldavya'nın, Bağımsız Devletler Topluluğu toplam net maddi üretimdeki payı % 1.2, sanayi sektöründeki payı % 1.0, tarım sektöründeki payı % 1.8 olmuştur.

Kişi başına gelirin 3.830 \$ olduğu Moldavya'da kişi başına net maddi üretim (SSCB ortalaması=100 kabul edildiğinde) 1970'de % 83, 1985'de % 80 ve 1989'da % 81 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 1988 yılında üretim; yatırım mallarında % 15.8 ve diğer mallarda % 11.4 azalmış, buna karşılık toplam tüketim mallarında % 12.1, gıda maddelerinde % 43 ve hafif sanayi mallarında % 4.5 artmıştır (Wild 1991, s.22-23). Moldavya'nın başlıca ürünleri; çelik hammadde üretimi, tarımsal makina ve ekipman, konserve ve gıda, şarap, bitkisel yağlar, şeker, tütün, üzüm, sebze olarak sayılabilir.

1988 yılı itibariyle Moldavya'da ihracat/üretim oranı % 25, ithalat/tüketim oranı ise % 28'dir. Aynı yılda toplam 6.1 milyar Ruble olan ithalatın % 82'i ve 5 milyar Ruble olan ihracatın % 95'i Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleri ile yapılmıştır.

G - ROMANYA

Romanya Karadeniz'e kıyısı olan 237.500 km² yüzölçümüne ve 1989 yılı itibariyle 23.151.600 nüfusa sahiptir. Ülkede Romen'lerden başka, 1.8 milyon Macar (%7,9), 363 bin Alman (%1.6); Türk, Ukraynalı, Sırp ve Çingene gibi azınlıklar da vardır. 1988 yılı itibariyle nüfusun % 23.8'i 0-14 yaş, % 66.2'si 15-64 yaş arasındadır. Ülkedeki nüfus artışı % 1.5, kentleşme oranı ise % 4.9'dur. Romanya'ya ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-6'da verilmiştir.

Romanya, İkinci Dünya Savaşından sonra tarım sektörüne oranla sanayi sektörüne daha fazla önem vermiştir. Sanayi sektöründeki büyüme başlangıçta mühendislik ve metalurji alanlarında olmuştur. 1970'lerde ihracata yönelik hafif tüketim malları sektöründe uluslararası piyasada üçüncü dünya ülkeleri ile yoğun bir şekilde rekabet etmek zorunda kalmıştır. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ihracata yönelik olarak petrol rafinerisi ve petrokimya sanayini geliştirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin COMECON ülkelerine uyguladığı ayrıcalıklı fiyatın, Romanya'ya uygulanmaması, bu ülkeyi Orta Doğu ülkelerinden ham petrol ithal edip, Batı ülkelerine işlenmiş olarak ihraç etmeye zorlamıştır. Bu strateji hammadde fiyatlarının yükselmesi nedeniyle kâr marjlarının azalması ve enerji ihtiyacının

Tablo 6

Romanya'nın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Yüzölçümü (Km2)	237.500
Nüfus (1990, Bin)	23.152
Nüfus Artış Hızı (% ,1990)	0.8
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	72.0

EKONOMİK GÖSTERGELER

GSMH (1989, Piyasa Fiyatı Milyon Lei)	822.0
Kişi Başına Gelir (1988 Lei)	35789.1
Cari Enflasyon Oranı (1990)	25.0
Tarım Sektörünün GSMH'daki Payı (1989)	15.92
Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı	59.1
Hizmet Sektörünün GSMH'daki Payı	27.1
Toplam İthalat (1990) (Milyon Ruble Kliring)	4373.7
Toplam ithalat(1990 Milyon \$ Serbest Döv.)	5131.9
Toplam ihracat (1990 Milyon Ruble Kliring)	2690.8
Toplam ihracat (1990 Milyon \$ Serbest Döv.)	5131.9

SOSYAL GÖSTERGELER

Kişi Başına: Et Tüketimi (Kg, 1987)	60.00
Araba (1000 Kişi)	111
Telefon (1000 Kişi)	111

Kaynak: Murrel, P. (1991) "Symposium on Economic Transition in the Soviet Union and Eastern Europe", The Journal of Economic Perspectives, Volume:5, Number: 4, s.6.: Balkır, Güran ve Soyyörük (1992), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Projesi Çerçevesinde Petrokimya Sanayii, İzmir.

Not: Romanya'da istatistikler Batı ülkelerinden farklı şekilde hesaplanmaktadır. Bu ülkede milli gelir net maddi hasıla (NMH) olarak hesaplanmaktadır. Sağlık, eğitim, savunma, bankacılık, oteller vb. hizmetler bu hesaplara dahil edilmemektedir. En çok kullanılan NMÜ ölçüsü üretilen NMH'dir. Oysa kullanılan NMH, ihracatı, stok artışlarını ve üretimdeki kayıpları kapsamamaktadır.

artmasıyla ülkeyi önemli boyutta dış borçlanmaya yöneltmiştir.

1981 yılına kadar 10 milyar \$'a ulaşan dış borçlar ekonomiyi çıkmaza sokmuştur. Bu yıldan sonra dış borçların ödenmeye başlamasıyla dış borçlar azalımı ve 1991'de

brüt dış borçlar 3.1 milyar \$'a, net dış borçlar 2.8 milyar \$'a düşmüştür.(8) Ancak dış borç ödemeleri ihracat artışıyla değil, ithalat ve iç talebin kısılmasıyla sağlanmıştır.

Romanya'da 7 Şubat 1990'da Ulusal Kurtuluş Cephesi parti programı niteliğindeki bildirisinin ekonomik konulara ilişkin düzenlemelerini ana hatlarıyla şöylece sıralanabilir (İGEME 1990/b s.8-9):

- Ekonominin aşamalı olarak piyasa ekonomisine geçmesini sağlamak. Özellikle özel teşebbüsü teşvik etmek ve mülkiyet sahipliğini çeşitlendirmek.
- Tarım sektöründe merkezîyetçiliği terkedip, küçük ölçekli özel tarım alanlarını yaygınlaştırmak.
- Romanya'nın Avrupa ve Dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlamak için dış ticareti teşvik etmek.
- Ekonomide piyasa mekanizmasının temelleri oluşturulmasıyla birlikte Lei'in konvertibilitesini sağlamak.
- Araştırma ve Geliştirmeyi, teknolojinin ithalini ve gelişmesini teşvik etmek.

Reform programının başarıya ulaşabilmesi için ekonominin dışa açılması doğrultusunda bir dizi önlem de alınmıştır. 1989 yılı itibariyle Romanya'nın GSMH'sı % 52.9'u sanayi, % 13.9'u tarım ve gıda sanayi, % 7.5'i ulaşım ve haberleşme, % 6.3'ü inşaat, % 6'sı ticaret, % 4.6'sı sosyal-kültürel hizmetler, % 3.3'ü araştırma bilgisayar ve enerji, % 2.5'i idare ve kamu hizmetleri ile % 3'ü diğer mal ve hizmetlerden oluşmuştur. Öte yandan yatırımların % 95'i kamu, % 3'ü kooperatifler ve % 2'si özel sektör tarafından yapılmıştır. İstihdamın sanayi sektöründeki dağılımı ise şöyledir; %86'nin kamuda, % 11'nin kooperatiflerde, % 2'nin yerel sermaye ve % 1'nin özel işletmelerde istihdam edilmektedir (Balkır, Güran ve Soyyörük 1992, s.69).

1990 yılında çıkarılan yabancı sermayeyi özendirici kanun hükmünde kararname sonucunda, 1990 yılı sonuna kadar kurulan 1438 ortak yatırım kuruluşuna, 63 ülkeden yabancı yatırımcı katılmıştır. Bunların çoğu küçük çaplı yatırımdır. Yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi için, yabancı şirketlerin toprak ve mülk kiralamasına, belirlenen fiyatlar üzerinden girdi temin etmelerine izin verilmesine rağmen, ekonomideki istikrarsızlık nedeniyle çokuluslu şirketler beklenen ilgiyi göstermemiştir. Ayrıca kâr, döviz ile yapılan satışların transferi ve yurtiçi piyasada serbest döviz ile satış yapabilme olanağı da sağlanmıştır.

Romanya uzun yıllar ödemeler dengesi fazlası vermiş, IMF ve Dünya Banka-

sı'na üye bir Doğu Avrupa ülkesidir. 1989 yılından itibaren ticaret dengesi bozulmuştur. Romanya, Batılı ülkelerle serbest döviz esasına göre ticaretini yürütürken, 1986 yılından sonra uygulamaya konan dış politika gereği, firma bazında yoğun takas anlaşmaları ve buna bağlı muameleler yoluyla ticaretini geliştirmeye çalışmıştır. Bu durum dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir.

Romanya'nın serbest dövizle yaptığı ticaretin % 48'i işlenmiş ürünler ve hammaddeler, % 13'ü kimyevi maddeler ve % 17.8'i sınai tüketim mallarıdır. Serbest dövizle yapılan ticaretin % 77'sini enerji ve hammaddeler oluşturmaktadır.

1990 yılı itibariyle Romanya'nın toplam ihracatının % 25'ni makina, % 23.9'nu kimya ve petrokimya sanayi, % 12.3'ü metalurji, % 11'ni tekstil ve deri sanayi ürünleri, % 9.4'ü kereste sanayi, % 6.7'ni elektrik ve elektronik sanayi ve % 1.1'ni tarım ve gıda sanayi ve % 10.6'sını diğer mallar oluşturmaktadır. Öte yandan toplam ithalatın % 80'ni ham madde ve ara malları, % 11'ni yatırım malları ve % 9'nu tüketim malları oluşturmaktadır.

1987 yılı itibariyle Romanya'nın toplam ihracatının % 45.8'i sosyalist ülkelerle, % 54.2'si diğer ülkelerle yapılmıştır. Yapılan ihracatta Sovyetler Birliği'nin payı % 24.1, İtalya'nın payı % 6.9, B.Almanya'nın payı % 6.3, ABD'nin payı % 5.5 ve diğer ülkelerin payı % 57.2'dir. Toplam ithalatın % 57.4'ü Sosyalist ülkelerle, % 42.6'sı diğer ülkelerle yapılmıştır. Ülkelere göre ithalatın dağılımı ise şöyledir: OPEC üyesi ülkeler % 9.6, Sovyetler Birliği % 25.8, Mısır % 12, İran % 6.9, D.Almanya % 6.7 ve diğer ülkelere % 39'dur.

1990 yılı itibariyle Romanya'nın kliring esasına göre yapılan ihracatı 2.690.8 milyon Ruble, ithalatı 4.373.7 milyon Ruble, buna karşılık serbest döviz esasına göre yapılan ihracatı 3.467.1 milyon \$ ve ithalatı 5.131.9 milyon \$'dır. Romanya'nın, OECD ülkeleriyle serbest döviz esasına göre yaptığı dış ticaret, uzun yıllar fazla vermiştir (Balkır, Güran ve Soyyörük 1992,s.82).

H - RUSYA FEDERASYONU

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin en büyüğü olan Rusya Federasyonu, 17.075.400 km² yüzölçümü ve 147.386 bin nüfusuyla KEİB üyesi ülkeler arasında en fazla yüzölçüme ve nüfusa sahip ülkedir. Rusya Federasyonu'na ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-7'de verilmiştir.

Halkın % 74'nün şehirlerde yaşadığı, ortalama yaşam süresinin 69.6 olduğu

Rusya Federasyonu'nda 1987-1988 yılları arasındaki nüfus artış oranı % 1.5 olarak gerçekleşmiştir.

Kişi başına gelirin 5.810 \$ olduğu Rusya Federasyonu'nun 1989 yılı itibariyle ürettiği başlıca ürünler ve bunların Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki payı şöyledir: Petrol (%90.9), doğal gaz (%77.3), elektrik enerjisi (% 62.5) kömür (%55.4), çelik (% 57.7), demir dışı metaller (57.1), kağıt (% 88.4), çimento (% 81.6). Görüleceği gibi Rusya Federasyonu bir çok üründe ilk sırada yer almaktadır.

Rusya Federasyonu 1988 yılı itibariyle Bağımsız Devletler Topluluğu net maddi üretiminin % 61.1'ni, sanayi üretiminin % 61.9'nu ve tarım üretiminin % 18'ni yaratmaktadır. Bir karşılaştırma yapılması açısından 1990 yılı Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerince sağlanan bütçe gelirlerinde Azerbaycan'ın payı % 1.8, Ermenistan'nın payı % 1.4, bunlara karşılık Rusya Federasyonu'nun payı % 55.3'tür.

Rusya Federasyonu'nda kişi başına net maddi üretim SSCB ortalaması 100 olarak kabul edildiğinde; 1970'de 110, 1985'de 116 ve 1989'da 116'dır. Öte yandan 1988 yılında yatırım malları üretimi % 2.6, toplam tüketim malları üretimi % 11.7 gıda maddeleri üretimi % 23.5 ve hafif sanayi üretimi %17.5 azalmıştır. Rusya Federasyonu'nda hem işgücünün verimliliği hem de işçi ücretleri Topluluk ortalamasından oldukça yüksektir.

Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu içinde sanayileşme, devlet idaresi, uluslararası ilişkiler alanında diğer cumhuriyetlerden daha gelişmiş ve ekonomik açıdan büyük ölçüde kendine yeterlidir. Eski SSCB'nin tüm idari ve mali kurumlarını ve yetkilerini elinde tutan Rusya Federasyonu, para basımını, kredileri kontrol altında tutarak diğer cumhuriyetler üzerindeki nüfuzunu arttırabilmektedir.

1988 yılı itibariyle Rusya Federasyonu'nun 135.8 milyar Ruble olan toplam ithalatının % 50.8'i, 102.5 milyar Ruble olan ihracatın % 67'si Bağımsız Devletler Topluluğu arasında yapılmıştır. Ticarete konu olan mal ve hizmetler iç fiyatlarla değerlendirildiğinde 33.32 milyar Ruble dış ticaret açığı veren Rusya Federasyonu, dünya fiyatlarıyla değerlendirildiğinde 30.8 milyar Ruble dış ticaret fazlası vermektedir. Ülkede ihracat/üretim oranı % 12, ithalat/ tüketim oranı % 15'dir.

Rusya Federasyonu'nda dikkati çeken önemli bir özellik de Nisan 1990 itibariyle 733 olan ortak yatırım sayısının diğer cumhuriyetlere göre oldukça yüksek olmasıdır.

Tablo 7**Rusya Federasyonu Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**

Yüzölçümü (Km2)	17.075.400
Nüfus (1989, Bin)	147.386
Nüfusun Kompozisyonu (% ,1989)	
Rus	81.5
Tatar	3.8
Ukraynalı	2.9
Cuvash	1.2
Diğer	10.6
Nüfusun Kentsel Dağılımı (% , 1989)	74.0
Nüfusun Kırsal Dağılımı (%)	26.0
Çalışan Nüfus Sayısı (Bin, 1987)	72.062
Sanayi (%)	30.9
Tarım (%)	13.2
EKONOMİK GÖSTERGELER	
Net Maddi Üretim (Milyar Ruble)	385.400
Kişi Başına Nmü (Ruble)	2.623
SSCB Bütçe Gelirindeki Payı (%)	55.3
Sanayi Üretimi (Milyar Ruble)	492.000
Kişi Başına Sanayi Üretimi (Ruble)	3.349
Tarım Üretim (Milyar Ruble)	104.100
Kişi Başına Tarım Üretimi (Ruble)	.709
Toplam İthalat (1988, Milyar Ruble)	135.8
Cumhuriyetler Arası	68.9
Yabancı Ülkelerden	66.9
Toplam İhracat (1988, Milyar Ruble)	102.5
Cumhuriyetler Arası	69.2
Yabancı Ülkelerden	33.3
İhracat/Üretim (%)	12.0
İthalat/Tüketim (%)	15.0
Ortak Yatırım Sayısı (1.4.1991)	733
SOSYAL GÖSTERGELER	
Sanayi İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	250.3
Solkhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	235.1
Kolhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	200.4
Konut (Kişi Başına M2, 1988)	16
Kişi Başına Et Tüketimi (Kg, 1988)	73
Kişi Başına Sebze Tüketimi (Kg, 1988)	97
Her 1000 Kişi Başına Tüketim (1988)	
Televizyon	352
Buzdolabı	308
Çamaşır Makinası	236
Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayısı (10.000 Kişide)	190
Kütüphane Sayısı (Her 10.000 Kişiye)	4.3

Kaynak: IGEME (1992), Bağımsız Devletler Topluluğu ve Balık Cumhuriyetleri, Ankara, s.23-24

I - TÜRKİYE

KEİB projesi fikrini ortaya atan ve kısa sayılabilecek bir sürede hayata geçirilmesinde öncü bir rol üstlenen Türkiye 814.578 km² yüzölçüme ve 1990 yılı itibarıyla 56.473 bin nüfusa sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-8'de verilmiştir.

Türkiye'nin GSMH'nın sektörel dağılımının 1968-1991 dönemindeki gelişimini gösteren Tablo-9, ekonomik yapının sanayi ve hizmetler lehine gelişme gösterdiği açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumu aynı dönemde ihracatın sektörel dağılımının gelişimini gösteren Tablo-10 ile birlikte değerlendirdiğimizde; Türkiye'nin sanayileşme yönündeki çabalarının 1980'li yıllara kadar ithal ikamesine dayalı, 1980'li başından itibaren ise ihracata dayalı bir kalkınma stratejisi uygulamasını yansıttığı açıkça görülmektedir.

Türkiye'nin 1968-1991 aynı dönemdeki ithalatın ana mal gruplarına göre dağılımını gösteren Tablo-11'i incelediğimizde ise, toplam ithalat içerisinde yatırım malları ithalatının azaldığı, buna karşılık hammadde ve özellikle son yıllarda tüketim malları ithalatının arttığı görülmektedir.

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde dikkati çeken bir nokta da dış ticaretin ülke gruplarına göre dağılımında OECD ülkelerinin payının giderek artmasıdır (1982'de ihracattaki payı % 44.5'den 1991'de % 65.1'e, aynı dönemde ithalattaki payı ise % 50.1'den, % 66.8'e çıkmıştır). Öte yandan Karadeniz'e kıyısı olan KEİB üyesi ülkelerden Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın 1991 yılında Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı % 5.9, ithalatındaki payı ise % 6.8 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonominin yapısını gösteren önemli bir gösterge de faal nüfusun sektörler göre dağılımıdır. Türkiyede 1970'de iktisaden faal nüfusun 67,67'si tarım, % 9.35'i sanayi, % 20.94'ü hizmetler ve % 2.04'ü diğer sektörlerde çalışırken, 1985'de tarım sektöründe çalışanların oranı % 58,95'e ve diğer sektörlerde çalışanların oranı % 0.52'ye düşmüş, buna karşılık sanayi sektöründe çalışanların oranı % 11.41'e ve hizmetler sektöründe çalışanların oranı % 29.12'ye yükselmiştir.

Türkiye 1980 yılından sonra piyasa ekonomisi modeli çerçevesinde ithal ikâmesine dayalı korumacı ve iç piyasaya yönelik kalkınma stratejisinden vazgeçip, ihracata dayalı dış piyasaya yönelik bir kalkınma stratejisi benimsemiştir. Bu strateji doğrultusunda çeşitli temel politikalar uygulanmaya konulmuştur. Bunlarla;

Tablo 8

Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Yüzölçümü (Km2)	774.815
Nüfus (1990, Bin)	56.473
Nüfus Artış Hızı (%1990)	2.2
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	66.4

EKONOMİK GÖSTERGELER

GSMH (1989, Cari Fiyatlarla Milyon \$)	110.065
Kişi Başına Gelir (1989 \$)	2005.0
Cari Enflasyon Oranı (1990)	63.6
Tarım Sektörünün GSMH'daki Payı (1990)	17.2
Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı	25.8
Hizmet Sektörünün GSMH'daki Payı	57.0
Toplam İthalat (1989 Milyon \$)	15.763
Toplam ihracat (1989 Milyon \$)	11.771
İhracat/Üretim (%)	10.7
İthalat/Tüketim (%)	13.8

SOSYAL GÖSTERGELER

Tüketici Fiyat Endeksi (1989)	69.9
Özel Sektör İşçi Ücretleri (1989) (1983=100)	116.0
Kamu Sektörü İşçi Ücretleri (1989) (1983=100)	74.0
Kişi Başına: Özel Tüketim (St. alma gücü prt \$)	4.514
Et Tüketimi (Kg, 1987)	26.8
Süt Tüketimi (Kg, 1986)	133.1
Televizyon (1000 Kişi)	197
Telefon (1000 Kişi)	118
Doktor	1154
Elektrik Tüketimi (KWH)	816

Kaynak: Ufuk Serdaroğlu, Turkey in Figures, Towards the Twenty First Century, İzmir Congress on the Turkish Economy, Dİİ ve DPT Raporları'ndan yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

Tablo 9

***Türkiye'de 1968-1991 yılları arasında sabit fiyatlarla
(1987 yılı üretici fiy.) GSMH içinde ana sektörlerin paylarının gelişimi (%)***

Yıllar	1968	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Tarım	31.3	29.3	23.6	23.7	19.1	16.5	16.2
Sanayi	19.2	19.9	23.0	23.1	25.5	26.9	27.6
Hizmetler	49.5	50.8	53.4	53.2	55.4	56.6	56.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DİE, Eylül 1992'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, DİE Matbaası, Ankara.

Tablo 10

***Türkiye'de 1968-1991 yılları arasında ihracatın
sektörel paylarının gelişimi (%)***

Yıllar	1969	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Tarım	75.4	75.3	56.6	57.7	21.6	18.4	20.1
Sanayi	18.1	17.0	35.8	36.0	75.3	79.0	77.8
Madencilik	6.5	7.7	7.6	6.6	3.1	2.6	2.1
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DİE, Eylül 1992'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, DİE Matbaası, Ankara.

Tablo 11

***Türkiye'de 1968-1991 yılları arasında ithalatın
ana mal gruplarının paylarının gelişimi (%)***

Yıllar	1969	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Tarım	43.8	47.0	41.4	20.0	22.9	26.6	28.8
Sanayi	49.3	48.0	54.3	77.9	69.1	60.5	57.5
Hizmetler	6.9	5.0	4.3	2.1	8.0	12.09	13.8
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DİE, Eylül 1992'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, DİE Matbaası, Ankara.

- Gerçekçi bir döviz kuru politikası izlenmesi,
- KİT'lerde sübvansiyonlu ve müdahaleci (idari) fiyatlar yerine piyasa fiyatlarının hakim olması,
- Özel girişimin ve özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi,
- Mevduata pozitif reel faiz uygulanması ilkesinin benimsenmesi,
- İthalatın önemli ölçüde serbestleştirilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi,
- KİT'lerin özelleştirilmesine başlanması,
- Kamu yatırımlarının esas olarak altyapı yatırımlarına yöneltilmesine çalışılmıştır.

Bu temel politikalar ve alınan önlemler yeterli olmasa da önemli aşamalar kaydedilmiştir. Piyasa mekanizmasının işleyişinde büyük işlevi olan ulaştırma, haberleşme, borsa, dış ticaret ve bankacılık gibi alanlarda gelişmeler sağlanmıştır. Bu yönüyle Türkiye KEİB'e üye ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli bir işlevi üstlenebilecek bilgi, deneyim ve insan gücüne sahiptir. KEİB projesinin başlangıç aşamasında en fazla işbirliği yapılabilecek alanlardan birisi de budur.

Diğer taraftan Türkiye başından beri Batı ile bütünleşmeyi hedef olarak seçmiş, yanibaşında dünyadaki en hızlı değişimlerin ve olayların yaşandığı bölge ülkeleriyle ilişkilerini duyarlı bir şekilde sürdürmüştür. Bu doğrultuda Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvuruda bulunmuş, EFTA ile bir serbest ticaret ve işbirliği anlaşması yapmıştır. Batı Bloku'ndaki tüm ekonomik ve siyasi kurumlara aktif bir şekilde katılmaya çalışmıştır. Ayrıca ABD ve Japonya gibi dünyanın güçlü devletleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Bulunduğu bölgede ise İran ve Pakistan ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı kurmuş, diğer Orta Doğu ülkeleriyle de ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye'nin KEİB projesini ortaya atması ve geliştirmesinde öncülük etmesi de bölgeye karşı duyarlılığını göstermektedir. Ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki Türk Cumhuriyetleriyle de ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.

Çevresinde çok hızlı değişimlerin yaşandığı Türkiye, çok boyutlu, dinamik ve değişen koşullara uyum sağlayabilen ilişkilerini geniş bir yelpazede sürdürmektedir. Türkiye, bu açıdan KEİB üyesi ülkelerin ve bölgenin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi yönünde önemli katkılar sağlayabilecek bir konuma sahiptir.

Türkiye'nin KEİB projesinde üstlenebileceği rol, sadece piyasa ekonomisine geçiş süreci ve dünya ekonomisiyle bütünleşme girişimiyle sınırlı değildir. Bölgedeki finans-

man sıkıntısı giderildiği takdirde; hem Türkiye'nin hem de diğer KEİB üyesi ülkelerin yararına ticari ilişkilerin yoğunlaştırılması ve büyük yatırım potansiyelinin değerlendirilmesi yoluyla bölge kaynaklarının harekete geçirilmesine büyük katkı sağlayabilecektir.

J - UKRAYNA

KEİB üyesi Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetlerinden Ukrayna 603.700 km2 yüzölçümüne ve 51.704 bin nüfusa sahiptir. Ukrayna Cumhuriyetine ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-12'de verilmiştir. Nüfusun % 67'sinin şehirlerde yaşadığı, ortalama yaşam süresinin 70.9 olduğu Ukrayna'da kişi başına düşen gelir 4.700 \$'dır.

Ukrayna gerek ekonomik gerekse nüfus ve yüzölçümü açısından Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleri arasında Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ukrayna nükleer silahlar, Karadeniz donanması, ekonomi politikaların koordinasyonu ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun yapısı (9) ile ilgili konularda Rusya Federasyonu ile anlaşmazlık halindedir. Rusya Federasyonu Bağımsız Devletler Topluluğu'nu eski SSCB'nin daha küçük, daha gevşek ve demokratik bir şekli olarak görürken, Ukrayna BDT'yi sadece tam bağımsızlık yolunda bir geçiş dönemi olarak görmektedir.

Ukrayna'nın, Bağımsız Devletler Topluluğu net maddi üretimindeki payı % 16.3, sanayi üretimindeki payı % 16.7 ve tarım üretimindeki payı % 17.1'dir. Öte yandan 1989 yılı itibarıyla Bağımsız Devletler Topluluğu şeker üretiminde % 52.6, renkli televizyon üretiminde % 37.7, demir cevheri üretiminde % 45.5 pay ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nda birinci sırada yer almaktadır.

Ukrayna zengin ekonomik kaynaklara sahiptir. Donetz bölgesinde zengin kömür yatakları, demir ve diğer madenler vardır. Ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu toplam tahıl üretiminin 1/5'i Ukrayna tarafından üretilmektedir.

Ukrayna'da en çok ilgi çeken konulardan birisi de Odessa Oblast'ta serbest bölge kurulması girişimidir. Karadeniz kıyısı boyunca limanların bulunduğu ve yabancılarla ilişkilerde deneyimli bu bölgede çok ortaklı beş kuruluş ve iki dış ticaret şirketi faaliyete başlamışlardır. Bu program dahilinde Ukrayna Bilim Akademisi Ekonomi Enstitüsü uzmanlarınca; merkezi idareden bağımsız faaliyet gösterecek, kendi gümrük ve vergilendirme kanunları olacak bir serbest bölgenin Mel'nik böl-

Tablo 12**Ukrayna Cumhuriyeti'nin Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri**

Yüzölçümü (Km2)	603.700
Nüfus (1989, Bin)	51.704
Nüfusun Kompozisyonu (% ,1989)	
Ukraynalı	72.7
Rus	22.0
Diğer	5.3
Nüfusun Kentsel Dağılımı (% , 1989)	67.0
Nüfusun Kırsal Dağılımı (%)	33.0
Çalışan Nüfus Sayısı (Bin, 1987)	24.445
Sanayi (%)	30.8
Tarım (%)	20.6
EKONOMİK GÖSTERGELER	
Net Maddi Üretim (Milyar Ruble)	102.500
Kişi Başına Nmü (Ruble)	1.985
SSCB Bütçe Gelirindeki Payı (%)	15.9
Sanayi Üretimi (Milyar Ruble)	157.000 2.519
Kişi Başına Sanayi Üretimi (Ruble)	3.047
Tarım Üretim (Milyar Ruble)	48.400
Kişi Başına Tarım Üretimi (Ruble)	939
Toplam İthalat (1988, Milyar Ruble)	49.8
Cumhuriyetler Arası	36.4
Yabancı Ülkelerden	13.4
Toplam İhracat (1988, Milyar Ruble)	46.9
Cumhuriyetler Arası	40.1
Yabancı Ülkelerden	6.8
İhracat/Üretim (%)	16.0
İthalat/Tüketim (%)	17.0
Ortak Yatırım Sayısı (1.4.1991)	125
SOSYAL GÖSTERGELER	
Sanayi İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	228.2
Solkhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	193.7
Kolhoz İşçisi Ort. Aylık Ücret/Maaş (Ruble)	167.5
Konut (Kişi Başına M2, 1988)	17
Kişi Başına Et Tüketimi (Kg, 1988)	68
Kişi Başına Sebze Tüketimi (Kg, 1988)	128
Her 1000 Kişi Başına Tüketim (1988)	
Televizyon	319
Buzdolabı	288
Çamaşır Makinası	209
Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayısı (10.000 Kişide)	166
Kütüphane Sayısı (Her 10.000 Kişiye)	5

Kaynak: IGEME (1992), Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri, Ankara, s.29-30

gesinde kurulması planlanmaktadır (Uludağ ve Serin 1990, s.267). Batı firmalarının oteller, pansiyonlar, kamp yerleri gibi Odessa ekonomisine katkı sağlayacak eğlence ve dinlence projelerine yatırım yapmaları beklenmektedir.

Ukrayna'da Nisan 1990 tarihi itibariyle 125 ortak yatırımın gerçekleşmesi de ülkenin dışa açılma konusunda duyarlı olduğunu göstermektedir.

Diğer Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ukrayna'da da dış ticaretin önemli bir bölümü cumhuriyetler arasında yapılmaktadır. 1988 yılı itibariyle toplam 49.8 milyar Ruble olan ithalatın % 73'ü ve 46.9 milyar Ruble olan ihracatın % 85'i cumhuriyetler arasında yapılmıştır. Aynı yılda Ukrayna, dünya fiyatlarıyla değerlendirildiğinde de 2.92 milyar Ruble dış açık vermiştir. Diğer taraftan, ihracat/üretim oranı % 15 ve ithalat/tüketim oranı % 17 düzeyinde gerçekleşmiştir.

K - YUNANİSTAN

Karadeniz'e kıyısı olmayan ikinci KEİB üyesi Yunanistan, 132.400 km² yüzölçümü ve 10 milyon nüfusa sahip, aynı zamanda Avrupa Topluluğu'na tam üye olan bir ülkedir. Yunanistan'a ilişkin temel sosyal ve ekonomik göstergeler Tablo-13'de verilmiştir. Halkın %58.1'nin kentlerde yaşadığı, yıllık nüfus artış hızının % 0.5 ve ortalama aile büyüklüğünün 3.3 kişi olduğu Yunanistan'da kişi başına düşen gelir 5.419 \$'dır. Yunanistan, artan sanayi malları üretimine yeni pazarlar bulabilme, zengin tarihi ve kültürü ile yarattığı sempati, gelişmiş bir turizme sahip olması, gibi özellikleriyle Avrupa Topluluğu ile 1962 yılından itibaren yakın ilişkiler içinde olmuş ve 1981 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üye olmuştur. Yunanistan'da milli gelirin % 16'sı tarım, % 29'u sanayi ve % 56'sı hizmetler sektöründen kaynaklanmaktadır. Yunanistan'ın ekonomik yapısı özellikle Avrupa Topluluğu'na tam üye olmasından sonra hızlı değişim göstermiştir. Yunanistan'da hidroelektrik enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle toplam ithalatın yaklaşık % 15'ni oluşturan petrolün ithalatı önemli ölçüde azalmıştır. Yunanistan'da başlıca üretilen ürünler; gıda, içecek ve tütün, dokuma, kimyasal maddeler, tekstil ürünleri, taşıtlar ve donanımlarıdır. Yunanistan tarım ürünlerinde kendine yeterli ülkeler arasındadır. Buğday, arpa, mısır, tütün, şeker kamışı, gibi tarım ürünlerinde önemli bir ihrac potansiyeline sahiptir. 1990 yılı itibariyle 19.734 milyon \$ olan ithalatının % 63'nü AT'den, % 5.9'u Japonya'dan, % 4'ü SSCB'den ve % 3.7'si ABD'den ithal edilmiştir.

Tablo 13

Yunanistan'ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Yüzölçümü (Km2)	132.400
Nüfus (1990, Bin)	10.272
Nüfus Artış Hızı (% ,1990)	0.5
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	74.3

EKONOMİK GÖSTERGELER

GSMH (1989, Cari Fiyatlarla, Milyon \$)	54.2
Kişi Başına Gelir (1989 \$)	5419.0
Cari Enflasyon Oranı (1990)	20.4
Tarım Sektörünün GSMH'daki Payı (1990)	16.0
Sanayi Sektörünün GSMH'daki Payı	29.0
Hizmet Sektörünün GSMH'daki Payı	55.0
Toplam İthalat (1989, Milyon \$)	12.3
Toplam ihracat (1989, Milyon \$)	5.4
İhracat/Üretim (%)	10.0
İthalat/Tüketim (%)	19.2

SOSYAL GÖSTERGELER

Kişi Başına: Özel Tüketim (St. Alma gücü Prt \$)	4.130
Et Tüketimi (Kg, 1986)	78.4
Süt Tüketimi (Kg, 1986)	56.8
Televizyon (1000 Kişi, 1988)	174
Telefon (1000 Kişi)	338
Enerji Tüketimi (Ton, 1987)	1815

Kaynak: Ufuk Serdaroğlu, Turkey in Figures, Towards the Twenty First Century, İzmir Congress on the Turkish Economy, DİE ve DPT Raporları'ndan yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

II - TÜRKİYE İLE KEİB ÜYESİ ÜLKELER ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile KEİB üyesi ülkeler arasındaki dış ticaret ve ekonomik ilişkiler, KEİB üyesi ülkelerin tamamına ilişkin yeterli veri olmaması nedeniyle bütün üye ülkeler için incelenememiştir. Aşağıda KEİB üyesi ülkelere Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği ve Yunanistan'ın Türkiye ile dış ticaretleri ve ekonomik işbirliği konuları ele alınmıştır.

A - TÜRKİYE İLE ROMANYA ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Romanya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler 5 Nisan 1954 tarihli "Ticaret Anlaşması" ve 27 Ekim 1970 tarihli "Ticari Mübadelelerin Geliştirilmesine Matuf Uzun Vadeli Anlaşma" çerçevesinde kliring esasına dayalı olarak başlamıştır. 1 Nisan 1973 tarihinde imzalanan "Ödeme Anlaşması'nın Tasfiyesi Protokolü" ile 1954'deki anlaşma feshedilerek; iki ülke arasındaki bütün ödemeler serbest döviz esasına göre yapılmaya başlanmıştır. 20 Ekim 1987'de imzalanan "Uzun Vadeli Ticari, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde yürütülen ikili ilişkilerin KEİB projesiyle daha da artacağı söylenebilir.

Türkiye ile KEİB üyesi ülkelere Romanya'nın 1986-1992 dönemine ilişkin dış ticareti Tablo 14'de verilmiştir. Tablo'dan da görüleceği gibi Romanya ile Türkiye'nin dış ticaret dengesi, son yedi yılda sürekli Türkiye'nin aleyhine olmasına

Tablo 14

Türkiye - Romanya Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Tic. Dengesi	İhrac./İthal. (%)
1986	105.1	39.8	-65.3	37.9
1987	229.3	48.6	-180.7	21.2
1988	197.9	76.0	-121.9	38.4
1989	237.6	52.8	-184.8	22.2
1990	202.5	83.2	-119.3	41.1
1991	198.6	105.1	-93.5	52.9
1992 (*)	106.7	70.3	-36.4	65.9

Kaynak: DİE ve DPT Raporlarından yararlanılarak düzenlenmiştir. (*) 1992 değerleri Ocak-Haziran dönemine aittir.

rağmen, dış ticaret açığı giderek azalmaktadır.

Türkiye'den Romanya'ya ihraç edilen başlıca ürünler; limon, greyfurt, fındık, beyaz peynir, margarin, krom, magnazit, tinkal, etilen glikol, polietilen ve polipropilendir. Romanya'dan ithal ettiğimiz başlıca ürünler ise; buğday, portland çimento, amonyum sülfat, kalsiyum amonyum nitrat, polietilen, polivinil klorür, kraft ipliği ve viskoz elyafıdır.

1992 yılının ilk on ayında Romanya'ya ihraç edilen maddeler arasında, yenilen meyvalar ve sert kabuklu meyvalar, et, balık ve kabuklu hayvan ürünleri, tuz, kükürt, toprak ve taşlar, pamuk, dokumaya elverişli maddelerden hazır eşyalar yer almaktadır. Romanya'dan ithal edilen ürünler arasında ise; gübreler, kağıt ve karton, sentetik ve suni devamlı lifler, demir çelik mamulleri, alüminyum ve alüminyumdan eşya, makinalar ve mekanik cihazlar ve aletler yer almaktadır.

İki ülkenin dış ticaret yapıları karşılaştırıldığında, ekonomilerinin büyük ölçüde birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları görülmektedir. İki ülke nisbeten ucuz üretilen ve fiyat farkı olan malların ticaretini yapmaktadır. (Karluk 1992, s.6).

Romanya'da dış ticaretin liberalleşmesi yönünde olumlu adımlar atılmaya başlanmıştır. Kısa dönemde Türkiye'nin Eximbank tarafından Romen Dış Ticaret Bankası'na tanınan kredi limitinin arttırılması ve iki ülkede bulunan serbest bölgelerden yararlanılması ticari ilişkileri hızla geliştirebilecektir.

Romanya ekonomik modernizasyonu ve yeniden yapılanmayı gerçekleştirebilmek için yılda yaklaşık 2 milyar \$ ekonomik yardıma ve yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Başta Fransa olmak üzere Almanya, Kanada ve Japonya, Romanya pazarına girmişlerdir. Türkiye'nin KEİB projesi ile özellikle kurulması düşünülen Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası kanalıyla Romanya ile ekonomik ilişkilerini hızla arttırmak olacaktır. Çünkü iki ülke arasında başta petrol olmak üzere enerji, metalurji, yol inşaatı, ulaştırma ve haberleşme gibi birçok alanlarda işbirliği imkanları vardır.

B - TÜRKİYE İLE BULGARİSTAN ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticari ilişkiler 11 Haziran 1974 tarihli "Ticaret Anlaşması" çerçevesinde serbest döviz esasına göre yapılmaya başlanmıştır. 1975'de "Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik, Sınai ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.

İki ülke arasında 1984 yılında başlayan siyasi gerginlik ekonomik ilişkilere de

Tablo 15**Türkiye - Bulgaristan Dış Ticareti (Milyon Dolar)**

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Tic. Dengesi	İhrac./ithal. (%)
1980	133.5	12.3	-121.2	9.2
1981	57.4	9.9	-47.5	17.2
1982	59.9	17.5	-42.4	29.2
1983	99.5	20.2	-79.3	20.3
1984	121.1	24.1	-97.0	19.9
1985	98.8	7.6	-91.2	7.6
1986	41.4	14.8	-26.6	35.7
1987	7.6	11.9	-4.3	156.5
1988	15.7	29.1	-12.4	185.3
1989	3.3	26.7	-23.4	809.0
1990	31.9	10.4	-21.5	32.6
1991	139.9	33.6	-45.3	68.7
1992 (*)	90.9	35.3	-55.6	38.8

Kaynak: DİE ve DPT Raporlarından yararlanılarak düzenlenmiştir. (*) 1992 değerleri Ocak-Haziran dönemine aittir.

yansımış ve ticaret hacmi önemli ölçüde daralmıştır. 1989 yılından sonra Bulgaristan'da yaşanan değişimle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler de normale dönmüştür.

Türkiye ile Bulgaristan'ın 1980-1992 dönemine ilişkin dış ticareti Tablo 15'de verilmiştir. Tablo'dan da görüleceği gibi, Türkiye'nin Bulgaristan ile dış ticareti, dönem boyunca Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir. Özellikle 1990 yılından itibaren iki ülke arasındaki ticaret hacmi yeniden artmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; fındık, zeytin, zeytinyağı, konserveler, bakır cevheri, üre, benzin, polietilen ve pamuktur. Bulgaristan'dan ithal edilen başlıca ürünler arasında ise; kimyasal maddeler, polietilen, polipropilen, sentetik lif döküntüleri, aseton, kütük demir ve soğuk haddelenmiş çelik sac sayılabilir.

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatının son yıllarda daha da düştüğü görülmektedir. Bunun en önemli nedeni Türkiye ile Bulgaristan arasındaki siyasi ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesi ve Bulgaristan'ın döviz sıkıntısı nedeniyle ithalata kısıtlama getirmesidir. Bulgaristan'da yaşanan değişim ile birlikte Türkiye ile siyasi ilişkiler yeniden düzelmiştir. Bu olumlu gelişme KEİB projesiyle ekonomik alana da yansımaktadır. 1992 yılının ilk altı ayında iki ülke arasındaki dış ticaretin artması da bu görüşü doğrulamaktadır.

C - TÜRKİYE İLE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin yürütülmesinde çok çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalardan üçü ticaretin şekli yapısını belirlemektedir. Bunlardan biri "Uzun Vadeli Çerçeve Anlaşması" ile "1986-1990 Mal Mübadele Anlaşması"dır. Burada hangi malların ticarete konu olacağı yıllık protokollerle belirlenmektedir. İkinci tip ticaret, 1967'da imzalanan Anlaşmaya dayanan, ortak katkılarla gerçekleştirilen projelerin kredi borçları ile faizlerinin geriye mal olarak ödenmesine ilişkindir. Üçüncü tip ticaret ise; 1984'de "Doğal Gaz Anlaşması" çerçevesinde yapılmaktadır. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye 25 yıllık dönemde her yıl belli miktarda doğal gazı serbest döviz ile ödeyecektir. Sovyetler Birliği ise elde ettiği dövizin % 65-70'ni Türkiye'den mal alımında, geriye kalan bölümünü ise Eximbank'ın açtığı kredilerin geri ödemesinde kullanacaktır (Karluk 1992, s.18).

Öte yandan Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu bağımsızlığını kazanan Azerbaycan arasında 1990 yılından itibaren çok yönlü bir işbirliği başlamıştır. İki ülke arasında hazırlanan 1990'da imzalanan "Tıp ve Sağlık Alanında İşbirliği Protokolü " ve Mart 1991'de imzalanan "Mutabakat Protokolü" çerçevesinde ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, sınır ticareti, deniz ve nehir taşımacılığı, İstanbul ve Bakü arasında karşılıklı uçak seferleri düzenlenmesi ve telekomünikasyon alanlarında işbirliği yapılmasında mutabakata varılmıştır. Türkiye 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak ilişkilerini daha da yoğunlaştırmıştır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin 1980-1992 dönemine ilişkin dış ticareti Tablo 16'da verilmiştir. Tablo'dan da görüleceği gibi, iki ülke arasındaki ticaretin istikrarlı olmadığı ve genellikle Türkiye'nin aleyhine gelişme gösterdiği söylenebilir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkiler daha çok geleneksel ürünlerde yoğunlaşmıştır. Ancak son yıllarda Sovyetler Birliği ile yapılan Doğal Gaz Anlaşması ve Türkiye'nin Eximbank kanalıyla Sovyetler Birliği'ne açtığı tüketim kredileri iki ülke arasındaki ticaretin yapısını ve hacmini değiştirmiştir. 1992 yılından sonra iki ülke ticareti serbest döviz esasına göre yapılmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'de yazılı bir ithalat ve ihracat rejimi olmayıp, izlenecek politi-

ka plan çerçevesinde ve ekonominin genel gelişimine göre devlet tarafından belirlenmiştir. Sovyetler Birliği, Türk ihraç mallarına herhangi bir gümrük vergisi ve miktar kısıtlaması uygulamamaktadır. Bu durumun Bağımsız Devletler Topluluğu KEİB üyesi ülkeler için de geçerli olduğu söylenebilir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleriyle, özellikle Türk cumhuriyetleriyle ekonomik ilişkilerini en üst düzeyde geliştirme çabasını göstermektedir. Türkiye'nin bu isteği Eximbank kanalıyla açtığı krediler ve KEİB projesi gibi uzun vadeli somut girişimlerle, her alanda yoğun bir işbirliğine dönüşmüştür.

Tablo 17'de KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin 1992 yılı Ocak-Haziran dönemine ilişkin dış ticaretleri verilmiştir.

Bu yılın ilk yarısında Türkiye'nin, dış dünyaya yeni yeni açılmaya çalışan bu cumhuriyetlerle yaptığı ticareti şöylece özetlemek mümkündür:

- Bağımsız Devletler Topluluğu'na yapılan ticaretin nerdeyse tamamı (toplam ithalatın % 95'i ve ihracatın % 91'i) KEİB üyesi cumhuriyetlere yapılmıştır. Türki-

Tablo 16
Türkiye - SSCB Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Tic. Dengesi	İhrac./ithal. (%)
1980	180.7	160.0	-11.7	88.5
1981	163.7	193.7	-30.0	118.3
1982	106.7	124.0	-17.3	116.0
1983	237.6	86.7	-148.9	37.3
1984	313.0	138.5	-174.5	44.2
1985	220.7	190.0	-306.7	86.1
1986	352.6	145.5	-212.0	39.8
1987	340.0	169.4	-170.3	49.8
1988	442.6	271.4	-171.2	61.3
1989	596.7	704.8	108.1	118.1
1990	1.271.4	530.7	-740.4	41.7
1991	1.096.6	610.6	-486.0	55.7
1992 (*)	456.0	291.3	-165.3	63.8

Kaynak: Dİ ve DPT Raporlarından yararlanılarak düzenlenmiştir. (*) 1992 değerleri Ocak-Haziran dönemine aittir.

Tablo 17

***KEİB'e Üye Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri ile
Türkiye'nin Dış Ticareti -1992 Ocak-Haziran Dönemi- (1000 \$)***

Cumhuriyetler	İthalat	İhracat	Dış Tic. Dengesi	İhrac./ithal. (%)
Rusya Fed.	410.933	234.661	-176.272	57.1
Ukrayna	21.498	8.906	-12.592	41.4
Moldavya	22	—	-22	—
Azerbaycan	9.697	30.178	20.481	311.2
Ermenistan	17	338	321	1988.4
Gürcistan	2.234	2.396	162	107.2
TOPLAM	444.401	276.479	-167.922	57.7

Kaynak: DİE (Eylül 1992). Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, DİE matbaası, Ankara, s. Dış Ticaret - 35. düzenlenmiştir.

ye'nin ticaretinde en fazla paya sahip olan cumhuriyetler sırasıyla, Rusya Federasyonu (ihracatın % 92'si, ithalatın % 85'i), Azerbaycan (ithalatın % 2.2'si, ihracatın %10.9'u) ve Ukrayna'dır (ihracatın % 3.2'si, ithalatın, % 4.8'i).

- Sözkonusu dönemde Rusya Federasyonu'na ihraç edilen maddeler arasında; gemiler ve suda yüzen araçlar, hububat, ayakkabı, deri eşya, inorganik kimyasallar ve elektrikli makina ve cihazlar yer almaktadır. Bu cumhuriyetten mineral yakıt ve yağlar, demir ve çelik, pamuk, kağıt ve karton, organik kimyasal maddeler ithal edilmektedir.

- Azerbaycan'a ihraç edilen maddeler arasında değirmencilik ürünleri, makineler ve mekanik cihazlar ve örme giyim eşyası bulunmaktadır. Azerbaycan'dan ithal edilen maddeler arasında ise, pamuk, alüminyumdan eşya, bakır ve bakırdan eşyalar, ham post deriler yer almaktadır.

- Ukrayna'ya ihraç edilen maddeler arasında makineler ve mekanik cihazlar, hayvansal ve bitkisel yağlar, deri eşya, sentetik ve suni filamentler yer almaktadır. Ukrayna'dan ithal edilen maddeler arasında ise, inorganik kimyasal ürünler, gübreler, demir ve çelik, organik kimyasal ürünler yer almaktadır.

Türkiye'nin, Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetlerinden KEİB üyesi ül-

kelere ilk etapta ihraç edebileceği ürünler arasında; ilaç ve tıbbi aletler ve makinalar, işlenmiş gıda ürünleri, sağlık ve temizlik malzemeleri, tekstil ürünleri sanayi makina, ekipman ve teçhizatları, hazır giyim, boya ve kimyasal ürünler, otomobil, buzdolabı, çamaşır makinası ve televizyonu saymak mümkündür.

D - TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile KEİB üyesi ülkelerden Yunanistan'nın 1986-1992 dönemine ilişkin dış ticareti Tablo 18'de verilmiştir. Tablo'dan da görüleceği gibi Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticaret hacmi halen oldukça düşük düzeyde olmasına karşın giderek artmaktadır.

Türkiye'nin, Yunanistan'a olan ihracatı 1986'da 76 milyon \$'dan her yıl artarak 1990'da 139 milyon \$'a yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin Yunanistan'dan 78 milyon \$ olan ithalatı 1990'da 129 milyon \$ olmuştur.

Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yeri olan AT üyesi ülkeler arasında (1991 yılı itibariyle AT'nin, Türkiye ihracatındaki payı % 51.8, ithalatındaki payı ise % 43.8'dir) Yunanistan'ın payı çok düşüktür. KEİB projesi Türkiye ile Yunanistan arasındaki köklü siyasi sorunların çözümüne katkıda bulunabileceği gibi iki komşu ülkenin ekonomik ilişkilerinin daha da gelişmesine yol açabilecektir.

Tablo 18

Türkiye - Yunanistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Tic. Dengesi	İhrac./ithal. (%)
1986	78	76	-2	97.4
1987	127	59	-68	46.5
1988	82	96	14	117.0
1989	101	125	24	123.7
1990	129	139	10	107.8
1991	77	143	66	188.2
1992 (*)	21	10	—	—

Kaynak: Dİİ ve DPT Raporlarından yararlanılarak düzenlenmiştir. () 1992 değerleri Ocak-Şubat dönemine aittir.*

III - TÜRKİYE İLE KEİB'E ÜYE ÜLKELERİN POTANSİYEL İŞBİRLİĞİ ALANLARI

COMECON içinde kapalı bir ekonomik yapıya sahip olan Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin dış dünyaya açılmalarıyla, bu ülkelerle potansiyel olarak işbirliği imkanları ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinde, ekonomilerinin yeniden yapılanmalarına bağlı olarak mevcut potansiyel işbirliği alanları daha da artacaktır.

KEİB bu bölgedeki potansiyel işbirliğini harekete geçirecek önemli bir girişimdir. Diğer yandan Türkiye, gerek KEİB projesinde üstlendiği öncü rolü gerekse piyasa ekonomisi konusundaki bilgi ve deneyimi ile bu cumhuriyetlerin mevcut potansiyellerinin değerlendirilmesine yardımcı olabilir.

Türkiye ile KEİB'e üye ülkeler arasındaki potansiyel işbirliği alanlarının oldukça geniş olduğu söylenebilir. KEİB projesinin başarıya ulaşmasında, üye ülkeler arasında ulaştırma, haberleşme altyapısının oluşturulmasının büyük önemi vardır. Öte yandan günümüzde gelişmiş ülkeler "bilgi çağı"na geçmiş ve bu çağın gerektirdiği çok boyutlu özellikleri geliştirmeye çalışmaktadırlar. KEİB'e üye ülkeler arasında bilim ve teknoloji alanlarında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi, 21.yüzyıla girerken "bilgi çağını"nın yakalanması açısından son derece önemlidir. Bu iki alan dışında üye ülkelerin özelliklerinden kaynaklanan potansiyel işbirliği alanları da oldukça geniştir.

COMECON'un sona ermesi blok içindeki ruble ile yapılan ticaretin giderek azalmasına yol açmıştır. 1980-1988 döneminde ruble ile yapılan ticaret COMECON içi ticaretin %90-95'ini oluştururken, 1990 yılındaki payı %60-65'e, 1991'de ise %8-10'a düşmüştür.

Comecon'un son bulması blok içindeki ticarete mal yapısını da değiştirmiştir. Uluslararası fiyat sistemine geçiş net petrol ithalatçısı ülkelerin ticaretini olumsuz etkilerken petrol ihraç edenlerin durumunu iyileştirmiştir. Eski Comecon ülkelerinin Sovyetler'den ithal ettiği petrolün fiyatı uygulanan Dolar/Ruble çapraz kuruna bağlı olarak % 200 ile % 500 artmıştır.

Türkiye ile Romanya arasında başta petrol olmak üzere, enerji, metalurji, yol inşası ve ulaştırma gibi alanlarda işbirliği imkanları vardır. İki ülke otomotiv sana-

yi ve bunun yan sanayii takım tezgahları, telekomünikasyon, gıda, elektrik, elektronik, tıbbi cihaz ve malzeme gibi sanayi alanlarında işbirliği yapabilirler, Madencilik ve jeoloji alanında; uranyum, krom, kömür, demir cevheri, mermer ve diğer maden rezervlerinin işletilmesi konusunda mevcut potansiyeli değerlendirebilirler. Maden arama projelerinde, ticari kontratlar yoluyla know-how, mühendislik hizmetleri, makina ve teknik yardım sağlanması konusunda işbirliği imkanları araştırabilir (Karluk 1992, s.7).

Bu sektörler yanında özellikle petrokimya sanayi alanında önemli bir işbirliği potansiyeli vardır. Romanya'da mevcut petrokimya tesislerinin kapasite arttırımı ve modernizasyonu konusunda girişimler başlatılmıştır. Türkiye; bu ülkedeki mevcut petrokimya tesislerin modernizasyonu veya yeni yapılacak yatırımların fizibilite çalışmalarını, mühendislik hizmetleri-imalat ve inşaat montajını, yatırımlar tamamlandıktan sonra tesislerin işletmeye alınmasını ve bu tesislerde çalışacak teknisyenlerin eğitimini üstlenebilir. Petkim böyle bir paket çalışmayı kendi tesislerinde uyguladığı için gerekli bilgi birikimine, deneyime ve nitelikli işgücüne sahip olduğunu göstermiştir. Bu ilişki yalnızca Romanya ile sınırlı olmayıp, KEİB üyesi diğer ülkeler için de geçerlidir.

Türkiye ile Romanya arasında İstanbul- Köstence ve Trabzon Köstence Ro-Ro hatları ile Samsun- Köstence Feribot hattı geliştirilebilir. Turizm alanında yatırım modernizasyonu, eğitim ve uzman değişimi konularında işbirliği arttırılabilir. Ayrıca Türkiye, müteahhitlik hizmetleri alanında da işbirliğini geliştirebilir .

Türkiye ile Romanya arasındaki yukarıda sayılan potansiyel işbirliği alanlarının büyük bir bölümünün Türkiye ile diğer KEİB üyesi ülkeler arasındaki potansiyel işbirliği alanları için de geçerli olduğu söylenebilir.

Son yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir çok alanda işbirliğine gidilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması bu ilişkilerin sürdürülmesini engellemeyeceği gibi, KEİB'e üye ülkeler yoluyla daha da arttırılabilecektir. İşbirliği yapılabilecek alanları ise şöylece sıralamak mümkündür:

- Uzun bir dönemi kapsayan doğal gaz anlaşması kısa dönemde iki ülkeye de yarar sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Ancak bu alanda uzun dönemde de değerlendirilebilecek önemli bir potansiyelin olduğu söylenebilir. Özellikle son iki yılda doğal gaz anlaşmasının iyi işlemediği ve bir takım aksaklıklara yol açtığı bilinmektedir. Bu nedenle mevcut doğal gaz anlaşmasının gözden geçirilmesi ya da

yeni imkânların araştırılması gereği ortaya çıkmaktadır.

- Doğal gaz anlaşması yanında Türkiye'nin bu ülkelerde sanayi tesisleri, hastane, iş merkezleri, lojmanlar, otel, sulama tesisleri, mağaza ve depolar, sağlık ve kültür merkezleri gibi bir çok alanda müteahhitlik hizmetleri vardır. Bu hizmetlerin kapsamı özellikle doğal gazla dayalı sınai tesislerin yapımı ve işletilmesi şeklinde genişletilebilir.

- Türkiye'de Sovyetler Birliği tarafından kurulmuş tesislerin genişletilmesi ve modernizasyonu alanlarında işbirliği yapılabilir. Bu alanların başlıcaları; İskenderun Demir Çelik Tesisleri, Orhaneli Termik Santrali, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Aliğa Petrol Rafinerisi, Bandırma Hidrojen Peroksit Fabrikası, Zonguldak Taşkömürü Ocaklarının modernizasyonu, Mersin Sodyum Bikromat ve Sülfat Fabrikası'na yeni ünitelerin eklenmesi, Demiryollarının elektrifikasyonu olarak sayılabilir (Uludağ ve Serin 1992, s.390-395).

- KEİB'e üye Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Moldavya ve Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyı bölgelerinde sınır ticaretini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Kısa dönemde bölge ticaretine bir dinamizm kazandırması açısından bu alanda bir takım düzenlemeler yapılabilir.

- Türkiye ile Bağımsız Cumhuriyetler arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayacak altyapıyı hazırlamak amacıyla Rus ve Türk kamu ve özel firmaların desteğinde 1991 yılında Rusya-Türkiye Ticaret ve Ekonomi Birliği (ROSTÜRK) kurulmuştur. Bu tür girişimlerin desteklenmesi ve hatta batılı firmaları da girişimlere dahil etmek gerekir.

- Gemi yapımı ve bakımı konusundaki mevcut işbirliği daha da geliştirilebilir.

- Bağımsız Devletler Topluluğu'nun piyasa ekonomisine ve demokratik bir yapıya kavuşması için yapılacak yardımların şekli konusunda en çok benimseneni uluslararası ortak yatırımdır (international joint venture). Bu ülkelerde ortak yatırımların yapılabilmesi için uygun bir ortamın oluşturulmasına yönelik yeterli olmasa da bazı yasal ve kurumsal düzenler yapılmaktadır. Nisan 1990 tarihi itibarıyla KEİB'e üye Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetlerinde kurulan ortak yatırım sayısı 925'i bulmuştur. Türkiye'nin, bu ülkelerle olan ortak yatırımlarını arttırması konusunda özel bir önem göstermesi gerekir.

- Ortak araştırma enstitüsü kurularak somut projelerin gerçekleştirilmesi, uz-

man desteği verilmesi, ekonomik ve sosyal verilerle ilgili bir bilgi bankasının oluşturulması, ortak yatırımları teşvik edecek çalışmalardır.

- Ortak girişimlerin yoğunlaşacağı diğer bir alan turizmdir. Doğa, kültür ve tarihi zenginliklerle dolu Karadeniz Bölgesi'ndeki otel ve turistik tesislerin restorasyonu ve işletilmesinde işbirliği yapılabilir.

- BDT lkelerinde bugüne kadar uygulanan ekonomi politikaları gereği sınai üretime daha fazla ağırlık verilmiş, hizmetler ve özellikle ticaret sektörünün ihmal edilmiş olması yakın gelecekte bu sektörlerin daha fazla önem kazanacağını göstermektedir. Böyle bir gelişme potansiyel işbirliği alanlarını arttıracaktır.

Diğer taraftan bağımsızlığını yeni kazanan KEİB yesi ülkelerin zengin doğal kaynakları vardır. Bu kaynakların bir bölümü mevcut tesislerde işlenirken, yeni tesislerin kurulması ve mevcut tesislerin teknolojilerinin yenilenmesi büyük bir potansiyel işbirliği alanı oluşturmaktadır. Bu ülkelerdeki büyük ölçekli tesislerin rehabilitasyonu için, yeterli kaynağın olmaması nedeniyle küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulması konusunda işbirliği yapılabilir. Ancak cumhuriyetlerin ihtiyaından uzak, geri teknolojiye dayalı, kaynak israfına yol açan ve rekabet gücü olmayan küçük işletmelerin oluşmamasına da zen gösterilmelidir.

Cumhuriyetlerin yetişmiş insan kaynağına, düzenli bir kentleşme, yaygın ve donanımlı bir eğitim altyapısına ve temel bilimlerde önemli bir potansiyele sahip olmaları, işbirliği alanlarının geliştirilmesinde önemli avantajlar sağlayacaktır. Ancak bu ülkelerdeki etnik huzursuzluklar, aralarındaki yüksek fiziki bağımlılık, yurtiçi talebin düşük olması gibi faktörler yanında her alanda yaşanan değişim sürecinin getirdiği belirsizlik ortamı işbirliğinin geliştirilmesinde bir takım sorunlara da yol açabilecektir.

Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetlerinin ekonomik potansiyellerini ölçmek amacıyla Deutsche Bank tarafından yapılan bir çalışmada sanayileşme derecesi, sanayiinin döviz kazandırma potansiyeli, tarımsal üretim, piyasa ekonomisi zihniyeti, Avrupa'ya yakınlığı, nüfusun eğitim seviyesi ve homojenliği gibi çok çeşitli ekonomik ve demografik ölçütler gözönüne alınarak yapılan puanlama Tablo-19'da verilmiştir.

Tablo 19
KEİB'e Üye Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetlerinin
Ekonomik Potansiyelleri
(1989 Yılı)

Ekonomik ve Demografik Yapı	Ukrayna	Rusya Fed.	Gürcistan	Moldavya	Ermenistan	Azerbaycan
Sanayileşme derecesi	9	8	6	2	3	3
Sanayinin döviz kazandırma potansiyeli	6	6	3	2	1	2
Tarımsal üretim	10	6	7	9	3	3
Tarımın döviz kazandırma potansiyeli	6	3	63	7	1	2
Sanayi ürünlerinde kendine yeterlilik derecesi	7	8	3	2	1	2
Mineral rezervleri	8	10	4	0	4	7
Hammadde rezervlerinin döviz kazandırma potans.	8	10	4	0	4	8
Piyasa ekonomisi zihniyeti	3	2	9	5	8	2
Avrupa'ya yakınlığı	6	4	6	7	6	4
Nüfusun eğitim düzeyi	6	5	5	5	4	4
Nüfusun homojenliği	6	5	2	2	6	6
Altyapının durumu	8	5	6	8	6	4
Toplam Puan	83	72	61	49	47	47

Kaynak: Die Sowjetunion in Umbruch, Deutsche Bank Yay., 1990, s.9'dan derl. Emür Çarıkçı. (10) Puan Potansiyel Yüksek (5) Puan Potansiyelin Orta (0) Potansiyelin Olmadığını Göstermektedir

IV - KEİB PROJESİNİN GELECEĞİ VE DİĞER EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELERLE İLİŞKİLERİ

KEİB projesi, kısa dönemde bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari işbirliğinin artırılması, uzun dönemde ise aşamalı olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulmasını öngörmektedir. 11 üye ülkenin 25 Haziran 1992 tarihinde imzaladıkları KEİB Anlaşması'nda, açık olarak "serbest ticaret bölgesi" kavramına yer verilmeyip, bu uluslararası ekonomik bütünleşme girişiminden "ekonomik işbirliği" olarak bahsedilmektedir. Ancak Ek'te verilen anlaşma metni incelendiğinde, bu girişimin ekonomik işbirliği aşamasından daha ileri bir ekonomik bütünleşmeye yönelik olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, GATT'ın serbest döviz esasına dayanmayan ekonomik bütünleşmelere sıcak bakmaması nedeniyle bu girişimin başlangıçta "ekonomik işbirliği" çerçevesinde yürütülmesi isabetli olmuştur. Her şeyin hızlı bir şekilde değiştiği günümüzde, uluslararası ekonomik bütünleşme aşamalarının içeriğinin de koşullara uygun olarak değişmesi doğaldır. KEİB'in uluslararası platformda önemli bir bölgesel girişim olabilmesi için ileriye yönelik olarak belirli bir plan dahilinde daha ileri ekonomik bütünleşme aşamalarına geçebilecek şekilde düzenlenmesi gerekir.

Bunun için önemli koşullar vardır. Bunlar;

1. Üye ülkelerin demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçmeleridir. Bu koşul sağlanmadan, karşılıklı ticarete dayalı ekonomik işbirliği tarafları serbest ticaretin sağlayacağı avantajlardan yoksun bırakacağı gibi, bölge içindeki kaynakların yanlış yönlendirilmesine de yol açacaktır.

2. KEİB, üyelerin diğer ekonomik bütünleşme girişimlerine dahil olmasını engellememeli veya diğer girişimlerdeki yükümlülüklerini yerine getirmelerini engellememelidir. KEİB Anlaşması'nda üye ülkelerin; üçüncü ülkelerle, uluslararası kuruluşlarla, AT ve diğer bölgesel girişimlere katılımının engellenmeyeceği açıkça yer almasına rağmen, bu endişe Türkiye tarafından "KEİB'in AT'na alternatif olmayacağı" şeklinde dile getirilmiştir.

Teorik olarak, bir uluslararası ekonomik bütünleşme içinde bulunmak, diğer ekonomik bütünleşme girişimleri içinde bulunmayı engellememesine rağmen, uy-

gulamada her iki tarafın yükümlölüklerinin paralel gitmesi kolay değildir. 1960'larda EFTA üyesi olan İngiltere,İrlanda ve Danimarka AT'na üyelik için başvurunca benzer sorun ortaya çıkmıştır. Avrupa bunu ikili bazda görüşmelerle hallederek 1977'den itibaren bu iki topluluk arasındaki sınai mallar ticaretini önemli ölçüde serbestleştirmiş, sübvansiyon ve teşvik sistemini de uyumlaştırmıştır.Süreç içinde birçok EFTA ülkesi AT direktiflerine gönüllü uyar hale gelmiş, AT da Avrupa Ekonomik Alanı çerçevesinde bu ülkelere danışmayı benimsemiştir. Bu başarının altında yatan gerçek, AT ve EFTA üyesi ülkelerin ekonomilerinin benzer yapıda ve gelişmişlik düzeyinde olmasıdır. KEİB'in daha ileri bir bütünleşme aşamasına geçmesi durumunda, Türkiye'nin (özellikle 1996 sonrası) ve Yunanistan'ın her iki tarafa olan ekonomik yükümlölükleri nasıl yürütebileceği tartışılmalıdır.

Burada bir tehlike Türkiye gibi AT'a tam üyelik müracaatı olan bir ülkenin göreceli olarak daha düşük gelişmişlik düzeyinde olan ülkelerle ekonomik birliğine gittiğinde, hangi kulvarda koşacağına karar vermemesi ve ekonomisini daha kolay olan alt kulvara mahkum etmesi olanağıdır.Böyle bir durum Türkiye'nin AT üyeliğini tehlikeye düşürebileceği gibi, KEİB'deki öncü rolünü kaybetmesine de neden olabilir.

Türkiye, 1996'da AT ile gümrük birliğine gideceğine göre ekonomide standartları, verimliliği, rekabet kurallarını, teşvik ve sübvansiyon sistemini, çalışma ilişkilerini Topluluk düzeyine çıkarmaya çalışmalıdır. Ekonomi politikası uyumlaştırmalarında da Topluluk normları dikkate alınmalıdır. KEİB'e üye ülkelerin, Yunanistan hariç, sanayi ve hizmetler sektöründeki norm ve standartlarının, sübvansiyon politikalarının Topluluk düzeyine varması bir süre alabilir. Tarım sektöründe ise AT'ın Ortak Tarım Politikası uzun bir uğraşın sonucu olup, KEİB ülkelerinin tarımsal yapılarını ve politikalarını buna yaklaştırmaları da hemen gerçekleştirilebilecek bir olay değildir.

3. KEİB projesinin daha ileri ekonomik bütünleşme aşamalarına geçmesini engelleyebilecek esas unsur, üye ülkeler arasındaki köklü anlaşmazlıklardır. Bu anlaşmazlıklar giderilmeden daha ileri ekonomik bütünleşme aşamalarına geçilemeyeceği gibi, ekonomik işbirliği aşamasında bile yeterli etkinlik sağlanılamıyabilir. Genellikle ortak değerleri paylaşan ülkelerin uluslararası ekonomik bütünleşmenin ileri aşamalarına daha kolay ve sağlıklı bir şekilde geçtiği bilinen bir gerçektir.

Benzer bir gelişme Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yaşanmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğuna üye Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan aralarındaki işbirliğini artırmak amacıyla bir ortak pazar kurulması yönünde karar almışlardır. Kurulması düşünülen "Orta Asya Ortak Pazarı"nda bölge ülkelerinin vergi, gümrük, fiyat, yatırım ve ihracat alanlarında birlikte hareket etmesi öngörülmüyor. Orta Asya liderlerinin BDT'nin devamı ile ilgili duydukları kuşku nedeniyle "Türkistan Konfederasyonu" alternatifini yaratmış oldukları belirtilmektedir.

Beş Türk Cumhuriyetinin hemen uygulanmasını istedikleri konular şunlardır (Dünya, 16 Ocak 1993, s.8);

- Bölge ülkelerinin ekonomik bütünleşmesini sağlamak amacıyla tüm bölge ülkelerinden uzmanların katılacağı sektör bazında koordinasyon komiteleri oluşturmak;
- Ortak bir enformasyon ağını kurmak;
- Ortak bir televizyon kanalı kurmak ve bu kanalın merkezinin Taşkent'te bulunması;
- Tüm bölge ülkelerinin okurlarına ulaşmak üzere merkezi Alma-Ata'da buluncak bir gazete yayınlamak;
- Bölgesel ekonomik entegrasyonun ilk adımı olarak Kazakistan'ın Hazar Denizi Kıyısındaki zengin petrol alanlarından çıkarılan hampetrolü, Özbekistan ve Türkmenistan'ın rafinerilerinde işlemektir.

" Orta Asya Ortak Pazarı" çalışmasının arkasındaki bir neden de, bölge ülkelerinin batılı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından geçiş dönemi ile ilgili sunulan projelerin realiteden uzak olduğunu görmeleridir. Nitekim Rostürk (1992) adına hazırlanan raporda Bağımsız Devletler Topluluğu'na yaptıkları ziyaretleri değerlendiren Ariak ve Tüten, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın Türk Cumhuriyetleri ile ilgili hazırladığı raporlarda radikal önerilerin bulunduğunu ve bu nedenle uygulanırsa önemli sorunların çıkabileceği belirtmektedirler. Örneğin Kazakistan'da özelleştirmenin hemen gerçekleştirilmesi durumunda, mülkiyet Kazaklardan çok, maddi durumu iyi olan Korelilere geçecektir.

KEİB'e üye Avrupalı ülkelerin (Türkiye ve Yunanistan hariç) durumuna bakıldı-

ğında, bunların da zor bir dönem geçirdikleri görülmektedir. Bulgaristan'da 1991 yılı büyüme oranı -% 26, enflasyon % 250, işsizlik oranı % 10.7, sınai üretim artışı ise - % 27 olmuştur. Romanya'da da tablo bundan değişik olmamış, büyüme oranı -% 13, enflasyon % 344 ve sınai üretim artışı - % 19 olmuştur. Bu ülkelerde merkezi plandan piyasa ekonomisine geçişte sancılar çok fazladır ve sistem değişirken halkın hayatı zorlaşmaktadır. Böyle bir dönemde milli ve dini konulara eğilim artmaktadır. Özellikle dinin uzunca bir süre baskı altında tutulduğu düşünülürse.. Sonuç olarak bu ülkelerin kendilerine dini ve kültürel açıdan daha yakın ülkelerle işbirliğine gitmeleri doğaldır. Nitekim Yunan kaynaklı bir öneri olan Ortodoks Ortak Pazarı kurulması fikrini Bulgaristan, Ukrayna, Gürcistan, Rusya, Kıbrıs Rum Kesimi, yeni Yugoslavya ve Moldavya olumlu karşılamıştır.

Her iki örnekte de görüleceği gibi ülkeler açısından heterojen bir yapıya sahip olan KEİB'in yaşama geçebilmesi üye ülkelerin KEİB'i ekonomik çıkarlarına en uygun bütünleşme modeli olarak görmelerine bağlıdır.

4. KEİB'in öncelik vermesi gereken konulardan birisi de sübvansiyon politikasıdır. Halen maliyetler ile toptan ve perakende fiyatlar arası dengesizlik çok fazladır. SSCB'de tüketim malları için yapılan sübvansiyonlar 1990'da 90 milyar ruble iken, 1991'de 140-150 milyar rubleye ulaşmıştır (Uludağ 1992, s.53).

Devlet yardım ve teşvikleri üyeler arası rekabeti ve ticareti olumsuz etkilediği gibi, bölgedeki kaynak dağılımını da yanlış yönlendirecektir. Buna rağmen daha önce güçlü bir sübvansiyon politikasına alışmış ülkelerin birden bundan vazgeçebileceği düşünülemez. Zaten devlet tekelinden özel sektöre geçen girişimlerin bir anda teşviksiz ayakta kalabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Bu hem sanayi ve hizmetler sektörü hem de tarımdaki yapısal değişme için geçerlidir.

KEİB'in amaçlarına ters düşmeyen teşvikler konusunda da ortak kararlar alınmalıdır. Bunlar;

- Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla yaşam düzeyi göreceli olarak daha düşük olan bölgelerin teşvik edilmesi,
- KEİB'e üye ülkelerin ortak çıkarları açısından bazı projelerin teşvik edilmesi,
- Belli bir sanayi dalının yeniden yapılanmasını kolaylaştırmak veya üçüncü ülkelerden kaynaklanan rekabeti bozucu etkileri dengelemek amacıyla yapılan sek-

törel amaçlı teşvikler,

- Küçük ve orta işletmelerin teşvik edilmesi,
- Çevre sağlığını korumaya yönelik teşvikler,

5. KEİB'e üye ülkeler arasında uygulanacak ortak dış ticaret politikasının uzun dönemli perspektifi olması ve gerekli kurumsal yapıyı gerçekleştirmesi gerekir.

• Üye ülkeler arasındaki dış ticaret engellerini iki grupta incelemek mümkündür. İlk grupta, doğrudan etkili olan gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları vardır ki, bunların süreç içinde kademeli olarak azaltılması mümkündür. İkinci grupta ise, dolaylı etki niteliği olan gümrük dışı engeller yer almaktadır. Söz konusu ülkelerde devlet yardımlarının fazla olması, üretimde belli bir standardın tutturulaması gibi birçok neden, maliyetler ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırarak ve dampingli ve sübvansiyonlu satışlara yer vererek ülkeler arasındaki mal ve hizmet dolaşımını güçleştirmektedir.

• KEİB'e üye ülkeler arasındaki dış ticaret yeterli döviz bulunmaması nedeniyle başlangıçta takas (barter), denkleştirme (compensation) ve bağlı işlem (counter purchase) gibi karşılıklı ticaret anlaşmaları yöntemleriyle sürdürülebilir. Fakat en kısa sürede serbest döviz esasına geçilmelidir ki, bu da üyelerin ihracatlarını arttırarak döviz elde etmelerine bağlıdır. KEİB'e üye Doğu Avrupa ülkeleri için en önemli pazar AT olup, bu ülkelerin pazardaki paylarını artırabilmeleri için Topluluğun bazı önlemler aldığı görülmektedir. AT, 1991'in başında bu ülkelere yapılan sınai mallar ithalatındaki miktar sınırlamalarını kaldırmış ve bu ülkeleri genel preferanslar sistemine dahil etmiştir. Tarım, tekstil ve demir-çelik ürünleri bu uygulamaya dahil edilmemiştir.

Görüleceği gibi KEİB'e üye Doğu Avrupa ülkeleri ile 1991 yılında 11 milyar \$ dış ticaret fazlası bulunan Rusya Federasyonu'nun döviz açısından durumu, diğer üyelerden (serbest dövizle ticaret yapan Yunanistan ve Türkiye hariç) daha şanslıdır.

• KEİB'e üye ülkelere piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayan yasal ve kurumsal düzenlemeler oluşturulduktan sonra üye ülkeler arasında aşamalı olarak gümrük duvarlarının kaldırılması ve karşılıklı yükümlülöklere girilmesine geçilebilir. Başlangıçta sadece belirli mal gruplarında gümrük indirimine gidilirken, bazı hassas sektörlerle daha uzun süre tanınmalıdır. Halihazır yapı incelendiğinde KEİB'e

üye ülkelerle (Yunanistan hariç) Türkiye'nin ekonomik yapısı rakip özellik taşıdığı gibi, genellikle tamamlayıcı niteliktedir. Fakat ağır sanayi ve yüksek teknoloji ürünleri üretimine değer veren yapı giderek tüketim maddeleri ve hafif sanayi ürünlerine kaymak zorundadır. Bu geçiş entegrasyon açısından önemli olup, geçişin hızı bütünleşmenin de hızını belirleyecektir. Dış ticarette de mal yapısında süreç içinde değişiklik görülecektir.

KEİB hem AT'de, hem de EFTA'da görüldüğü gibi, çeşitli sektörlerle ilgili geçiş dönemleri belirlemeli, rekabet kurallarını oluşturmali ve tüm dolaylı ve dolaysız korumacı ve ticaret farklılaştırıcı önlemlerin terkedilmesi çağrısını yapmalıdır. Üye ülkelerin ekonomilerinin uyumlaştırılması açısından mümkün olan alanlarda ortak politikalar geliştirmelidir.

- Türkiye'nin KEİB'e üye ülkelerle ticareti oldukça düşük düzeyde olmasına karşın, KEİB projesi çerçevesinde bu ülkelerle potansiyel işbirliği olanaklarının çok geniş olması, ticaretin hızla gelişmesini sağlayabilecektir. Türkiye, bu ülkelerle halen doğal gaz, müteahhitlik hizmetleri, Eximbank kredileriyle tüketim mallarının ihracatı ve bazı alanlarda ortak yatırımlar ilişkilerini sürdürmektedir. İşbirliğinin yavaş geliştirilmesi gereken bir sektör piyasa mekanizmasına geçmesi uzun süre alacak olan tarım sektörüdür. Bu konuda Türkiye'nin GAP Projesi'ni gözönüne alarak orta ve uzun dönemli stratejileri oluşturmaları gerekir.

- KEİB üyesi ülkelerin çoğunun hammadde ihracatçısı olduğu ve uluslararası fiyat hareketlerinden çok fazla etkilendikleri düşünülürse, üye ülkeler tarafından oluşturulacak bir fonla gerek tarım gerekse madencilik sektöründe çeşitli nedenlerle ihracat gelirlerinde meydana gelen düşüşler karşılanabilir. Fonun kaynağı üyelerin ihracat gelirlerinin belli bir yüzdesi olur. Tabii ki böyle bir fon KEİB'in gelişmiş ülkelerinin yükümlülüklerini artırır.

KEİB projesinin dış ticaret finansmanı için önerilen bir yaklaşım da Avrupa Ödemeler Birliği (European Payments Union-UPU) örneği bir "KEİB Ödemeler Birliği" kurulmasıdır. Birlik üye ülkelerin ulusal ekonomi politikalarını koordine ederek ve paralarının değişimini sağlayarak üyeler arasındaki ticareti yeniden canlandırabilir. Üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarına yardımcı olabilecek özel kredi kolaylıkları sağlayabilir. Ödemeler birliği geçici bir yapılanma olup, üye ülkelerin paraları konvertibilite kazanınca ve yeterli döviz rezervine sahip olunca birliğin

varlık nedeni sona erecektir.

IMF halen ruble istikrar fonu ile ilgili çalışmaları sürdürmekte olup, Bağımsız Devletler Topluluğı'nun diğerk ülkeleri ile ilgili çalışmaları kesinleştirmemiştir. Bu ülkelerin istikrar programlarında rubleyi kullanmaları durumunda, IMF para istikrar fonu yardımında bulunabileceğini belirtmiştir. Fakat kendi ulusal paralarını çıkarmaları durumunda ayrı ayrı istikrar fonları ile desteklenmelerinin zor olduğunu vurgulamaktadır. 1993 yılına kadar Rusya Federasyonu 12 milyar \$ demeler dengesi yardımı, 5 milyar \$ istikrar fonu yardımı istemiştir. Diğerk devletlerin isteklerinin bunun çok altında olması beklenmektedir.

6. KEİB'e ye ülkelerin çoğunun finansman ve bankacılık problemleri olup, kaynakları proje hedeflerine göre oldukça sınırlıdır. KEİB lkeleri arasındaki ticaret hacminin ve yatırımlarının gelişmesinin finansman alanında karşılaşılan sorunların çözümlenmesi ile doğrudan ilişkili olduğundan, sermaye fazlası olan nc ülkelere bölgeye kaynak transferlerine de yardımcı olacak bir ticaret ve demeler bankasının kurulmasının önemi büyüktür. Daha önce de belirttiğimiz gibi KEİB Anlaşması'nda bölge kaynaklarının harekete geçirilmesi için bir "Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası (KDTYB)" kurulması imkanları araştırılacaktır. Kurulması düşünülen bankanın temel işlevi, hem bölge içi ticaret ve yatırımların hem de bölge ülkelerinin diğerk ülkelerle yapacağı ticaretin finansmanını sağlamak olmalıdır. Kurulacak KDTYB'sı kâr amacı yanında bölge kaynakları ve iş potansiyelini harekete geçirecek özelliklere sahip olmalı, bölgeye yapılacak yardımların ve sermayenin dağılımını yönlendirmeli, büyük altyapı ve ortak projeler için Dünya Bankası ve Avrupa İmar Bankası ile işbirliğine gitmelidir. Ayrıca kurulacak banka, bölgede küçük ve ortaboy işletmelerin kredilendirilmesi ve teşvik edilmesine de büyük katkı sağlayacaktır.

Bölgenin yeniden yapılanmasında temel etken özel sektör olacağına göre zelleştirme ve yeni özel sektörün oluşumu sürecinde bölgeye önemli miktarda yabancı sermaye ve teknoloji transferi gereksinimi vardır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne açtığı Eximbank kredileri, iki ülke arasındaki ticaretin hızlı artmasına yol açmıştır. Bu kredilerin imkanlar ölçüsünde arttırılması ve yatırımları da kapsayacak şekilde geliştirilmesi son derece yararlıdır.

BDT lkelerinde kent ve kırsal kesimde alt yapının çoğunlukla gelişmiş olması,

ulaştırma sektöründe önemli sorun bulunmaması ve eğitim düzeyinin yüksek olması ortak yatırım açısından olumlu faktörlerdir. Buna rağmen, haberleşme ve mali hizmet sektöründe ve ekonomi politikası düzenlemelerinin yetersiz olduğu ve sıkça değiştiği bu ülkelerde yabancı sermayenin tek başına yatırımlara girmesi büyük risk taşımaktadır.

Ortak yatırım ise, bu riski azalttığı gibi, bürokrasi, hammadde temini, işyeri bulma, gibi sorunların çözümüne de yardımcı olmaktadır. Bu doğrultuda BDT'da reformların başladığı 1987 yılında 91 olan ortak yatırımların sayısı 1991 yılında yaklaşık 3700'e yükselmiştir. BDT'ye bağlı KEİB'e üye ülkelerde Nisan 1991 tarihi itibarıyla ortak yatırım sayısı 925'i bulmuştur.

Eski SSCB topraklarında yabancı sermayenin geldiği bölgeler etnik çatışmaların olmadığı veya en az olma olasılığının bulunduğu bölgelerdir. Ortak yatırımların halen en yoğun olduğu Rusya, Ukrayna, Letonya ve Estonya batıya yakın bölgelerdir. Doğudaki Türk cumhuriyetlerinde yapılan ortak yatırımların oranı ise % 2 dolayındadır (Uludağ 1992, s.470). Bu ülkelerdeki ekonomik potansiyel ve Türkiye'nin konumu dikkate alındığında, Türk işadamlarının Batılı firmalarla birlikte bu ülkelerde ortak yatırım şansı fazladır. Bu girişimler için ekonomik ve politik risk sigortası sistemi veya ekonomik ve politik risk teşviği sağlanabilir. Ayrıca, Ortak Ticaret Odalarının kurulması, fuar ve sergilerin düzenlenmesi düşünülebilir.

KEİB projesinde engellerin önemli bir kısmı aşıldıktan sonra iki yol seçilebilir: Mevcut üyelerle bütünleşme daha ileri aşamaya götürülür veya Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki Türk Cumhuriyetlerini de kapsayacak şekilde genişletilir. Her iki şekilde de KEİB projesi, bölge kaynaklarının harekete geçirilmesinde ve dünya ile bütünleşmesinde önemli bir işlevi gerçekleştirecektir. KEİB projesi, sadece ekonomik ilişkileri düzenlemekle kalmayacak, Karadeniz Bölgesi'nin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini de sağlayacaktır.

A - KEİB- AT İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

KEİB Projesi'ne dahil ülkeler, kendi iç sistemlerini yerleştirme ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirme yönünde sürdürecekleri çalışmaların yanı sıra, Doğu Avrupa'nın bölünmesi sorununda da çözüm arayışına gireceklerdir. Bu nedenle, Avrupa Kıtası'nın ekonomik açıdan bölünmemesi ve Avrupa içi geleneksel ticaret

yapısının parçalanmaması için AT ve KEİB arasındaki ilişkilerin önemi her zaman gündemde olacaktır.

KEİB'in gelişme sürecinde, kendisine en yakın iki büyük güç merkezi Avrupa ve Pasifik'tir. KEİB ülkelerinin AT'a olan yakınlığı ve Rusya Federasyonu'nun 21. yüzyılda göstermesi beklenen gelişme büyük bir ihtimalle KEİB'in Avrupa ile olan ilişkilerine daha fazla önem vermesi gereğini vurgulayacaktır. Fakat bu KEİB'in özellikle büyük bir ekonomik potansiyele sahip Çin Halk Cumhuriyeti, Yen Bloku ve ABD ile ilişkilerini geliştirmesini engellememelidir.

KEİB'e üye olabilecek ülkelerin bir kısmı yakın gelecekte AT'a da girebilecek ülkeler niteliğindedir. Belki de AT, bu ülkelerin tam üyeliğe geçmeden önce KEİB içinde yaşayarak ekonomik istikrara kavuşmasını uygun görecektir. Bunun yanı sıra KEİB Projesi'ne dahil Balkan ülkelerine AT tarafından ekonomik yapılanmalarını gerçekleştirmek için yoğun yardımlar sözkonusudur. Eski SSCB'e 1990-91 döneminde uzun ve orta vadeli kredi olarak 22.9 milyar \$, bağış olarak da 1.9 milyar \$ verilmiştir ki, bunun 1.7 milyar \$'ı Rusya Federasyonu'nuna yöneltmiştir. Bulgaristan, G-24 Ülkeleri ve uluslararası kuruluşlardan 2.2 milyar \$, Romanya 2.8 milyar \$, Batı'dan yardım almıştır. Bu yardımlar ekonomik yapılanma, ticaret kredileri, yatırım garantileri, borç ödemenin yeniden düzenlenmesi, acil yardım ve makro-ekonomik yardım gibi çeşitli kategoriler altında verilmiştir (European Econ.Com.1992,s.180) Batının özellikle Doğu Avrupa ülkelerine yönelik ilgisi sonucu, bu ülkeler daha başlangıçta KEİB'den çok AT ile bütünleşmeyi amaçlayabilirler. Böylece KEİB bu ülkeler açısından kısa bir süre sonra ikincil duruma düşebilir.

İlişkilerin KEİB lehine gelişebilmesi açısından ileri aşamada, aynen AT ile EFTA arasında kurulan "Avrupa Ekonomik Alanı" gibi KEİB ile AT arasında da bir ekonomik alan oluşturmak sözkonusu olabilir. Ancak, KEİB sisteminin AT'a göre daha belirsiz bir sistem olması ve EFTA ile AT'ın ekonomik düzeylerindeki yakınlığın KEİB ile AT arasında sözkonusu olmayışı, yeni oluşacak ekonomik alanın daha esnek olmasını gerektirecektir. Bu nedenle bu ekonomik alanın tanımı Avrupa Ekonomik Alanı kadar kapsamlı olamaz. KEİB'in belirli sektörlerde uzmanlaşarak (örneğin plastik, petrokimya gibi) AT ile ekonomik alanı bu yönde geliştirmesi daha etkili bir alternatif olabilecektir.

Tablo 20
İstihdamın Dağılımı

	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Arnavutluk	50.5	31.0	18.5
Bulgaristan	20.5	45.0	34.3
Romanya	27.9	45.1	27.0
Eski S.S.C.B	19.9	35.0	45.1
AT	11.3	31.2	57.6

Kaynak: ECE (1992), S. 271

KEİB ülkeleri ile AT ülkelerinin kişi başına gelir düzeyleri karşılaştırıldığında, Batı Almanya'yı 100 kabul ettiğimizde, Yunanistan 49, Türkiye 31, Arnavutluk 13, Bulgaristan 32, Romanya 20, eski SSCB 40'tır. İstihdamın dağılımı açısından bakıldığında eski SSCB'nin yapısının AT'dan çok da farklı olmadığı , doğu Avrupa'da ise sadece Arnavutluk'un tarımsal yapısını koruduğu görülmektedir.

İşgücünün büyüme tahminlerine baktığımızda Arnavutluk %2.1 Bulgaristan - %0.1, Romanya %0.7, eski SSCB toplamı %0.6 ve AT'nun %0.4'tür (EEC 1992,s.268). Görüleceği gibi Arnavutluk hariç bu ülkelerden AT'na göç tehlikesi fazla değildir.

KEİB ile AT arasındaki ilişkilerde belirleyici tarafın AT olacağını söylemek mümkündür. KEİB'e üye ülkelerin demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçmelerini kolaylaştırmak, bölge ülkelerinin çok zengin doğal kaynaklarını değerlendirmek ve barış içinde güvenli bir Avrupa'nın oluşması için KEİB ile işbirliğini geliştirmek önemli olacaktır.

KEİB anlaşmasında, KEİB Projesi'nin, AGİK sürecine, Avrupa çapında bir ekonomik alan oluşturulmasına, üye ülkelerin dünya ekonomisiyle daha üst düzeyde bütünleşmesine katkıda bulunacağı belirtilmektedir. Bu durum, KEİB Projesi'nin geniş dünya düzeninde yeni bir ekonomik girişim olarak, diğer ekonomik bütünleşmelerle işbirliğini geliştirmek isteğini göstermektedir.

SONUÇ

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi;"KEİB" fikri 1980'li yılların sonunda Türkiye tarafından ortaya atılmıştır. Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği arasında 19-21 Aralık 1990 tarihlerinde Ankara'da yapılan ilk toplantıda temel prensipler konusunda anlaşmaya varılmış ve KEİB'in kurulmasına karar verilmiştir. 12-13 Mart 1991 tarihlerinde Bükreş'te yapılan toplantıda KEİB'in amaçları ve prensipleri konusunda anlaşmaya varılmış, 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova'da yapılan toplantıda KEİB Anlaşma metni üzerindeki çalışmalar sonuçlandırılmıştır. Bu arada Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri'nden, Karadeniz'e kıyısı olan Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan ve Moldavya KEİB'e katılmışlardır. 3 Şubat 1992 tarihinde İstanbul'da parafe edilen anlaşma 25 Haziran 1992 tarihinde Yunanistan ve Arnavutluk'un da katılımı ile 11 üye ülke tarafından İstanbul'da imzalanarak, KEİB resmen kurulmuştur.

KEİB projesinin kuruluş aşamasında temel amaç olarak kısa dönemde üye ülkelerle işbirliği için uygun bir ortam oluşturulması ve taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin artırılması öngörülmüştür. Uzun dönemde ise; aşamalı olarak üye ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesinin kurulması düşünülebilir. KEİB Anlaşması'nda serbest ticaret bölgesi kurulması amacı açıkça yer almamakla birlikte; Anlaşma metni incelendiğinde ekonomik bütünleşmenin ileri aşamaları için öngörülen hedefi içerdiği söylenebilir.

KEİB projesinin gelişme aşamasında bir takım sorunlar ortaya çıkabilecektir. Bu sorunların daha çok ülkelerin özelliklerinden, gelişme düzeylerindeki farklılıklardan ve gelişmekte olan ülkelerin oluşturdukları ekonomik bütünleşmelerde ortaya çıkan genel sorunlardan kaynaklanacağı söylenebilir.

Bağımsız Devletler Topluluğu ve Doğu Avrupa ülkelerinin önemli bir bölümünü kapsayan KEİB'e üye ülkeler her alanda yeniden yapılanma ve dışa açılma çabası içindedirler. Ayrıca piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte ortaya çıkan önemli sorunları vardır. 1980'li yıllardan itibaren piyasa ekonomisi ve ihracata dayalı dışa yönelik kalkınma stratejisi izleyen Türkiye, bu alanda yeterli olmasa da önemli bir aşama kaydetmiştir. Türkiye'nin bu konudaki deneyimlerinden ve uzman personelinden yararlanılması için piyasa ekonomisine geçiş süreci ve dışa

açılma çabası içinde olan KEİB üyesi ülkelerle Türkiye arasında kapsamlı bir işbirliğine gidilebilir.

Yunanistan ve Türkiye hariç, KEİB üyesi ülkelerin nüfus ve ekonomik güçlerine göre dünya ticaretindeki payları oldukça düşük düzeydedir. Bunun bir nedeni merkezden planlı ekonomiye uygun olarak iç piyasaya yönelik ve dışa açılımları rekabete dayanmayan, tamamlayıcı özelliklere sahip, yalnızca Doğu Bloku ülkeleriyle sınırlı ekonomik politikaların uygulanmış olmasıdır. Diğer nedeni ise döviz yetersizliği nedeniyle bu ülkeler arasında ticaretin ikili anlaşmalara dayanan karşılıklı mal değişimi ile sınırlanmasıdır. Son yıllarda bu ülkeler dış ticaretlerini gide rek serbest döviz esasına çevirmeye çalışmaktadırlar.

KEİB'in gelişmesi, Batı açısından da önemli bir pazarın oluşumu anlamına gelecektir. Ayrıca dağılan SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkabilecek ekonomik ve sosyal patlamaları önleyebilir. KEİB projesi, soğuk savaş sonrası ortaya çıkan tabloda, Balkanlar ve Kafkasya'daki değişim sürecinde bölgede temel özgürlükler, insan hakları, sosyal adalet gibi evrensel değerlere dayalı barış ve güvenliğin oluşturulmasına ve değişen dünya ile bütünleşmesine önemli katkı sağlayabilecek bir bölgesel ekonomik entegrasyon girişimidir. Ayrıca KEİB projesi çerçevesindeki üye ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirilerek üye ülkelerin kalkınma çabalarına da büyük katkısı olacaktır.

KEİB'in başarılı bir bütünleşme modeli oluşturması herşeyden önce KEİB'i oluşturan ülkelerin bu girişime inanmalarına ve geçici olarak bakmamalarına bağlıdır. KEİB'i oluşturan ülkeler piyasa ekonomisine geçip uluslararası platformda yerlerini alınca başka bütünleşmelerin parçası olmaya daha fazla önem verebilirler. Bulgaristan ve Romanya AT'nda veya Ortodoks devletlerin kurduğu bir ortak pazarda yerlerini alabilir, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de kendi aralarında bir birliğe gidebilirler. Bu oluşumlardaki en önemli faktör bölgede barış ve istikrarın temin edilmesi olacaktır. KEİB'i gündemde tutabilmek için orta ve uzun vadeli stratejilerin hazırlanması gerekir. Bu nedenle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenterler Asamblesi önemli bir adımdır, çünkü ortak ülkelerin gerçekleşmesinde yasama meclisleri düzeyinde katkılar sağlayacaktır.

Türkiye KEİB'in öncülüğünü yapmakla sadece kendine değil, tüm bölge ülkelere yeni bir ufuk açmıştır.

EK 1: TABLOLAR - GRAFİKLER

TABLO 1

KEİB Üyesi Eski SSCB Ülkelerinde Kişi Başına Milli Gelir - 1991 (Eski SSCB=100)

Rusya Federasyonu	108.4
Ukrayna	98.5
Moldavya	91.5
Gürcistan	75.8
Azerbaycan	59.3
Ermenistan	97.5

TABLO 2

BDT'nin Ekonomik Performansı - 1991 (Yıllık Yüzde Değişim)

	BDT	RUSYA	UKRAYNA	GÜRCİSTAN	AZERBAY.	MOLDAVYA
Net maddi hasıla	-15.0	-11.0	-11.0	—	-0.4	-11.9
İstihdam	-1.7	-1.1	-2.0	—	—	-4.8
Sınai üretim	-7.8	-8.0	-4.5	-19.3	-3.8	-7.0
Tarımsal üretim	-7.0	-5.0	-12.0	—	—	-11.0
Brüt yatırım	—	-11.0	—	—	—	—
Perakende satış.	-7.1	-6.0	-10.1	-25.1	-12.7	-16.1
Perakende fiyat.	86.0	89.1	82.5	121.8	86.5	97.4
İhracat	-32.6	-29.4	-46.3	-37.0	-37.9	-41.3
İthalat	-43.9	-45.6	-38.8	-41.6	-43.6	-50.6

TABLO 3

Dış Ticaret - 1991 (Milyon Ruble, %)

	RUSYA	UKRAYNA	GÜRCİSTAN	AZERBAY.	MOLDAVYA	ERMENİST.
İhracat						
Değer	64.2	8.4	0.4	0.6	0.3	0.1
Pay (%)	80.2	10.5	0.5	0.7	0.4	0.1
İthalat						
Değer	44.7	11.6	2.6	1.4	1.0	1.4
Pay (%)	60.6	15.7	3.5	1.9	1.4	1.9
Ticaret dengesi	19.5	-3.2	-2.2	-0.8	-0.7	-1.3

Tablolar, Econ. Com. for Europe (1992), Economic Survey of Europe in 1991-1992'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

TABLO 4*
KEİB Ülkelerinin Eski SSCB Üretimindeki Payları - 1990 (%)

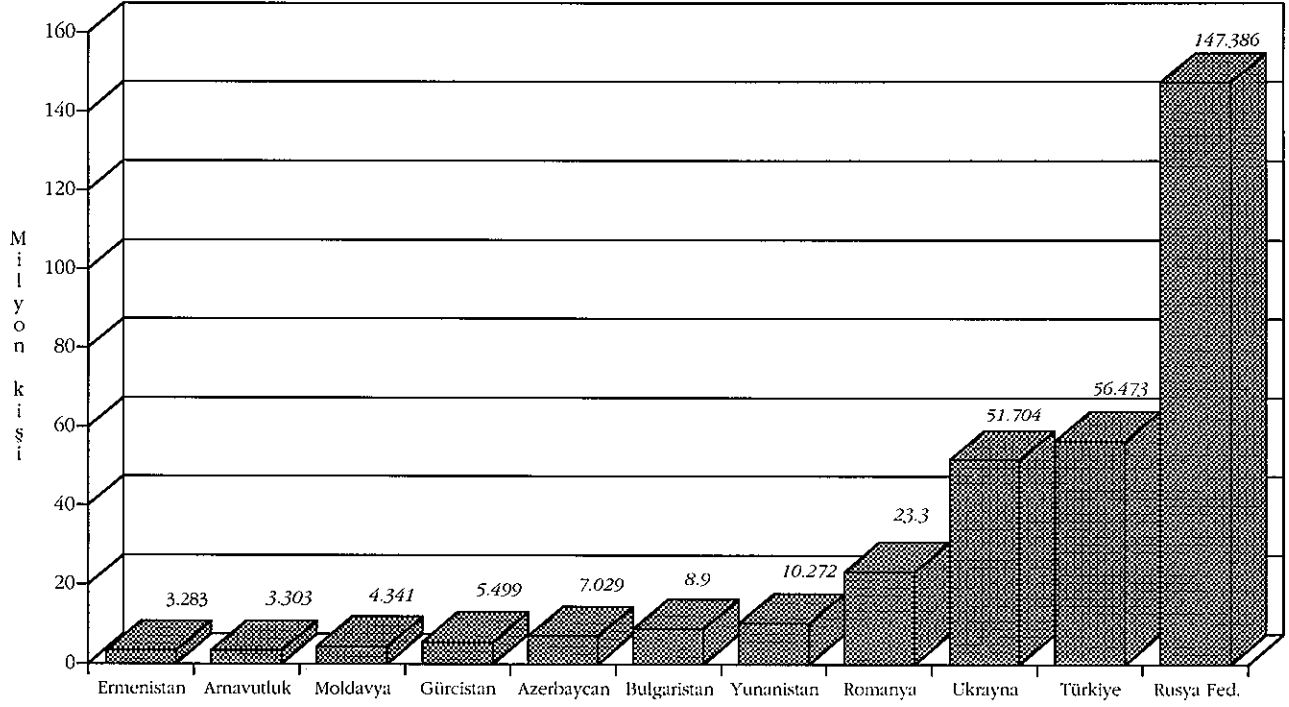
	RUSYA	UKRAYNA	GÜRCİSTAN	AZERBAY.	MOLDAVYA	ERMENİST.
Sınai Ürünler						
Elektrik	62.7	17.3	0.8	1.3	0.9	0.6
Petrol	90.4	1.0	—	2.2	—	—
Gaz	78.6	3.5	—	1.2	—	—
Kömür	56.2	23.5	0.1	—	—	—
Demir	45.2	44.5	—	0.2	—	—
Çelik	58.0	34.1	0.8	0.4	0.5	—
Ağaç	91.6	3.3	0.1	—	—	—
Kağıt	85.2	6.0	0.4	—	—	0.1
Makina	47.2	23.1	0.5	0.4	—	5.5
TV	44.8	35.8	—	—	1.3	—
Buzdolabı	58.1	13.9	2.0	5.1	2.0	—
Ayakkabı	45.7	23.3	0.4	1.8	2.8	2.2
Pamuklu bez	71.7	7.2	1.4	1.3	2.2	0.4
Yünlü bez	66.1	10.3	1.4	1.5	—	0.7
Tarım Ürünleri						
Tahıl	53.3	26.0	0.3	0.4	1.7	0.1
Et	51.3	21.3	0.6	0.5	2.0	0.4
Süt	51.4	22.6	0.6	0.9	1.4	0.4
Yumurta	58.1	22.0	1.0	1.2	1.3	0.6
Balık	74.1	10.1	1.3	0.5	0.1	0.1
Şeker	30.2	54.4	0.3	—	3.5	—
Tereyağ	47.9	25.5	0.1	0.2	1.6	—
Sıvı yağ	35.5	32.8	0.5	1.2	3.9	0.2
Pamuk	—	—	—	6.4	—	—

TABLO 5**
KEİB Üyesi Eski SSCB Ülkelerinde Seçilmiş Temel Göstergeler - 1990 (%)
(Eski SSCB=100)

	RUSYA	UKRAYNA	GÜRCİSTAN	AZERBAY.	MOLDAVYA	ERMENİST.
Alan	76.2	2.7	0.3	0.4	0.2	0.1
Nüfus	51.3	18.0	1.9	2.5	1.5	1.1
İstihdam	53.6	18.2	2.0	2.0	1.5	1.1
Net maddi üretim	61.3	16.2	1.5	1.7	1.3	0.9
GSMH	58.7	16.5	1.7	1.4	1.2	0.8
Yatırım	62.8	13.5	1.1	1.2	1.1	—
Sabit değerler	61.9	15.4	1.4	1.5	1.1	—
Sınai üretim	66.4	16.0	1.2	1.7	0.8	1.1
Tarımsal üretim	46.2	22.5	1.4	1.8	2.2	0.6

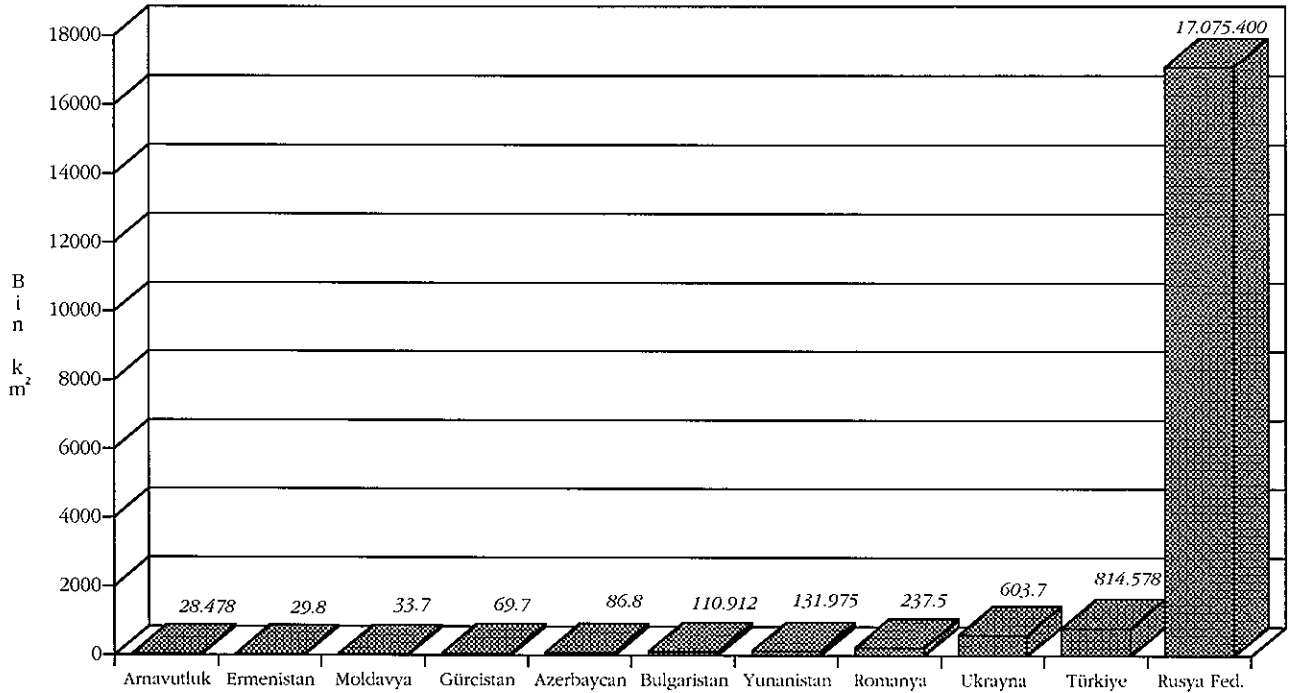
* Kaynak: ECE 1992, s.139. ** Kaynak: ECE 1992, S.137.

KEİB'E ÜYE ÜLKELERİN NÜFUSLARI

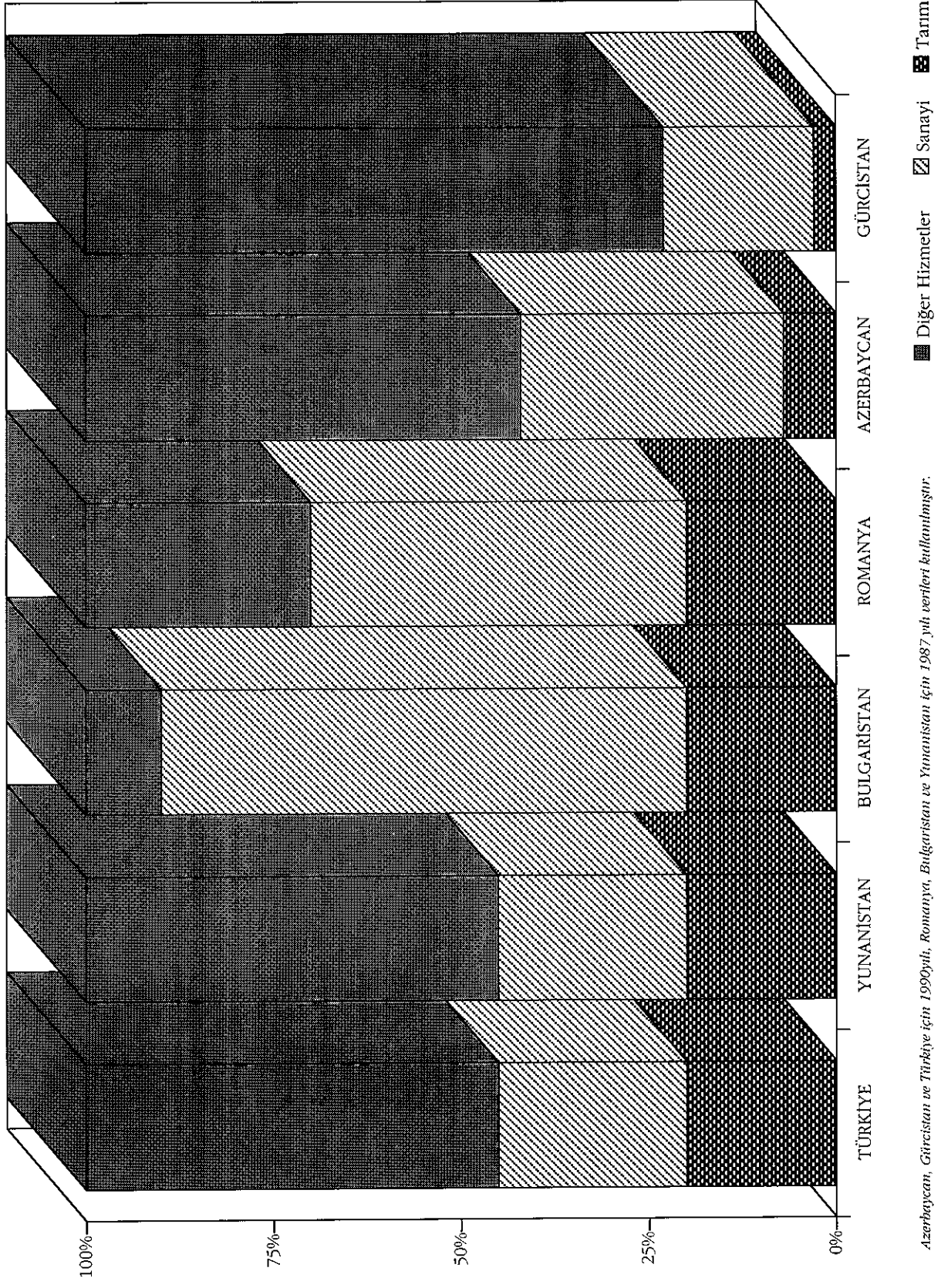

Kaynak: Ülkeler için bazırılan tablolardan yararlanılmıştır.

KEİB'E ÜYE ÜLKELERİN YÜZÖLÇÜMLERİ

KEİB'E ÜYE BAZI ÜLKELERDE GSMH'NİN SEKTÖREL DAĞILIMI

EK-2

25 HAZİRAN 1992 TARİHİNDE İSTANBUL'DA İMZALANAN KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BÖLGESİ (KEİB) ANLAŞMASININ TAM METNİ

1 - Avrupa'daki hızlı ve kapsamlı değişmeler ile Helsinki nihai senedi, onu izleyen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) belgeleri ve yeni Avrupa'ya ilişkin Paris Şartı'nda içerilen prensiplere dayanarak kıta halklarının yeni bir barış ve güvenlik dönemi oluşturmaya dair kararlılıklarını dikkate alarak,

2 - Müreffeh ve Birleşmiş bir Avrupa'nın, temel özgürlüklere ve insan haklarına dayanan bir demokrasi, sosyal adalet ve ekonomik özgürlük yoluyla refah ve bütün üye ülkeler için eşit güvenlik gibi ortak değerleri tanıyarak,

3 - Üye ülkelerin potansiyelleri ile coğrafi yakınlık ve reform süreciyle yapısal değişimlerin olanak tanıdığı karşılıklı yarar sağlayıcı ekonomik işbirliğini geliştirecek fırsatları dikkate alarak,

4 - Karadeniz'in çevre sorunlarının bölge halklarının refahı açısından öneminin bilincinde olarak ekonomik kalkınmada doğal çevrenin korunmasının hayati önem taşıdığını dikkate alarak,

5 - Ekonomik işbirliğinin, AGİK sürecine, Avrupa çapında ekonomik bir alan oluşturulmasına, aynı zamanda üye ülkelerin dünya ekonomisiyle daha üst düzeyde bütünleşmesine katkı olarak geliştirilmesi yolundaki niyet teyid edilerek,

6 - Üye ülkelerin ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmeyi desteklemek ve özel teşebbüsü teşvik etmek için kendi aralarında ve diğer ilgili ülkelerle hem ikili, hem de çok taraflı işbirliğinin daha da geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesinin sağlanmasını ortak amaç olarak benimseyerek,

7 - Ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin, bunların yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve üçüncü ülkelerle, uluslararası kuruluşlarla ve AT ile diğer bölgesel girişimlere katılımlarını engellememesi konusunda görüş birliğinde olarak,

8 - Dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirerek, Karadeniz'in bir barış, istikrar ve refah denizi olmasını temin etmeyi amaçlayarak,

9 -Üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin Helsinki Nihai Senedi'nde yer alan prensipler, onu izleyen AGİK belgelerindeki kararlar ve evrensel kabul gören uluslararası hukuk kuralları temelinde geliştirileceğini beyan ederek,

10 - Ekonomik işbirliğinin aşamalı olarak geliştirileceği ve bu süreçte öncelikler belirlenirken, üye ülkelerin belirli ekonomik koşullarının, çıkarlarının ve ilgi alanlarının ve özellikle pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ülkelerin sorunlarının dikkate alınacağı konusunda görüş birliği içinde olunarak,

11 - Bu belgenin koşullarını kabul etmek kaydıyla üye ülkeler arasındaki tüm ekonomik işbirliğinin ilgili diğer devletlerin katılımına da açık olduğu teyid edilirken, üye ülkeler onların ekonomik ve mali kuruluşları, işletmeler, firmalar ile bölgesel ve uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar da ortak çıkarlar doğrultusunda projelerin gerçekleştirilmesinde yer alabileceklerdir.

12 - Aşağıda belirtilen çelitle etkinlik alanlarını içeren kapsamlı bir çok taraflı ve ikili Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin geliştirilmesine karar vererek,

13 - Üye ülkeler, ticaret ve sanayi işbirliğini de içermek üzere ekonomi, bilim,teknoloji ve çevre konularında bütün olanaklardan ve fırsatlardan en iyi şekilde yararlanacaklarına ilişkin kararlılıklarını teyid ederek , şirketlerinin, kuruluşlarının ve işletmelerinin aşağıdaki alanlardaki ortak çıkarlar doğrultusundaki projelere katılımlarıyla bu süreç içinde somut adımlar atacaklarını beyan ederler;

- Altyapı da dahil olmak üzere ulaştırma ve haberleşme ,
- Enformatik,
- İstatistiği de içermek üzere ekonomik ve ticari bilgi değişimi,
- Ürünlerin sertifikalandırılması ve standardizasyonu,
- Enerji
- Madencilik ve mineral hammaddelerin işlenmesi,
- Turizm,
- Tarım ve tarıma dayalı sanayiler,
- Veterinerlik ve sıhhi koruma,
- Sağlık ve eczacılık,
- Bilim ve teknoloji

14 - İşbirliğinin geliştirilmesi için üye ülkeler, ticari ortamın iyileştirilmesi, firma ve işletmelerin bireysel ve ortak girişimlerinin teşvik edilmesi amacıyla;

- İkili müzakereler yoluyla, işadamlarının birbirlerinin ülkelerine giriş, kalış ve buralarda serbest dolaşmalarını, firma ve işletmeleri arasında doğrudan ilişki kurmalarını kolaylaştırmak,
- Küçük ve orta ölçekli işletmelere destek sağlayarak,
- Mal ve hizmetlerin karşılıklı ticaretinin artırılmasına katkıda bulunarak ve üçüncü ülkelere yönelik yükümlülüklerini ihlal etmemek kaydıyla, her türlü engelin aşamalı olarak ya da azaltılması çabaları sürdürülerek, bu yöndeki gelişmenin uygun koşulları temin edilerek,
- Yakın bir gelecekte çifte vergilendirilmenin önlenmesi ile yatırımların korunması ve teşvik edilmesi konularındaki anlaşmaların sonuçlandırılarak ve yürürlüğe koyularak yatırım sermaye hareketi ve sınai işbirliğinin değişik şekillerine ilişkin uygun koşullar temin edilerek,
- Uluslararası kurallar ve uygulamalara uygun olarak, üye ülkelerin katılımcı firma ve işletmelerine imkân yaratılması amacıyla üye ülkelerde düzenlenen uluslararası ihalelere ilişkin bilgi değişimi teşvik edilerek,
- Serbest bölgelerde işbirliği desteklenerek,

15 - Üye ülkeler, özellikle Karadeniz'deki doğal çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ve bio-üretken potansiyelin korunması, kullanılması ve geliştirilmesi konularında, çevre korunması yolundaki ortak projelerin hazırlanması da dahil olmak üzere gerekli adımları atacaklardır.

16 - Üye ülkeler, karşılıklı ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmek ve Karadeniz Bölgesi'nde ortak çıkarlar doğrultusundaki belirli projeleri uygulamak amacıyla, hükümetler ve hükümet dışı kuruluşlar düzeyinde uygun kredi ve mali sözleşmenin sonuçlandırılmasını teşvik edecek ya da gözönünde bulundurarak ve uluslararası kuruluşlar ile üçüncü taraflar yoluyla olanlar da dahil olmak üzere kaynakların harekete geçirilmesi yollarını arayacaklardır. Bu bağlamda "Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası" kurulması yollarını ve imkânlarını araştıracaklardır.

17 - Yeni hedeflerin belirlenmesi ve gelişmelerin izlenmesi amacıyla en az yılda bir kez olmak üzere, üye ülkelerin dışişleri bakanları arasında, dönüşümlü olarak düzenli toplantılar yapılacaktır. Değişik alanlardaki işbirliğine yönelik gerekli

düzenlemelerin önerilmesi için, uzmanlardan oluşan geçici ve kalıcı çalışma grupları oluşturulacaktır. Üye ülkeler, işbirliğinin şu anki aşamasında kurumsal esnekliğin sağlanmasının gerekli olduğu görüşündedirler. Uygulamadaki deneyimlerden yararlanılabilmesi amacıyla iş camiasının temsilcileri de bu sürece katılmaya davet edilmelidirler.

18 - Üye ülkelerin onayı alınmak kaydıyla, mevcut belgedeki koşullara uyacaklarını taahhüt eden ülkeler bu işbirliği sürecinde yer alabilirler. Üçüncü ülkelerin işletmeleri, kuruluşları ve firmaları da ortak çıkarlar doğrultusunda hazırlanan projelere ilgilerini belirtebilecekler ve uzlaşma sağlanması halinde uygulama aşamasında yer alabileceklerdir. Bölgesel ve uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar da projenin yürütülmesine katkı sağlayabileceklerdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Agraa, A.M ve Jones A.J (1981)

Theory of Customs Unions, St. Martin's Press, N.Y.

Akıncı, H. (1991)

"The Economics of Georgia, Azerbaidzhan and Armenia" The Soviet Economy Under Gorbachev, Colloquium 1991, Bruxelles.

Balassa, B. (1974)

Types of Economic Integration, IBRD Staff Working Paper No. 185, Washington.

Balkır, C. ve Demirci, M. (1989)

Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul

Balkır C., Güran N. ve Soyyörük H. (1992)

KEİB Projesi Çerçevesinde Petrokimya Sanayi, Petkim Holding A.Ş. İzmir.

Barometre (26.08.1992)

"KEİB'e Karşı Akdeniz İşbirliği", İstanbul.

Bozkurt, R. (1992)

"Azerbaycan ve Gürcistan'da Durum", Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar, İSO, Yayın No: 1992/6, İstanbul.

Cingi S. (1992)

"Karadeniz'de Ekonomik İşbirliği Arayışları", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, İst.

Çetin, H. (1992)

"KEİ'de İtici Güç Özel Sektör", Görüş, Sayı:4, İstanbul.

Çeviköz, Ü.

"European Integration and New Regional Cooperation Initiatives" NATO Review.

Çopur, A. (1991)

"Bir Geziden İzlenimler: Arnavutluk", Dış Ticarete Durum Dergisi, Sayı:23-24, İstanbul.

Dartan, M. (1992/a)

"Karadeniz Ekonomik İşbirliği: Türkiye Lokomotif", Görüş, Sayı:4, İstanbul.

Dartan, M. (1992/b)

"Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi Sorunları", Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İSO, Yayın No: 1992/11, İst.

Devlet, N. (1992)

"Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki Bağımsız Türk Cumhuriyetleri", Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İSO, Yayın No: 1992/11, İstanbul.

DİE (1992)

Eylül 1992'de Türkiye Ekonomisi ve İstatistik Yorumlar, Başbakanlık DİE Matbaası, Ankara.

DPT (1992)

Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler (Ağustos 1992), Ankara.

Econ. Com. for Europe

Economic Survey of Europe in 1991-92, Geneva.

Elekdağ, Ş. (01.11.1991)

"KEİB ve Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası", Dünya Gazetesi, İstanbul.

Elekdağ, Ş. (03.02.1992)

"KEİB" Dünya Gazetesi, İstanbul.

Elekdağ, Ş. (1992)

"KEİB'in Türkiye Açısından Önemi", Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar, İSO, Yayın No: 1992/6, İstanbul.

Erkan, H. (1991)

Sosyal Piyasa Ekonomisinin Bilimsel Temelleri, Sosyal Piyasa Ekonomisi Yayın Serisi: 1, İzmir.

Erkan, H. (1990)

Ekonomi Politikasının Temelleri, Aydın Kitabevi, İzmir.

Erkan, H. (1987)

Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım, Kavram Matbaası, İzmir.

Erlat, G. (1980)

İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri, (Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ex-Ante Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No:136, Ekonomi Fakültesi Yayın No:1980/4, Ankara.

Ersoy, A. (1992)

"Tarihi İpek Yolu Güzergahı Orta Asya", EĞİAD Dergisi, Yıl:2, Sayı:4, İzmir.

İGEME (1990/a)

Ülke Profili: BULGARİSTAN, Ankara.

İGEME (1990/b)

Ülke Profili: ROMANYA, Ankara.

İGEME (1992)

Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri, Ankara.

Karluk, R. (1992)

"Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi Bölgesinde Yer Alan Ülkelerde Yeniden Yapılan-

ma Politikalarının Türk Ekonomisine Etkileri ve Bölge İçinde Ekonomik İşbirliği İmkanları", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, Cilt:1, Ankara.

Karluk, R. (1985)

Uluslararası İktisat, T.C. Anadolu Üniversitesi, A.Ö.F. Yayınları No:22, Ankara.

Kazgan G. (1992)

"Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Beklentiler: Genel Bir Değerlendirme", Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar, İSO, Yayın No: 1992/6, İstanbul.

Kindleberger, P.C. (1968)

International Economics, Richard D. Irvin.

Kitamura, H. (1966)

"Economic Theory and the Economic Integration of Underdeveloped Regions", Latin American Economic Integration (ed. Miguel S. Wionczek), N. Y., Frederick A. Praeger, s. 42-63.

Küçükahmetoğlu O. (1990)

Uluslararası İktisadi Bütünleşme ve Türkiye, Yayınlanmış Doçentlik Tezi, İstanbul.

Mole, W. (1990)

The Economics of European Integration, Darmouth Pub. Comp., Darmouth.

Murrell, P. (1991)

"Symposium on Economic Transition in the Soviet Union and Eastern Europe", The Journal of Economic Perspectives, Vol.5, No:4, s. 3-9

Nas, Ç. (1992)

"Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Geleceğine İlişkin Bazı Düşünceler", Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri, İSO, Yayın No: 1992/11, İstanbul.

Öncü, B. (1986)

Karşılıklı Ticaretin Dünya Ticaretindeki Önemi ve Türkiye, İGEME Yayın No: 102, Ankara.

Özkale, L. (1992)

"Avrupa Topluluğu ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Gümrük Birlikleri Kuramı Açısından Değerlendirilmesi" 3. İktisat Kongresi Tebliğleri, Cilt:1.

Pinder, J. (1968)

"Pozitive Integration and Negative Integration", The World Today, March, s.88-110.

Polat, Ö. (1991)

Geleceğin Avrupa'sı ve Türkiye'nin Konumu, Değişen Dengeler ve Yeni Oluşumlar, İKV Yayınları, İKV: 104, İstanbul,

Robertson, D. (1982)

Uluslararası Ticaret Politikası, (Çev: Ayşe Tarık), Macmillan İktisat Serisi, Akbank Kültür Yayınları, Batur Matbaası, İstanbul.

Robson, P. (1987)

The Economics of International Integration, Allen and Unwin Ltd. London.

Rostürk (1992)

Rostürk Uzman Desteği Projesi, Ankara.

Tcshanı, H. (1992)

"EFTA ve Türkiye - EFTA Anlaşması", Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar, İSO, Yayın No: 1992/6, İstanbul.

Tinbergen, J. (1965)

International Economic Integration, Elsevier Publishing Company, Amsterdam.

Türk-Sovyet İş Konseyi DEİK (1991)

Türkiye-Sovyet Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri.

Uludağ, İ. (1992)

Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi - Türkiye ile ilişkileri TOBB Yayın No: 249, AYDB: 28, İstanbul

Uludağ, İ. ve Serin, V. (1990)

SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri, İTO, Yayın No: 1990-22, İstanbul.

Wild, G. (1991)

"USSR 1991, Les Voies de L'integration", The Soviet Economy Under Gorbachev, Colloquium 1991, Bruxelles.

Yener, M. (1982)

"Orta Asya Cumhuriyetlerinin Sosyoekonomik Problemleri İle İlgili Bazı Saptamalar", Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri, İSO, Yayın no: 1992/11, İstanbul.

DİPNOTLAR

(1) Anlaşmanın Ombudsman Kurumu'na ilişkin bölümünde: Avrupa Parlamentosunun, Topluluk ülkelerinde ikamet eden veya bu ülkelerin birinde kendisine ait bürosu olan kişiler veya Birlik vatandaşlarının, Topluluk Adalet Divanı ve Asliye Hukuk Mahkemesi dışındaki Topluluk kurumlarının faaliyetlerinden doğan şikayetler için bir Ombudsman atanacağını ve görevlerini yerine getirirken tamamen bağımsız hareket edeceği belirtilmektedir.

(2) KEİB projesi fikir olarak ilk defa Emekli Büyükelçi Şükrü ELEKDAĞ tarafından ortaya atılmıştır.

(3) Bütünleşme konusunda bölgesel, fonksiyonel ve global bütünleşme ayrımı da yapılmaktadır. Bölgesel bütünleşme politik, ekonomik ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarında gerçekleştirilebilir. Fonksiyonel bütünleşme toplumlar arasında yoğunlaşan ilişkiler ve hizmet talebinin artmasıyla çeşitli konularda politikaların harmonizasyonuna, işbirliğine ve ortak çıkarların değerlendirilmesine yönelik çeşitli alanlardaki faaliyetlerin birleştirilmesi, koordine edilmesi ve aynı kuralların uygulanmasıdır. Global bütünleşme ise yukarıda ayrımı yapılan "dünya bütünleşmesi" kavramını içermektedir. Bu konuda Clarence K.Strait, 1939'da dünya devletinin çekirdeği olabilecek bir "Kuzey Atlantik Demokrasileri Federal Birliği" kurulmasını önermiştir. Chicago üniversitesi, dünya federalistleri espirisi doğrultusunda bir dünya anayasa taslağı hazırlamıştır (Büyük Ekonomi Ansiklopedisi 1992 s.95,218 ve 249).

(4) Gelişmekte olan ülkeler arasındaki bütünleşmeler: LAFTA: Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili , Kolombiya, Ekvador, Meksika, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezuela; CACM: Kosta Riko, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua; ACM: Bolivya, Şili , Kolombiya, Ekvador, Peru, ve Venezuela; CARICOM: Antigua, Barbados, Belize, Dominik, Grenada, Guyana, Jamaika Montserrat, St.Kitts Nevis-Anguilla, St.Lucia, St.-Vincent, Trinidad, ve Tobago; EAC: Kenya, Tanzanya ve Uganda; UDEAC: Kamerun, Orta African Cumhuriyeti, Kongo-Brazzaville ve Gabon; CEAO: Ivory Coast, Mali, Mauretania, Niger, Senegal ve Yukarı Volta; ECO: İran, Pakistan ve Türkiye; Maghreb: Cezayir, Morocco, ve Tanzanya; Arab Common Market: Mısır, Irak ve Ürdün.

(5) "Ticaret Yaratıcı Etki", bütünleşmeye katılan bir ülkenin daha önce gümrüğün koruyuculuğu altında üretmekte olduğu malı, daha ucuza üreten diğer bir üye ülkeden ithal etmesidir. Böylece üretim daha düşük maliyetli bir kaynağa yönelmiş olacaktır. "Ticaret Saptırıcı Etki", bütünleşme öncesi malı en ucuza üreten üçüncü ülkeden yapılan ithalatın, bütünleşme sonucu maliyeti daha yüksek diğer üye ülkelerden yapılmasıdır.

(6) KEİB anlaşmasında uluslararası ekonomik bütünleşme aşamalarının amaç olarak yer almaması, serbest döviz esasına dayanmayan ekonomik bütünleşmelerin GATT ve diğer ulusları kurumlar tarafından pek olumlu karşılanmamasından kaynaklanabilir.

(7) Azerbaycan ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu Cumhuriyetleri'ne ilişkin tablolarda verilen Net Maddi Üretim, Batı ülkelerindeki milli gelir hesaplamalarından oldukça farklıdır. Eski SSCB resmi istatistiklerinde milli gelir, Net Maddi Hasıla olarak olarak hesaplanmaktadır. Üretilen NMH, GSYİH'dan amortismanların ve hizmetler sektörü basılasının büyük bir bölümünün çıkarılmasıyla bulunan büyüklüğe benzemektedir. Kullanılan NMH ise, üretilen NMH'dan üretim kayıplarının, net ihracatın ve stok artışlarının çıkarılmasıyla elde edilmektedir

(8) Net dış borç, brüt dış borçtan döviz rezervinin çıkartılması ile bulunuyor.

(9) Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran MİNSK Anlaşması, birliğin genel yapısını belirlemiş, ancak uygulanacak politikaları ayrıntılı olarak tanımlamamıştır. Yalnızca küçük bir sekreteryası bulunan ve tamamıyla cumhuriyetlerinin iradesine bağlı olan MİNSK Anlaşması'nın bir iyi niyet belgesinden öteye gitmediği belirtilmektedir (Nas 1992, s.16).

